

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Katedra obecné antropologie

Obor: Obecná antropologie – integrální studium člověka

Diplomová práce

Antropologický pohled na mediální aktivity lidí
s postižením

Autor práce: Bc. Martin Vejvoda

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Jan Beseda

Praha 2009

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Souhlasím s tím, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 24. 6. 2009

.....

Poděkování

Mé poděkování patří všem, kteří mi byli oporou při studiu a díky nimž jsem se mohl plně věnovat psaní této práce. Svým nejbližším děkuji za trvalou materiální a emocionální podporu. Dík patří také Mgr. et Mgr. Janu Besedovi za jeho podnětné rady v průběhu psaní práce.

OBSAH

Abstrakt.....	5
Abstract.....	6
1. ÚVOD.....	7
1.1. Metodologie.....	9
2. MEDIÁLNÍ ANTROPOLOGIE.....	11
2.1. Předchůdci mediální antropologie.....	11
2.2. Mediální antropologie jako etablovaný obor.....	12
2.3. Východiska oboru.....	13
2.4. Témata mediální antropologie.....	16
2.5. Metody oboru.....	18
3. SITUACE LIDÍ S TĚLESNÝM POSTIŽENÍM.....	19
3.1. Pár slov úvodem.....	19
3.2. Terminologie.....	19
3.3. Vymezení konceptu identity.....	25
3.4. Individuální aspekty tělesného postižení.....	28
3.4.1. Tělové schéma.....	29
3.4.2. Socializace s tělesným postižením.....	30
3.4.3. Tělesné postižení v pozdějším věku.....	31
3.5. Sociální aspekty tělesného postižení.....	35
3.5.1. Individuální a sociální model postižení.....	35
3.5.2. Problém norem.....	37
3.5.3. Ambivalence jako součást zkušenosti lidí s postižením.....	39
3.5.4. Smíšené interakce.....	40
3.5.5. Cesty k plnému přijetí.....	42
3.6. Postižení jako liminární stav.....	44
4. MEDIÁLNĚ ANTROPOLOGICKÁ ANALÝZA VÝPOVĚDÍ INFORMÁTORŮ 47	
4.1. Pár slov úvodem.....	47
4.2. Lidé s postižením a masová média.....	47
4.2.1. Stereotypy v masových médiích.....	48
4.2.2. Specifika žurnalistického pole.....	54
4.2.3. Lidé s postižením a veřejnoprávní média.....	57
4.2.4. Návrhy na zlepšení mediální prezentace lidí s postižením.....	64
4.2.5. PR aktivity organizací pro lidi s postižením.....	66
4.3. Specializovaná média.....	69
4.3.1. Několik poznámek o vývoji specializovaných časopisů.....	70
4.3.2. Časopis Vozka.....	71
4.3.3. Nahlédnutí do jednoho vydání časopisu Vozka.....	75
4.3.4. Specializovaná média z pohledu čtenářů.....	80
4.4. Lidé s postižením a nová média.....	88
5. ZÁVĚR.....	93
Literatura.....	97
Seznam příloh.....	100
Příloha č. 1: Seznam informátorů.....	100
Příloha č. 2: Dotazník.....	101
Příloha č. 3: Symboly použité při transkripci rozhovorů.....	101
Příloha č. 4: Článek použitý při rozhovorech.....	102
Rejstřík.....	103

Abstrakt

Tato mediálně antropologická práce se zabývá recepcí a produkcí mediálních sdělení z perspektivy lidí, kteří se pohybují s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Jedním ze stěžejních konceptů je ambivalence ohledně identity, tedy rozpor mezi sociálním a individuálním aspektem identity lidí s postižením. Sami sebe vnímají jako plnohodnotné členy společnosti, postoj majority je však mnohdy opačný. To se projevuje i v masových médiích, která o lidech s postižením podle zástupců této kategorie vypovídají stereotypně. Mediální obraz lidí s postižením má podle nich především dvě podoby: na jedné straně jsou zobrazováni jako nesoběstační jedinci, na druhé straně jsou vychvalováni za výkony, které sami považují za banální. K teoretickému ukotvení produkce stereotypů v médiích lze využít koncept žurnalistického pole Pierra Bourdieu, které se vyznačuje úspěchaností, závislostí na trhu a plebiscitu a v důsledku toho symbolickým násilím. Komerční média se z tohoto pohledu snaží vyhovět všem a novináři tudíž selektují témata, která ubírají prostor tomu, co by mělo být řečeno. Organizace lidí s postižením jsou si těchto praktik vědomy a snaží se do žurnalistického pole proniknout PR aktivitami s cílem prosadit vlastní témata. Veřejnoprávní média v čele s Českou televizí podle lidí s postižením odsunují jejich témata na mediální periferii v podobě neatraktivních vysílacích časů. Lidé s postižením se v roli mediálních profesionálů objevují pouze výjimečně, přičemž se jedná především o specializované pořady. Lidé s postižením se rovněž věnují vlastní mediální produkci v podobě specializovaných časopisů a internetových stránek. Společně s Goffmanem lze tato média chápat jako platformu, která umožňuje formování určitého pohledu na svět a utvrzování skupinové identity. Nabízejí postoje, poradenství a motivaci k plnohodnotnému životu. V době po úraze či nemoci s následkem paralýzy však může být přijetí specializovaných médií obtížné. Nové sebezpřijetí s přijetím těchto médií úzce souvisí. Odstup vůči nim lze však zaznamenat také u lidí, pro které není postižení základem jejich sebeidentifikace.

Klíčová slova: postižení • média • identita • žurnalistické pole

Abstract

This diploma thesis in the field of media anthropology observes the reception and production of media messages from the viewpoint of people who move with the assistance of electrical or mechanical wheelchair. One of the main concepts discussed is the identity ambivalence or else the discrepancy between social and individual aspect of the disabled people's identity. Disabled people perceive themselves as fully-fledged members of society. However, they must often face the opposite attitude on the part of the majority. This is apparent also in the mass media which depict disabled people according to the members of this category in a stereotypical way. The media image of disabled people has according to them mainly two forms: on one hand, they are depicted as dependent persons; on the other hand, they are applauded for achievements they themselves see as trivial. It is possible to grasp the production of media stereotypes with respect to the concept of the journalistic field developed by Pierre Bourdieu. It features hurriedness, dependence on the market, plebiscite and in consequence symbolic violence. From this viewpoint the commercial media strive to satisfy everyone. Hence journalists select themes which occupy space where something else should be told. The disabled people's organizations are aware of this practice and strive to break into the journalistic field via PR activities with the aim to enforce their own themes. According to disabled people, statutory media led by the Czech television are putting aside their themes to the media periphery in the form of unattractive air time. As media professionals, disabled people appear only rarely and primarily in specialized programmes. Disabled people also produce their own media forming specialized journals and internet pages. Along with Goffman it is possible to understand these media as a platform which enables the forming of a specific world-view and the reassuring of group identity. They offer attitudes, guidance and motivation to a fully-fledged life. However, in the period after an injury or disease resulting in paralysis, the acceptance of specialized media can be difficult. The new self-acceptance is closely connected with the acceptance of these media. The distance to these media is noticeable also in people who do not accept their disability as the basis of their self-identification.

Key words: disability • media • identity • journalistic field

1. ÚVOD

V této práci se budu pohybovat v mladém, ale již zavedeném oboru mediální antropologie. Cílem bude ukázat mediální aktivity lidí, kteří se pohybují s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Půjde především o to zachytit mediální recepci, ale také produkci lidí s postižením. Práce se skládá ze tří hlavních částí. V první představím obor mediální antropologie tak, jak jej vymezují přední odborníci této oblasti bádání. Druhá část se bude zabývat situací lidí s postižením. Čerpat zde budu především z odborné teoretické literatury, ale také z rozhovorů, které jsem vedl s informátory. Domnívám se totiž, že pro mediálně antropologické zkoumání musí být východiskem vždy obecnější seznámení se zkoumanou skupinou či kategorií lidí. Ve třetí, stěžejní části se budu již plně pohybovat v oblasti mediální antropologie. Jejím předmětem v mém pojetí bude především analýza toho, jak zástupci konkrétní marginalizované skupiny přijímají mediální sdělení z masových médií (komerčních i veřejnoprávních), která se jich nějakým způsobem tematicky dotýkají. Půjde o to zjistit, jaký mediální obraz konstruují masová média o lidech s postižením z pohledu těch, kterých se tento mediální obraz týká. Rovněž se budu zabývat mediálními aktivitami lidí s postižením, ať již v podobě novinářské činnosti nebo PR aktivit, jejichž cílem je zaujmout masová média a „vnutit“ jim určitá témata, která budou působit na veřejnost ve prospěch této marginalizované skupiny. Součástí této mozaiky bude i pohled na produkci jednoho ze specializovaných médií určených primárně lidem s postižením. Zajímat se budu také o to, jaký vztah mají k těmto specializovaným médiím jejich potenciální čtenáři z řad lidí s postižením. V závěru této části se krátce dotknu přínosu nových mediálních technologií.

Nejprve bych rád představil sebe jako autora této práce. Jak totiž říká Murphy, „naše vnímání při etnografickém výzkumu hluboce ovlivňuje naše osobnost, jazykové kategorie, do kterých třídíme realitu, naše vzdělání a celý nános vlastní kultury“ (2001:143). Během výzkumu je pak náš pohled stále více ovlivňován interpretacemi zkoumaných lidí (tamtéž). Zároveň je třeba společně s Rabinowem připomenout, že antropologická práce je dialektický proces, během kterého subjekt (badatel) ani objekt (informátoři) nezůstává statický (1978:39).

Musím konstatovat, že teprve téma mé práce mne přivedlo k lidem, kteří se pohybují s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Mezi mými přáteli, členy rodiny ani známými nebyl dosud nikdo s tímto druhem postižení. O konkrétních

důvodech lze jen spekulovat a mohou být čistě náhodné. Jelikož se dosud většina mých sociálních interakcí a vztahů odvíjela od vzdělávacích institucí, kterými jsem prošel, lze hledat možné důvody v jisté míře segregace lidí s postižením do speciálních škol. Je také možné, že se u mne uplatňovala „selektivní slepota“, tolik charakteristická pro naši kulturu (Murphy, 2001:75). Z důvodu absence osobní zkušenosti jsem tělesné postižení vnímal jako něco, co se mne netýká. Podobně jako další neangažovaní členové majoritní společnosti jsem tak byl odkázán především na to, co je o lidech s postižením dostupné z masových médií. Není však nic snazšího, než otočit stránku či přepnout program. Psaní této práce pro mne tedy znamenalo zároveň osobní cestu na jejímž konci je doufám – navzdory nepřenositelné zkušenosti s postižením – hlubší porozumění a procitnutí z oné slepoty.

Mohl bych se snad označit za člena majoritní společnosti v tom smyslu, že se na první pohled neodlišuji od očekávání spojených s tím, jak by měl „normální“ příslušník společnosti vypadat. Nikdo však není – přinejmenším v určitém životním období – schopen normativním požadavkům dané společnosti dostát a používání termínu „normální“ tak považuji spíše za ideálně typickou pomůcku.¹ Faktem je, že od lidí, s nimiž jsem vedl rozhovory, se liším pouze v tom, že chodím. Domnívám se však, že ještě nežijeme ve společnosti, o které sní Oliver, v níž by nechodit bylo irelevantní (1978:137, cit. přes 1996:97). Jak říká Robert F. Murphy: „...nezávisle na tom, kdo jsme nebo jak jsme se dostali do své nezáviděníhodné situace, zdraví lidé se k tělesně postiženým chovají úplně stejně“ (2001:13). Proto tělesné postižení nazývá především sociální chorobou.

Nabízí se otázka, jaké výhody či nevýhody skýtá výzkum lidí s postižením badatelem bez postižení. Sociolog a kvadruplegik Michael Oliver tvrdí, že badatelé z řad „zdravých“ lidí mnohdy o lidech s postižením podávají nepřesné výpovědi (1996:96). Nechce pro tuto oblast bádání upřednostňovat osobní zkušenost, pouze upozorňuje na nebezpečí zkreslení. Robert F. Murphy připomíná, že když lidé zkoumají lidi, je třeba s jistou dávkou subjektivity počítat (2001:143). Také antropolog s postižením se musí vyvarovat projekce a domněnky, že ví více, než ve skutečnosti ví (tamtéž). Vlastní postižení mu však zároveň umožnilo získat o paralýze nenahraditelné znalosti a usnadnilo mu získat důvěru informátorů.

¹ Viz kapitola „Problém norem“, str. 37.

Nedomnívám se, že skutečnost, že nejsem člověkem s postižením, mi ve výzkumu umožnila jakousi „objektivitu“ badatele „odjinud“. O tu jsem ani neusiloval. Zároveň si nemyslím, že bych si zvolil téma své práce neoprávněně. Jisté míře subjektivity se nelze vyhnout, důraz na příslušnou odbornou literaturu v kombinaci s emickým přístupem, tedy snahou vidět věci z pohledu aktéra (Geertz, 2000:25), mi však doufám umožní vyhnout se přílišnému zkreslení. Své závěry nemám v úmyslu prezentovat jako jediné možné hledisko. Mluvil jsem s několika jednotlivci s jedinečnými životními příběhy a různými světonázory. Výpovědi informátorů budu chápat jako interpretace prvního řádu, o nichž budu činit interpretace druhého a vyššího řádu (Geertz, 2000:26). Domnívám se, že mi tento přístup nebrání ve snahách o jistá zobecnění. Půjde mi o to, dostat se k širším interpretacím a abstraktnějším analýzám skrze obeznámenost s drobnými záležitostmi v podobě interpretací informátorů (tamtéž:32).

1.1. Metodologie

Má práce je založena na kvalitativním výzkumu, který jsem prováděl formou vlastní terénní práce. Sběr dat probíhal prostřednictvím částečně strukturovaných rozhovorů vycházejících z předem připraveného seznamu otázek.² Informátorům, kteří pracují v médiích či organizacích zabývajících se problematikou tělesného postižení (zejména první čtyři v seznamu³) jsem kladl také otázky zacílené na jejich profesi. Pokusil jsem se také využít experimentální metodu v podobě předkládání vybraných článků z celostátních deníků i specializovaných periodik určených lidem s tělesným postižením. Cílem bylo ukázat na konkrétních případech, jak lidé s postižením vnímají mediální reprezentace „sebe sama“. Tato metoda se však co do bohatosti na kvalitativní data příliš neosvědčila, a proto ve své práci spoléhám především na data získaná během rozhovorů. V příloze uvádím pouze jeden z vybraných článků, neboť komentář k němu cituji v předložené práci.⁴ Při analýze jsem k prvotnímu uspořádání dat využil otevřeného kódování (Lindolf a Taylor, 2002:216) a výsledné kategorie jsem tematicky uspořádal s pomocí kódování axiálního (tamtéž:220).

S prvními informátory jsem se setkal díky referencím od lidí ze svého okolí a další kontakty jsem získal metodou snowball, tedy na základě doporučení informátorů

² Viz Příloha č. 2, str. 101.

³ Viz Příloha č. 1, str. 100.

⁴ Viz Příloha č. 4, str. 102.

(Lindolf a Taylor, 2002:124). S několika lidmi jsem se setkal také díky ochotě redakce časopisu Můžeš. Rozhovory jsem vedl s patnácti informátory.⁵ Původně jsem zamýšlel vést interview pouze s lidmi, kteří se pohybují s pomocí vozíku následkem úrazu či nemoci, setkal jsem se však také s několika lidmi, kteří jsou na vozíku od dětství. Domnívám se, že tento fakt přispěl k pestrosti výpovědí a perspektiv informátorů. Do první skupiny spadá jedenáct informátorů, do druhé tři. Informátorka Alice Tejkalová je zcela zdravá, její pohled novinářky zabývající se paralympijskými sporty jsem však považoval za relevantní.

Rozhovory, které probíhaly v časovém rozmezí od 19. 11. 2008 do 1. 6. 2009, jsem nahrával na digitální diktafon. Výběr místa jsem obvykle nechával na vůli informátorů. Rozhovory se odehrávaly především na veřejných místech, zejména v kavárnách a na pracovištích, ale také v rehabilitačním centru Paraple a v jednom případě v domácnosti informátorky. Pouze při rozhovor s informátorem III byla přítomna třetí osoba, informátorův osobní asistent. Ten však do interview nijak nezasahoval. Osm informátorů uvedených v příloze jsem označil jako angažované, čímž mám na mysli osoby, které se aktivním způsobem a na profesionální úrovni zabývají otázkami lidí s postižením.

Provedl jsem kompletní transkripci všech rozhovorů s pomocí značek uvedených v příloze.⁶ Z důvodu etiky a ochrany osobních údajů jsem anonymizoval data v jedenácti rozhovorech včetně jmen a údajů, které by mohly vést k identifikaci informátorů. V případě rozhovorů týkajících se působení v konkrétních mediálních a jiných institucích jsem na základě obdrženého souhlasu se zveřejněním uvedl jména informátorů.

Původně jsem zamýšlel provést krátký terénní výzkum v redakci specializovaného časopisu určeného lidem, kteří se pohybují s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Od tohoto záměru jsem nakonec upustil z několika důvodů. S redakcí časopisu Vozičkář se mi nepodařilo navázat kontakt, v kamenné redakci časopisu Můžeš lidé na vozíku pravidelně nepracují a časopis Vozka kamennou redakci nemá a vzniká na dálku v jakési virtuální redakci. Pro přiblížení práce ve specializovaném periodiku mi však poskytl rozhovor šéfredaktor posledně jmenovaného časopisu.

⁵ Viz Příloha č. 1, str. 100.

⁶ Viz Příloha č. 3, str. 101.

2. MEDIÁLNÍ ANTROPOLOGIE

2.1. Předchůdci mediální antropologie

Jako každá oblast bádání má i mediální antropologie své předchůdce. Pokud bychom hledali první průkopníky, nesmíme zapomenout na Hortense Powdermaker (Askew a Wilk, 2002:3). Tato antropoložka a žákyně Bronislawa Malinowského se o média zajímala již před více jak půl stoletím. Během svého terénního výzkumu v malém městě státu Mississippi si všimla toho, že hlavním zdrojem zábavy je zde navštěvování kina a začala uvažovat o tom, jaký dopad mohou mít hollywoodské filmy na publikum. Tento zájem ji později dovedl až do samotné továrny na sny, kde v letech 1946 – 1947 provedla roční etnografické studium filmového průmyslu. Výsledkem byla monografie *Hollywood, the Dream Factory: An Anthropologist Looks at the Movie Makers* z roku 1950 (tamtéž). Její pohled na film jako na průmysl, který svou technologii využívá k politickému vlivu na diváky, se shodoval se zástupci frankfurtské školy (především s Horkheimerem a Adornem), kteří se podobnému tématu věnovali ve stejném období (tamtéž:4-5).

Zaměření na moc textů utvářet postoje a ideje později převzala od sedmdesátých let britská škola kulturních studií (v čele se Stuartem Hallem, Davidem Morleyem, Johnem Fiskem a Ien Ang). Nesoustředili se však na produkci, nýbrž na recepci mediálních produktů (Askew a Wilk, 2002:5). Problematizovali ideu lineárního přenosu mediálních sdělení od producentů k příjemcům, téma moci a její distribuce však zůstalo centrální. Moc se však podle nich nenacházela výhradně v rukou producentů (tamtéž). Ovlivnění čtením Antonia Gramsciho a Michela Foucaulta spatřovali jistou část moci na straně diváků a čtenářů, které chápali jako aktivní publikum. Sem spadá slavná teorie zakódování a dekodování z pera Stuarta Halla.⁷ To vše představovalo změnu oproti dřívějšímu pesimismu, objevila se možnost alternativní interpretace mediálních sdělení a rezistence vůči nim (tamtéž:6).

Dalším předchůdcem je Marshall McLuhan, který se proslavil především svou tezí „médiium je sdělení“, podle níž je třeba si všimnout nejen mediálních obsahů, nýbrž především dopadu mediálních technologií na společnost.⁸ Nikoli mediální obsah, ale

⁷ Hall, S. (2001): *Encoding/Decoding*. In: Durham, M. G. - Kellner, D. M. (eds.)-(2001: 166-177).

⁸ Citujme McLuhana o jeho konceptu média jakožto poselství: „To prostě znamená, že osobní a sociální důsledky každého média – tedy každé naší extenze – vyplývají z nového měřítka, které každá naše extenze a každá nová technologie vnáší do našich záležitostí“ (1991:19). „Poselstvím“ každého média

technologie víc než cokoliv jiného ovlivňuje lidské vnímání a nenávratně proměňuje sociální vztahy (Askew a Wilk, 2002:6). Například tištěná média spojoval s růstem individualismu, sociální separace, časoprostorové kontinuity a nacionalismu. Tím anticipoval práci Benedicta Andersona, který ve svém pojetí nacionalismu chápe tištěná média jako jeden z hlavních faktorů nezbytných pro šíření národního vědomí⁹ (tamtéž). Umožňují jednotlivcům stát se členy určitého společenství představ, v němž anonymní druzí přestávají být cizinci a stávají se spoluobčany.

Jak upozorňuje Debra Spitulnik, většina prací zabývajících se ideologickou funkcí masových médií a masovou mediací kultury se soustředila především na analýzu mediálních textů (1993:295). Tato stránka výzkumu je podle autorky důležitá, stále více odborníků však postupně začalo tvrdit, že je třeba si všimnout také sociální historie mediálních institucí a různých způsobů příjmu mediálních sdělení. Od raných osmdesátých let se proto objevuje „antropologický přístup“ ke studiu masových médií, překvapivě však nikoli ze strany skutečných antropologů (tamtéž:298). Etnografickou metodu si totiž vypůjčují především zástupci britské školy kulturních studií. Tito badatelé se soustředili především na televizní publika západních společností (tamtéž:299). Antropologové poté začínají studovat to, jak se tisk, romány, televize, video, rádio a hudební nahrávky používají v různorodých společnostech (tamtéž).

2.2. Mediální antropologie jako etablovaný obor

O mediální antropologii jako takové se začíná mluvit až v první polovině devadesátých let. „Antropologie masových médií“ zatím neexistuje,“ konstatovala ještě v první polovině minulého desetiletí Debra Spitulnik (1993:293). I ona si ale všimla, že mezi antropology vzrůstá zájem o studium médií. Média, která lze konvenčním způsobem definovat jako elektronická (rádio, televize, film a hudební nahrávky) a tištěná (noviny, časopisy a populární literatura) představují podle autorky zároveň „artefakty, zkušenosti, praktiky a procesy“ (tamtéž). Média, to jsou ekonomické i

nebo technologie je změna měřítka, tempa nebo modelu, které zavádí do lidských záležitostí. ...„médiu je poselstvím“, protože právě médium utváří a ovládá měřítka a formu lidského sdružování a činnosti“ (1991:20).

⁹ Anderson o významu tisku tvrdí: „Jaký lepší symbol bychom mohli vymyslet pro sekulární, historicky zaznamenané společenství vytvořené v představách? Čtenář deníku, který vidí, jak přesné kopie jeho vlastních novin konzumují jeho bližní v metru, u holiče či v sousedství, je zároveň neustále ubezpečován o tom, že vytvořená představa světa je zcela viditelně zakořeněná v každodenním životě“ (2008:50). Dále tvrdí: „...sblížení kapitalismu a technologie tisku v otázce osudové rozmanitosti lidských jazyků vytváří možnost představy nové formy společenství, která svou základní morfologií připravuje půdu pro vznik moderního národa“ (2008:62).

politické instituce, jejichž vývoj úzce souvisí s vědeckým a technologickým vývojem a jejich existence je neoddělitelně spojena s používáním jazyka. Z důvodu této komplexnosti je podle autorky možné masová média antropologicky chápat velmi různorodě: „jako instituce, jako pracoviště, jako kulturní produkty, jako společenské aktivity, jako estetické formy a jako součást historického vývoje“ (Spitulnik, 1993:293).

Publikace, které následovaly, se již hlásí k mediální antropologii jako k legitimnímu oboru. Například Askew a Wilk navazují na tvrzení Debry Spitulnik o neexistenci antropologie masových médií takto: „O osm let později svědčí významná a rozrůstající se literatura reprezentovaná touto knihou o existující, i když stále se rozvíjející disciplíně“ (2002:12). Také Ginsburg, Abu-Lughod a Larkin tvrdí, že „o dekádu později již nemusíme bédovat jako Debra Spitulnik ve svém obsažném přehledovém eseji z raných devadesátých let... Dnes již uznáváme sociokulturní význam filmu, televize, videa a rádia jakožto součástí každodenního života v téměř každé části světa a k našemu studiu těchto jevů předkládáme zvláštní teoretický přístup a metodologii“ (2002:1). Coman pak mediální antropologii chápe jako „soběstačnou větev, jejíž identitu zajišťuje přesně stanovený předmět, specifické pojmosloví a nepopíratelná role při utváření vědeckého kapitálu kulturní antropologie“ (2005:14).

Faye D. Ginsburg, která chápe mediální antropologii jako součást širší snahy vytvořit antropologii přítomnosti, připomíná, že téma masových médií bylo po dlouhou dobu antropology chápáno jako tabu (2005:17). Oboru svázanému spíše s tradicí, než západním a lokálním totiž příliš připomínalo západní modernitu a kulturní imperialismus. S narůstající všudypřítomností médií i ve vzdálených lokalitách si však podle autorky stále více antropologů uvědomuje jejich význam a nutnost je studovat. Snaží se proto vysvětlovat vzrůstající význam médií, ať už se jedná o film, televizi, video nebo rozhlas jakožto součástí každodenního života lidí na celém světě. Z toho důvodu se novým předmětem zájmu antropologů stala „produkce, cirkulace a konzumace masově mediovaných forem“ (tamtéž).

2.3. Východiska oboru

V oboru mediální antropologie se budeme často setkávat s termínem média, bude proto vhodné si jej hned zpočátku ujasnit. Slovo médium pochází z latiny a znamená prostředek, prostředí či to, co zprostředkovává děj (Reifová, 2004:139). Z hlediska širší významu pak může být výklad tohoto termínu trojí. V širokém slova

smyslu můžeme jako médium chápat peníze, čas, dopravu a další prostředky či prostředníky „styku jedné entity s jinou“ (Reifová, 2004:139). V užším smyslu slouží média primárně ke komunikaci, nejedná se však ještě o komunikaci masovou. Patří sem řeč, neverbální komunikace, umění, architektura apod. (tamtéž:140). V nejužším slova smyslu jsou média prostředky masové komunikace, tj. komunikace „mezi jednotlivými formálními mediálními organizacemi na jedné straně a disperzním publikem na straně druhé“ (tamtéž). Zde tvoří komunikační prostředky zejména média tištěná, elektronická a nová. Definici médií je však pro účely této práce třeba doplnit. Při výkladu médií budu vycházet ze sémiotického pojetí kultury Clifforda Geertze, který se společně s Maxem Weberem domnívá, že „člověk je zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo“ a kultura pak představuje tyto pavučiny (2000:15). Společně s Johnem B. Thompsonem pak budu komunikační média chápat jakožto kolovrátek moderního světa, s jehož pomocí „si lidské bytosti předou pavučiny významů samy pro sebe“ (2004:15).

Jak ovšem upozorňuje Osorio, předmětem zájmu mediální antropologie nejsou masová média jako taková (2005:36). Tato disciplína nezkoumá média jako předměty, které by měly význam samy o sobě. Ve středu zájmu stojí kultura a způsob, jakým utváří společnost skrze masová média. Zajímá se o to, jak jsou různé způsoby bytí (může jít o gender, etnicitu, národnost) zprostředkovávány lidem v procesu masové komunikace. Masová média z této perspektivy představují mechanismus, kterým se kultura šíří (tamtéž). Mediální antropologie se však z pochopitelných důvodů může uplatnit pouze ve společnostech, v nichž jsou masová média prostředkem kulturního přenosu (tamtéž:37).

Jak tvrdí Clifford Geertz, lidé jsou na kultuře závislí. Kultura je jakožto soubor „řídících mechanismů – plánů, návodů, pravidel, instrukcí... – pro řízení chování“ prostředkem, díky kterému se teprve stáváme lidmi (2000:57). Člověk je „zvíře nejzoufaleji závislé na takovýchto negenetických, vnějších řídicích mechanismech, takovýchto kulturních programech pro uspořádávání jeho chování“ (tamtéž). Lidské myšlení je zároveň sociální i veřejné a spočívá ve směně významových symbolů (slov, gest, kreseb, hudebních zvuků, přírodních předmětů apod.), tedy všeho, co se používá k udělování významu zkušenostem (tamtéž:58). Z hlediska individua jsou tyto symboly obvykle předem dány, nalézá je v již existující komunitě, do které se narodí. Za svého života jedinec tyto symboly používá vždy s cílem orientovat se v tom, co zakouší, dodávat prožívaným událostem určitou konstrukci (tamtéž).

Vliv Clifforda Geertze a jeho pojetí kultury je patrný i v oboru mediální antropologie. Podle Osoria mnohé antropologické studie potvrzují, že se během 20. století masová média stala primárním nástrojem přenosu kultury (2005:42). Přenos kultury a tvarování lidské společnosti vnímá jako hlavní účinek médií jako je televize, a proto se podle něj masová média nyní dostávají do centra pozornosti antropologického bádání. „V nemnoha kulturách, v nichž média neexistují, je hlavním nástrojem přenosu kultury jazyk v podobě osobní komunikace. Klasická antropologie tvrdí, že jazyk je nástrojem přenosu kultury. Antropologické studium masových médií k tomu dodává, že jazyk nemusíme chápat jen jako kontakt tváří v tvář, ale také jako masovou komunikaci“ (tamtéž: 42-43).

V podobném duchu hovoří také John B. Thompson, který rozlišuje tři typy interakce charakteristické pro moderní společnosti (2004:71). Interakce tváří v tvář se odehrává v kontextu společné přítomnosti. Účastníci sdílejí společný časoprostor a mohou proto užívat ukazovací výrazy. Tato interakce je dialogická, „představuje dvousměrný informační a komunikační tok“ a účastníci „používají větší počet symbolických kódů“ (tamtéž). Druhým typem je „zprostředkovaná interakce“, která má podobu například psaní dopisu či telefonického hovoru. Tento druh „vyžaduje použití nějakého technického média (papíru, elektrických kabelů, elektromagnetických vln atd.), které dokáže zajistit přenos informací nebo symbolických obsahů k jedincům vzdáleným v prostoru, v čase nebo v obou rozměrech“ (tamtéž). Charakteristická je časoprostorová vzdálenost, ze které plyne určité „omezení rejstříku symbolických prvků, které jsou účastníkům k dispozici“ (účastníci mnohdy nemají k dispozici gesta, výrazy obličeje apod.) (tamtéž). Zprostředkovaná interakce je otevřenější než interakce tváří v tvář, jelikož účastníci mají k dispozici „méně symbolických prostředků ke snížení nejednoznačnosti“ (tamtéž). Třetím typem je „zprostředkovaná kvaziinterakce“ a Thompson jí označuje ty druhy sociálních vztahů, „které jsou vytvářeny médii masové komunikace (tedy knihami, novinami, rozhlasem, televizí atd.)“ (tamtéž:72). Umožňuje širší dostupnost informací a symbolických obsahů v čase a prostoru a zužuje rozpětí použitelných symbolických prvků. Na rozdíl od předchozích typů interakce je však monologická, převládá zde jednosměrný tok komunikace. Symbolická sdělení jsou v tomto případě „produkována pro neurčitou řadu potenciálních příjemců“ (tamtéž). Zprostředkovaná kvaziinterakce podle autora sice „nevykazuje takový stupeň vzájemnosti a osobnostní jedinečnosti jako ostatní typy interakce...“ i přesto je však podle jeho názoru formou interakce. „Vytváří určitý typ společenské situace, ve které

jsou jednotlivci propojeni v procesu komunikace a symbolické výměny“ (Thompson, 2004:72).

Právě zprostředkovaná kvaziinterakce, která probíhá skrze masová média, je podle výše citovaného Osoria primárním nástrojem přenosu kultury v moderních společnostech a je podle něj hlavním předmětem mediální antropologie. Je však třeba mít na paměti fakt, o kterém mluví také Thompson, že „historický nárůst zprostředkované interakce a kvaziinterakce se nemusí nezbytně odehrávat na úkor interakce tváří v tvář“ (2004:74). Ta hraje v moderních společnostech při přenosu a sdílení kultury nadále nenahraditelnou roli a probíhá v různých kontextech, což má vliv na důsledky a účinky zbývajících dvou typů interakce. O vzrůstajícím významu zprostředkované interakce a kvaziinterakce však nelze pochybovat, což podle Thompсона vede k tomu, „že sociální život v moderním světě je stále více tvořen formami interakce, jež nemají charakter interakcí tváří v tvář... Lidé stále častěji získávají informace a symbolické obsahy spíše z jiných zdrojů než od lidí, s nimiž přímo přicházejí do styku ve svém každodenním životě“ (2004:74-75).

V moderních společnostech tedy při přenosu a sdílení symbolických obsahů (a tím pádem i při přenosu a sdílení kultury) hraje stále větší roli zprostředkovaná kvaziinterakce. Je však nutno připomenout postoj tzv. hermeneutické školy, která do značné míry navazuje na pojetí kultury Clifforda Geertze. Vychází z toho, že lidé na jednu stranu kulturu produkují, na druhou stranu kultura definuje chování lidí. (Osorio, 2005:41) Chování se učíme tím, že pozorujeme již existující kulturní prvky. Podle hermeneutického přístupu média toto pozorování existujících kulturních prvků umožňují. „V tomto smyslu je televize jako jakékoli jiné umělecké dílo: novela, divadelní představení či obraz, to vše nám shrnuje, kdo jsme jakožto členové určité doby a místa“ (tamtéž:42).

2.4. *Témata mediální antropologie*

Ginsburg jako obecný předmět zájmu mediálních antropologů uvádí „produkcí, cirkulací a konzumací masově mediovaných forem“ (2005:17). Mnozí z nich se soustředí na alternativní, diasporickou mediální praxi uskutečňovanou obvykle v malém měřítku a lidmi, kteří donedávna neměli k takovýmto činnostem přístup (Ginsburg, 2005:18). Abychom pochopili sociální okolnosti mediální produkce, cirkulace a recepce, musíme se soustředit na každodenní praxi producentů a konzumentů různých

forem médií (Ginsburg, 2005:20). Přitom je třeba mít na paměti, že zájmy a reakce každého z nich mohou být ovlivněny kulturně, generačně, genderově, národnostně i jinak. Za hlavní cíl bádání v tomto oboru označuje autorka Geertzův zhuštěný popis každodenního zacházení s médii, které ovšem vždy probíhá „v kontextu širšího sociálního univerza“ (tamtéž). Předmětem zájmu mediálních antropologů mohou být média jakožto prostředek hegemonie a různé způsoby rezistence vůči tomuto jevu, růst nadnárodní cirkulace veřejné kultury nebo rozvoj médií jako prostoru produkce identity (tamtéž:21-22).

Mediální antropologové se soustředí také na to, jaká je role médií při konstruování či udržování určitých společenství, ať už na lokální, národní či nadnárodní úrovni. (Askew a Wilk, 2002:7) Dalším předmětem zájmu je dopad technologií na produkci individuální či kolektivní identity. (Ginsburg, Abu-Lughod a Larkin, 2002:3) Badatelé si všímají toho, že od raných osmdesátých let začínají různá diasporická, minoritní a domorodá společenství využívat média jako prostředek, s jehož pomocí mohou odpovědět mocenským strukturám, které narušují jejich zájmy. Termín „kulturní aktivismus“ zdůrazňuje, že lidé mohou tyto prostředky komunikace využívat za účelem určitého politického a kulturního působení (tamtéž:7-8). Lze pak zkoumat média kolonizovaných či minoritních subjektů a jejich snahu vytvářet své vlastní reprezentace stojící v opozici k dominantním systémům. Pro tyto subjekty je samozřejmě důležitá publicita, kterou jsou média schopna generovat a která je „významnou součástí politického a kulturního aktivismu pozdní modernity“ (tamtéž:9).

Coman zmiňuje několik výzkumných polí mediální antropologie. Může se zabývat tím, jak využívají mediální technologie samotní antropologové ať už z hlediska záznamu terénní práce či při propagování antropologie jako takové (2005:5-6). Další oblastí jsou způsoby, jimiž různé „domorodé“¹⁰ skupiny využívají média „za účelem šíření své kultury a potvrzování specifické identity“ (tamtéž:6). Debra Spitulnik označuje za jedno z výzkumných polí tzv. „domorodá média“, která podle ní představují termín pro široké spektrum mediálních jevů, ať už jde o rozhlasové či televizní stanice vlastněné specifickými komunitami nebo o lokálně vyráběné programy vysílané na národních televizních stanicích (1993:304). V návaznosti na Faye D. Ginsburg má však na mysli především mediální praxi minoritních domorodých společenství. Jako jejich typické představitele uvádí například původní obyvatelstvo Austrálie či Severní a

¹⁰ Z anglického „indigenous“.

Jižní Ameriky, kde lze v některých komunitách sledovat rozmach používání médií (Spitulnik, 1993:304).

2.5. Metody oboru

Zjednodušeně řečeno je mediální antropologie vědecký přístup, který používá nástroje kulturní antropologie, ať už jde o teorie, koncepty či výzkumné metody (Coman, 2005:2). Mediální antropologové využívají při své práci etnografické metody, s jejichž pomocí se snaží získat zhuštěný popis toho, jak lidé v každodenních situacích pracují s médii, jak přijímají a interpretují mediální sdělení (tamtéž). Autoři jako hlavní rozdíl od klasické etnografie uvádějí skutečnost, že ta mediální nemusí vždy probíhat mimo badatelovu kulturu. Není vždy nutné cestovat do vzdálených míst, učit se novému jazyku či zcela odlišným zvyklostem, hodnotám či způsobům chování (Rothenbuhler a Coman, 2005:3). Mediální antropologii jako takovou lze chápat jako pokračování klasické antropologie v tom smyslu, že se zabývá stejnými „velkými tématy“, jako je asimilace, akulturace, difúze, šíření symbolů napříč kulturami, vyprávěními, mýty a rituály (tamtéž:15). Jediným rozdílem je fakt, že všechny tyto procesy se dějí prostřednictvím „komplexnějších a mocnějších komunikačních systémů, než které antropologie studovala v minulosti“ (tamtéž).

Osorio upozorňuje, že výzkum masového jevu, jakým je mediální komunikace, nevyžaduje bezpodmínečné využití masových metod, jako jsou dotazníky (2005:37). Antropologové se totiž při studiu globálního faktu spoléhají na osobní zkušenost, neboť studují kulturu, která je veřejná i osobní zároveň. „Přistupujeme k lidské společnosti tím, že mluvíme s jednotlivci daného místa“ (tamtéž). Zároveň tvrdí, že mediální antropologové studují, podobně jako ti klasičtí, také rituály a mýty. „O našich mýtech a rituálech se dozvídáme při sledování televize a jejich sociální funkce (integrace) se nyní uskutečňují skrze média“ (tamtéž:43). Jack Lule tvrdí, že žurnalisté, podobně jako vypravěči mýtů všech dob, si vybírají ze studnice archetypálních příběhů, aby dávali světu smysl (2005:104). „Podobně jako mýtus nám zprávy říkají nejen to, co se stalo včera, ale to, co se dělo vždy. Povodeň a požár, neštěstí a triumf, zločin a trest, bouře a sucho, narození a smrt, vítězství a prohra – každý den nám zprávy tyto příběhy připomínají a budou připomínat“ (tamtéž:105).

3. SITUACE LIDÍ S TĚLESNÝM POSTIŽENÍM

3.1. Pár slov úvodem

Mediální antropologie se zabývá mimo jiné tím, jak marginalizované skupiny užívají média, jak přijímají a interpretují mediální sdělení, případně zda a jakým způsobem s pomocí médií vytvářejí své vlastní reprezentace. Tato témata budou tvořit těžiště mé práce. Než se však dostanou na řadu, představím v této kapitole skupinu, kterou se budu zabývat.

Má práce bude pojednávat o lidech, kteří se z důvodu úrazu či nemoci musí pohybovat s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Robert F. Murphy označuje lidi s vážným zdravotním postižením jako marginální skupinu, která představuje „lidskost redukovanou na její holé základy, což je činí výborným předmětem pro antropologický výzkum“ (2001:13-14). Tvrdí, že i lidé téže kultury mohou žít v poněkud odlišných realitách, což může být dáno radikálně odlišnou situací, z níž se vztahují ke světu. Jednou z takových skupin jsou lidé, kteří nemohou chodit (tamtéž:85).

Pro úplnost bych rád uvedl Goffmanovo rozlišení mezi kategorií a skupinou (2003:34). Kategorii chápe jako abstraktní termín aplikovatelný na osoby s konkrétním stigmatem, přičemž mnoho příslušníků takové kategorie bude sahat k pojmenování jejího celku k termínům jako „skupiny“, „my“ nebo „našinci“. Příslušnost k nějaké kategorii může „napomáhat k vytváření skupin a vztahů, aniž to však znamená, že úplná množina jejích příslušníků konstituuje skupinu“ se „stabilním a všezahrnujícím vzorcem vzájemné interakce“ (tamtéž). Podobně jako Goffman však tuto pojmovou přesnost ve své práci nebudu vždy dodržovat.

3.2. Terminologie

Jak říká Michael Oliver, jazyk a jeho užití není jen sémantickou, nýbrž také politickou a mocenskou záležitostí (1996:74). Je proto nutné ujasnit si hned na začátku terminologii, kterou budu ve své práci užívat ve vztahu k lidem, s nimiž jsem se během rozhovorů setkával.

Označení jako handicap, postižení, defekt, nemoc, porucha nebo dysfunkce jsou „akcidenty“, tedy jakési přívlastky ve smyslu čehosi druhotného, zastíňujícího člověka

jako takového (Novosad a Švingalová, 2002:12). Pokud navíc tyto sekundární atributy použijeme ve formě substantiv jako například „slepec“, „invalida“ či snad dokonce „mrzák“, bude se jednat o nálepky, které jsou velmi nápadné a mají obrovskou moc (Allport, 2004:203). Patří sem také etnické nálepky týkající se nějakého dobře viditelného rysu, například barvy pleti. Podobně může upoutat pozornost mechanický či elektrický vozík, který je do značné míry „symbolem invalidity“¹¹ (Murphy, 2001:56). Allport takovým symbolům říká „nálepky s nejvyšší účinností“, neboť nás ohlušují tak, „že nedokážeme vnímat jemnější rozdíly, kterých bychom si jinak mohli povšimnout“ (2004:203). „Živý, dýchající, komplexní jedinec – nejvyšší jednotka lidské podstaty – se ztrácí z dohledu“ (tamtéž:204).

Nejedná se o nic jiného, než o projev nevyhnutelné lidské tendence ke generalizaci a kategorizaci. Tento sklon se projevuje dokonce i v komunikaci tváří v tvář, při níž mohu svůj protějšek vnímat s pomocí typizačních schémat, která „neustále ovlivňují mé chování k němu“ (Berger, Luckmann, 1999:36). Právě interakce tváří v tvář je však příležitostí, která nás nutí k tomu, abychom svá typizační schémata pozměnili (tamtéž). Pokud však podlehneme tomu, že si zařadíme daného jednotlivce pod onu „nálepku s nejvyšší účinností“, nese to s sebou nebezpečí, že na sebe bude vázat víc atributů, než by měla (Allport, 2004:204). Jako příklad je možné uvést iracionální spojování zdravotní a duševní vady, podle informátorů charakteristické zejména pro příslušníky starších generací.

„A pak je ještě spousta lidí, co (1.0) patří k té trošku starší generaci, a ti si myslí, že když vidí vozíčkáře, tak berou ho, že má problém v hlavě. Jo, a že je nemocný na hlavu. To (0.5) není (0.5) ↓pravda. Jo, tyto mýty nebyly vyvráceny. Jo, protože to (1.0) jak bych to řekl (4.0) já můžu mít neurologické postižení, já můžu mít určitou spasticitu, že to na vás bude působit, že nemám kontrolované pohyby, (0.5) ale ten mozek funguje.“¹²

Libor Novosad zmiňuje, že existuje celá škála pojmů, „které jsou používány jako synonyma či alternativy pro označení těch, jimž chceme odbornou i lidskou podporou pomoci při odstraňování překážek...“ (Novosad a Švingalová, 2002:103). Přesto však z hlediska termínů naznačuje určitou, v běžné řeči spíše neuvědomovanou, hierarchii (tamtéž:104). Jako nejmenší společný jmenovatel v rámci množiny všech faktorů

¹¹ Sám se budu termínu „invalidita“ ve své práci vyhýbat, zde jsem však nucen citovat z překladu českého vydání knihy Umlčené tělo.

¹² Informátor I, rozhovor z 26.3. 2009.

znevýhodnění uvádí „vadu“, tedy fyziologickou a (nebo) anatomickou anomálii. Vada postihuje určité funkce (snížení schopností, omezení výkonnosti, zbrzdění celkového vývoje apod.), vede k jejich omezení či ztrátě a tehdy mluvíme o „postižení“. To pak jednotlivce handicapuje (handicap) či znevýhodňuje (znevýhodnění) v nějaké oblasti, což se může projevit omezenými příležitostmi k uspokojování potřeb, omezením výkonu běžných občanských kompetencí či sociální izolací. Může tak dojít k redukci šancí ve vzdělávání, pracovním a společenském uplatnění apod. (Novosad a Švingalová, 2002:104).

Michael Oliver podobně rozlišuje vadu či poškození (*impairment*) od postižení či zbavení způsobilosti (*disability*) (1996:22). Vada z jeho pohledu představuje objektivní fyzickou dysfunkci, ať se jedná o špatně fungující či nefunkční orgán či tělesný mechanismus. Postižení pak chápe jako nevýhodu či omezení v určitých činnostech zapříčiněné daným sociálním uspořádáním, které lidem s fyzickou vadou brání v účasti na běžných sociálních aktivitách. Postižení tedy vnímá jako „zvláštní formu sociálního útlaku“ (tamtéž).

Libor Novosad a ještě důrazněji Michael Oliver tedy ukazují, že na primární fyzickou vadu, poruchu či dysfunkci se sekundárně nabaluje postižení či handicap, které jsou sociální povahy. Této distinkce se ve své práci budu držet, o jejich dalších souvislostech ještě bude řeč. Nyní je na místě zmínit, jak vnímají otázku terminologie informátoři.

Existují samozřejmě termíny, které vesměs všichni informátoři vnímají jako pejorativní a pokud zazní z úst majority, budou je s největší pravděpodobností chápat jako urážku.

„...samozřejmě víc preferuju slovo handicapovanej, než invalida. (1.0) Nevim proč, ale (1.0) ten invalida mi přijde fakt takovej (2.0) hodně, nebo invalidní spoluobčan, to už je (1.0) hodně tvrdý, to je jako neplatnej spoluobčan. ...mě vyloženě neirituje nic, samozřejmě teda vyjma hanlivejch slov typu mrzák ☺ nebo takovýdle nebo kripl, že jo. To už ale jinak mě nic z toho neto, ale ten invalida se mi nák prostě (2.0) ten mi nák nejde (4.0) takovej nelida, takovej prostě nečlověk, poločlověk.“¹³

„Nebo samozřejmě další takový, pojem invalida, že jo. Invalida, protože když si to slovo přeložíš, tak ten člověk je neplatnej. A já se rozhodně za neplatnýho člena společnosti nepovažuju. Nebo rozhodně svůj vozík nepovažuju za invalidní, je to můj

¹³ Informátor II, rozhovor z 25.11. 2008.

*mechanický vozík, kterej mi zprostředkuje denodenní styk s okolím, že jo. Takže to jsou takový ty nuance, který jsou i v legislativě, poslanci tak mluvěj.*¹⁴

Tyto termíny a vnímání jejich významu se také proměňuje s časem. *„A jestliže teďkon staří lidé, staří lidé myslím lidé, kteří služebně jsou déle na vozíku než já, bojovali vo to, že on je zdravotně znevýhodněný nebo že je handicapovaný, že on není invalida, on není kripl. To jsou termíny, které se používaly za první světové války.*¹⁵ Český etymologický slovník skutečně říká, že pojem „invalida“ původně znamená „voják neschopný služby pro válečné zranění“ (Rejzek, 2001:241). Informátor zároveň upozorňuje na to, že svůj význam má kontext, ve kterém se tato slova použijí: *„Když to použiju v nějakém slovním spojení s něčím humorným nebo něčím motivujícím, proč ne. Jo. To máte, (2.0) přirovnám to, Rom nebo cikán, ↑jo. (1.0) Oni mezi sebou si budou říkat, že jsou cikáni. Ale po nás bílejch budou chtít, ať jim říkáme Romové. Já když budu chtít, tak (0.5) budu nějaký terminus vyžadovat, že jo.*¹⁶

Slova jako kripl a mrzák jsou zdravým lidem zapovězena, zatímco lidé s postižením je mezi sebou běžně používají (Murphy, 2001:89). To potvrzují i další informátoři. *„Já když mluvím vo sobě, tak se tituluju jako kripl, protože, ne že by... My to máme jako mezi, mezi vozíčkářema se to používá, to je normální. Jako komunisti si říkaj soudruhu, tak my si říkáme kriplové, jo. Nebo mrzáci. Jo, prostě to je takovej vozejčkářskej černej humor. Vozejku se říká kripklára a takovýhle věci. To je prostě, když v tom nejseš, tak to nepochopíš. To je taková součást černýho humoru.*¹⁷ Další informátor uvádí: *„...třeba takovej docela slangovej výraz, ale ne::: všichni to znaj, je habr. A je to podle nějakýho rehabilitačního centra Habrovany. No a není problém někomu říct, že je kripl ☺, ale to už fakt musí bejt zase, nemůžu si to říkat s každym, jo, ale když kámošovi řeknu ať sebou mrskne do toho auta, protože přelezá jak starej kripl, tak s tím fakt problém není. I někdo říká, že se zkriplil, což znamená, že se, třeba když se naboural na motorce a dostal se na vozejk, tak se používá, že se zkriplil nebo zrakvil ☺.*¹⁸

Používání stigmatizujících termínů jako „mrzák“, „bastard“ či „imbecil“ lidmi z majority je součástí diskriminujícího přístupu k lidem s postižením, založeném na představě o jejich neúplné lidskosti (Goffman, 2003:13). Ironické uchopení těchto

¹⁴ Informátor III, rozhovor z 19.11. 2008.

¹⁵ Informátor I, rozhovor z 26.3. 2009.

¹⁶ Informátor I, rozhovor z 26.3. 2009.

¹⁷ Informátor III, rozhovor z 19.11.2008.

¹⁸ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13.3. 2009.

dehonestujících termínů stigmatizovanými pak představuje formu rezistence vůči stigmatizaci (Mitchell a Snyder, 2001:208-209). Toto postavení znehodnocujících termínů na hlavu oslabuje moc těchto pojmů, které sloužily členům majority k vlastnímu povýšení. Ironizování termínů vlastního ponížení zneklidňuje dominantní část společnosti zvláště tehdy, je-li prezentováno ve veřejném diskurzu. Marginalizovaní lidé tím staví majoritě před oči vlastní dehumanizující postupy (tamtéž).

Zaměříme se na termíny, které informátoři považují za vhodné. Jeden informátor si v tomto směru oblíbil označení používané během zahraničních závodů, kterých se účastní: *„My, když jsme, naše kategorie jako handicapovaný, postižený v mém sportu, se nazývá prostě anglicky physically challenged. Jo, a to je jako naprosto dokonalý slovo. To je prostě (2.0) někdo, pro koho se handicap stal tou výzvou. ...Tak to je dokonalý. A potom, tak my jsme PCs a tečka, nebo challenged athletes. A to je supr slovo, protože když řekneš disabled, tak už tím vodkazuješ k něčemu trpnému, jako k něčemu, co jsi získal a nemůžeš s tím nic dělat, jo. Kdežto to challenged, (1.0) tam je ta aktivita, že vlastně někde něco se stalo, nějaká překážka, ale ona tě vyzývá k tomu ji překonat. ...Takže terminologie, tak vozíčkář je hezký, no. To mam rád, protože vozíčkář seš a, i to je takový dobrý označení, no... Postižený, jo, postižený, no nevím, tělesně postižený, to je něco podobného.“¹⁹*

Michal Prager, který pracuje v občanském sdružení Asistence, tvrdí: *„Tak já jsem zase zdeformovaný, tak si myslím, že se má používat nebo razim to people first, takže člověk s postižením, že se má říkat, no. ...Vono už by se ani nemělo říkat handicapovaný, to bylo hrozně v módě, (0.5) ted'ka ty novináři to hodně používaj, protože si myslej, že je to, (0.4) že je to vzosný náč, že je to ten pravej termín, ale to se taky nemá používat. To mi vysvětloval náš, tady chodil dobrovolně nás učit jeden člověk angličtinu, Brit, a ten říkal, že handicapovaný ne, protože (0.5) handicap znamená žebráka...“²⁰*

Pozastavme se u výkladu slova handicap. Podle Českého etymologického slovníku termín znamená nevýhodu, ztížení podmínek (zejména ve sportu). Pochází z anglického „handicap“, původně používaného pro „znevýhodnění silnějších koní v dostizích“ (Rejzek, 2001:194). I zde se zmiňuje, že slovo pochází ze spojení „hand in cap“, tedy ruka v čepici. Podle slovníku však není jasné proč. Konkrétnější je Libor

¹⁹ Informátor II, rozhovor z 25.11. 2008.

²⁰ Rozhovor z 18.12. 2008.

Novosad, podle něhož slovo jednak označuje znevýhodnění dostihového koně těžším sedlem, jednak může vycházet ze spojení „cap in hand“, které označuje žebráka (Novosad a Švingalová, 2002:104).

Volnější přístup k terminologii zastává pan Radek Musílek. *„Některý lidi, kteří se pohybují kolem, lidi s postižením na tu terminologii dost dají. Mně to je dost jedno ☺, ale třeba dost lpi na tom, aby se neřikalo postižený člověk, ale člověk s postižením. ... Já bych to nejradši používal taky, to postižený člověk, ale (1.0) vim, že to není úplně korektní, tak proto to nedělám, ale v podstatě se do toho nutím. Ted' dokonce nedávno jsem psal tiskovou zprávu a tady kolegyně jedna mně vytkla slovo handicapovaný, protože jí někdo z Británie řekl, že to je v podstatě ze slova žebrácký klobouk, jako handi-cap. A já jsem říkal no jo, no ale to u nás tuhle konotaci nemá. U nás naopak mám pocit, že to slovo zní líp, než postižený. Zavání to spíš tím západem, (1.0) že handicapovaný člověk zní tak jako odbornějc, než mně přijde postižený... Někdy mam pocit, že se kolem toho dělaj větší tanečky, než třeba to samotnejm lidem s postižením to ani tak nevadí a ani to tak neřešej.“²¹*

Názory informátorů na vhodnou terminologii se do jisté míry liší. Přesto je možné zaznamenat tendenci k tomu, aby měla pojmenování lidí, kteří jsou na základě zdravotní vady či poškození nuceni používat vozík, jistou důstojnost. Tak či onak se vždy jedná o určité nálepky pro lidi, kteří se nějak odchylují od společenského normálu (Allport, 2004:207). Čím více se pojmenování blíží výše zmiňované nálepce s nejvyšší účinností, oslepuje nás a zastiňuje konkrétního jednotlivce mnohdy iracionálními atributy. A jak říká Allport, „součástí každého projektu, jehož cílem je odstraňování předsudků, musí být intenzivní sémantická terapie“ (2004:212). Proto je pochopitelný důraz na termíny jako „osoba se zdravotním postižením“ nebo „člověk s postižením“. Postižení se tím odsunuje na druhé místo a více prostoru získává konkrétní člověk.

Robert F. Murphy přináší další úhel pohledu, když hovoří o sporu, který se vedl o významy a účinky slov „handicapovaný“ a „invalidní“ (2001:89). Sám je pokládá za synonyma a spor je podle něj především projevem toho, že si je člověk s postižením neustále vědom svých omezení, a proto dostává „emocionální náboj i slovník invalidity“. Důsledkem je podle něj defenzivní postoj vůči jakémukoli znevažování.

Informátoři, s nimiž jsem mluvil, jsou lidé, kteří se na základě určité zdravotní vady musí pohybovat s pomocí elektrického či mechanického vozíku. Takovéto

²¹ Rozhovor z 13.3. 2009.

vymezení mi připadá přesné, z důvodu úspornosti však budu používat především slovní spojení „člověk s postižením“, nevyhnu se zřejmě ani pojmu „handicap“. Za nutné však považuji vyvarovat se termínů „invalida“, „invalidita“ či „invalidní vozík“, které jsou již zastaralé a obtěžkané nánosem negativních konotací. Vždy také bude třeba mít na paměti fakt, že existuje ona výše zmiňovaná distinkce mezi fyzickou vadou/poškozením (*impairment*) a postižením (*disability*), které má svůj původ ve společnosti. Na patřičných místech tuto distinkci zdůrazním.

3.3. Vymezení konceptu identity

Konceptem, který bude pro mou práci jedním z nejdůležitějších, je identita. Pro přijetí subjektivně soudržné identity je klíčová emocionální identifikace dítěte s významnými druhými během primární socializace (Berger a Luckmann, 1999:130). Nejde tedy o jednostranný proces, jedinec sám sebe od počátku vnímá skrze to, jak k němu přistupují významní druzí. Jedná se o dialektický proces, v němž rovnocennou roli hraje to, jak vnímám sebe sama, stejně jako to, jak mne vnímají druzí. Jde o dialektiku „mezi objektivně přidělenou a subjektivně přijatou identitou“ (tamtéž:131). Jedinec během tohoto procesu přejímá role a postoje ostatních a společně s tím přejímá i jejich svět. Všechny identifikace se totiž vždy uskutečňují v rámci určitého sociálního světa a tak lze identitu definovat jako „umístění v určitém světě“ (tamtéž).

Významní druzí, tedy rodina a nejbližší, hrají velmi důležitou roli při udržování subjektivní reality, tedy takové reality, jak je vnímána v jedincově vědomí²² (Berger a Luckmann, 1999:145). Především neustále pomáhají stvrzovat ústřední prvek reality, tedy identitu (tamtéž:148). Díky nim si jedinec může zachovávat víru, že je tím, za koho se považuje. Významní druzí jsou hlavními prostředníky stvrzování identity jakožto ústředního prvku subjektivní reality, méně významní lidé pak hrají roli na způsob chóru. Všichni tito lidé se samozřejmě nebudou v názoru na jedince vždy shodovat. Tyto rozpornosti vedou k problému soudržnosti a jedinec je může vyřešit tak, že svou subjektivní realitu pozmění, nebo že změní vztahy podílející se na jejím udržování. Buď určité nelichotivé názory přijme, nebo změní vztahy s jejich původci (tamtéž).

Mezi identitou jakožto základním prvkem subjektivní reality a společností, je tedy podle Bergera s Luckmannem dialektický vztah. „Identita se utváří během

²² Objektivní realitu charakterizují autoři jako realitu, která je definována institucionálně, nikoli tedy subjektivně prožívána (Berger a Luckmann, 1999:145).

sociálních procesů“ (Berger a Luckmann, 1999:170). Identity se vytvářejí vzájemným působením organismu, individuálního vědomí a sociální struktury, zároveň však také zpětně danou sociální strukturu ovlivňují, udržují či mění (tamtéž:171). Identita je tedy jev, který vzniká v dialektickém vztahu mezi jedincem a společností.

Dodejme, že s rozvojem moderních společností je proces vytváření sebepojetí stále více ovlivňován mediovanými symbolickými materiály (Thompson, 2004:167). Chápání sebe sama si člověk vytváří na základě symbolických materiálů, které má k dispozici, a které využívá k výkladu sebe sama (tamtéž:169). Na základě nových symbolických materiálů vycházejících z nových zkušeností a zážitků redefinuje svou identitu. Jak říká Thompson, „mediované materiály – stejně jako symbolická sdělení získaná interakcí tváří v tvář – je možné zapojit do procesu utváření sebepojetí“ (tamtéž:170).

Erving Goffman vymezuje tři druhy identity, které souzní s výše zmiňovaným individuálním a sociálním aspektem identity. Prvním je sociální identita, kterou spojuje především se sociálními interakcemi. Goffman vychází z toho, že daná společnost vytváří určité kategorie osob s příslušnými atributy považovanými za přirozené. Díky nim můžeme předjímat, s kým máme tu čest, což by nám mělo interakci usnadnit (Goffman, 2003:9). Tuto kategorii a na ní se vážící atributy přisuzované určité osobě Goffman definuje jako sociální identitu (tamtéž:10). Ta je pak buď virtuální (požadavky a představy o tom, čím by měla osoba stojící před námi být) nebo skutečná (kategorie a atributy, které se ukáží jako dané osobě skutečně vlastní). Může se ukázat, že danému jednotlivci je vlastní méně žádoucí atribut, kterým se odlišuje od osob v předpokládané kategorii. Nastává rozpor mezi virtuální a skutečnou sociální identitou, atributy daného jedince neodpovídají zcela kategorii, do níž by měl patřit (tamtéž). Pokud takový atribut osobu silně diskredituje, hovoří Goffman o stigmatu. Goffman rozlišuje tři druhy stigmatu: „tělesné ošklivosti“, „vady charakteru“ a „kmenová stigmata“ rasy, národa a náboženství (2003:12). Dále rozlišuje osoby diskreditované, o nichž je diskrepance mezi virtuální a skutečnou identitou známa (sem by pravděpodobně řadil i lidi, kteří se musí pohybovat s pomocí elektrického či mechanického vozíku) a osoby diskreditovatelné, jejichž odlišnost na první pohled známa není (tamtéž:54). První skupina se bude během interakcí s „normálními“²³ snažit spolupracovat na dojmu, že daná odlišnost je irelevantní, druhá skupina se bude snažit regulovat informace o určité vadě.

²³ Tímto termínem Goffman označuje osoby, které se nevzdalují v negativním smyslu od konkrétních očekávání (2003:13).

Druhým typem identity je osobní identita²⁴, která vypovídá o jedinečnosti individua. Spočívá ve dvou aspektech, díky jejichž propojení je možné daného jedince odlišit od ostatních (Goffman, 2003:70). Prvním jsou „věšáky na identitu“, tedy určité znaky jako „fotografický otisk individua v myslích druhých nebo vědomí jeho zvláštního místa v konkrétním příbuzenském systému“ (tamtéž). Může to být také jméno, rodný list nebo vzorce chování určitého člověka. Tyto věšáky na identitu – dostáváme se k druhému aspektu osobní identity – pak umožňují ke konkrétnímu člověku přichytit jedinečný souhrn prvků životního příběhu dané osoby (tamtéž:71).

Třetí položkou v Goffmanově typologii je identita ega neboli „subjektivní pocit vlastní situace a vlastní kontinuity charakteru, který člověk získá v důsledku svých různých sociálních zkušeností“ (2003:123). Sociální a osobní identita jsou součástí definic, které si druzí lidé vytvářejí o určité osobě. Identita ega se od nich proto liší svou subjektivní a reflexivní povahou. Člověk si tvoří identitu ega ze stejných zdrojů, ze kterých si ostatní vytvářejí jeho osobní a sociální identitu, on je však v tomto procesu více angažován (tamtéž:124). Koncept identity ega umožňuje zabývat se tím, jak jednotlivce své stigma a jeho zvládnutí individuálně pociťuje. Tyto pocity se dle Goffmana vyznačují především jistou ambivalencí. Stigmatizovaný jedinec si je totiž vědom měřítek identity dané společnosti a také faktu, že jim není schopen dostát (tamtéž).

S problémem tělesného postižení spojuje koncept identity nejúžeji Robert F. Murphy. Vážné tělesné postižení²⁵ podle něj není role, nýbrž identita, „dominantní charakteristika, jíž se musí všechny sociální role přizpůsobit“ (2001:90). Je pevně usazeno v podvědomí, což ovlivňuje sebepojetí daného jednotlivce mnohem více, než jiné sociální role, dokonce i takové, jako věk, zaměstnání či etnická příslušnost. Murphy se shoduje s Goffmanem, když tvrdí, že „handicapovaný jedinec vypadává z horizontu normálních očekávání...“ (2001:100). Došlo u něj totiž k narušení identity. Jeho sociální role jsou nejasné či potlačené, neboť jeho identitu překrývá postižení (tamtéž:113). Také Murphy hovoří o individuální a sociální povaze postižení, které je stavem těla i aspektem sociální identity (2001:157). Postižení chápe jako „proces, který uvádějí do pohybu somatické příčiny, ale definici a význam mu dává společnost“. Akcent tedy klade spíše na sociální dimenzi postižení.

²⁴ Goffman o ní hovoří proto, že problém zvládnutí stigmatu je ovlivněn tím, známe-li stigmatizovaného osobně či nikoli (2003:69).

²⁵ Český překlad používá termín „invalidita“.

Z výše uvedených vymezení vyplývá, že identita a vážné tělesné postižení, jsou spolu úzce spjaty. Identita představuje dialektický proces, neustálé vyjednávání mezi tím, jak jednatel vnímá sám sebe a tím, jak jej chápou druzí. Goffman tyto aspekty vyjadřuje ve své typologii, když hovoří na jedné straně o identitě ega (sebepojetí jedince) a na druhé straně o sociální a osobní identitě (jak pojmají daného jedince druzí). Podle Murphyho je vážné tělesné postižení v podstatě totožné s identitou. Má totiž svůj individuální i sociální aspekt. Za prvé je pevně usazeno v podvědomí a ovlivňuje sebepojetí člověka s postižením více, než jeho ostatní role. Za druhé daný jedinec na základě svého postižení jakožto dominantního atributu vypadává z určité společensky předpokládané kategorie. Jsem si vědom toho, že individuální a sociální aspekt identity ani tělesného postižení od sebe nelze oddělit. Vnitřní rozpor lidí s postižením však vyplývá spíše ze skutečnosti, že jejich sebepojetí se mnohdy liší od toho, jak je vnímá majoritní, neangažovaná společnost. V Goffmanově terminologii tedy jejich identita ega neodpovídá zcela jejich sociální identitě, což s sebou nevyhnutelně nese pocity ambivalence.

3.4. Individuální aspekty tělesného postižení

V následujících částech se pokusím na základě výše zmíněného pojetí identity hovořit nejprve o individuálních a poté o sociálních aspektech tělesného postižení. Toto rozdělení je nutno chápat jako orientační pomůcku. Obě dimenze se budou neustále prolínat.

Pokud jsem výše označil handicap či postižení za sekundární atributy konkrétních jedinců, neznamená to snahu je bagatelizovat či chápat jako něco zanedbatelného. Život s vrozeným nebo získaným postižením s sebou nese řadu omezení a obtíží, které je třeba respektovat (Novosad a Švingalová, 2002:105). Mezi somatické, psychické a sociální aspekty může spadat omezení či ztráta schopnosti lokomoce, atypické pohybové stereotypy a problematická koordinace pohybů, zvýšená závislost na technických pomůckách a na fyzické pomoci, nutnost dlouhodobého respektování určité životosprávy či specifických zdravotních opatření, poruchy sebepojetí, emoční labilita, izolovanost, snížená sociabilita aj. (tamtéž:105-106).

3.4.1. Tělové schéma

Tělesné orgány a tělo jako takové jsou základem našeho sebe-vědomí, představují nástroje, s jejichž pomocí se chápeme reality a spoluvytváříme ji (Murphy, 2001:19). Zdraví lidé berou své tělo jako neuvědomovanou samozřejmost. Tělo se stává vědomým až tehdy, je-li něco v nepořádku. Již není implicitní, protože se, například z důvodu nemoci či tělesné dysfunkce, stalo problémem (tamtéž).

Tělo zasazuje člověka do prostoru, spojuje ho s ostatními, umožňuje přeměnu myšlenek v činy. Působí na věci a okolní svět, ale zároveň také formuje samo sebe (Novosad a Švingalová, 2002:85). Tělo je „soubor vztahů, jež spojují vnější svět a mysl v systém“ (Murphy, 2001:85). Dalším důležitým a typicky lidským aspektem je excentricita, specifický vztah mezi organismem a osobností (Berger a Luckmann, 1999:54). Člověk zároveň *je* tělo (jako ostatní živočichové své tělo prožívá) a *má* tělo (sám sebe vnímá jako entitu, která není totožná s tělem, je tedy schopen vztahovat se k němu jako k objektu, uchopovat ho zvnějšku jako nástroj). Lidské prožívání sebe sama je neustálým balancováním mezi těmito dvěma stránkami a rovnováhu je třeba neustále znovu nacházet (tamtéž).

Tělo, respektive naše představa o něm (tzv. „tělové schéma“), je nedílnou součástí naší identity. Je úzce spjato s naším sebehodnocením a je výslednicí mnoha faktorů. Roli hrají naše vlastní zkušenosti, reakce ostatních, naše srovnávání se s nimi, ale i převládající ideál, který je nám prezentován například v médiích (Novosad a Švingalová, 2002:51). Robert F. Murphy mluví o tom, že v Americe nabylo tělo takového významu, že péče o něj přešla doslova k fetišismu (2001:95). „Správně“ vypadající tělo je téměř morální povinností, což nám vtlučkají do hlavy reklamy a masová média (tamtéž:96). Tento ideál je však určen pouze lidem na vzestupu a také u nich deformuje životní podmínky (tamtéž:97). Také Gwyn tvrdí, že tento kult těla a perfektního zdraví se stal „iluzorním ideálem“ a normou. Upozorňuje, že „jakákoli stopa nevyzpytatelnosti či defektu, odlišnosti od zavedených norem váhy a tvarů, tělesné vady nebo zohavení, jsou vnímány jako druh deviace naznačující úbytek lidskosti“ (2002:6). V naší kultuře má tělesná atraktivita značnou sociální hodnotu, lidé odpovídající estetickému ideálu získávají lepší sociální status a tělové schéma tak nabývá na důležitosti jako součást identity (Novosad a Švingalová, 2002:51). Zejména výrazná a náhlá změna je pak citlivě prožívána (tamtéž:49).

3.4.2. Socializace s tělesným postižením

Existuje rozdíl v tom, zda má člověk tělesné postižení od narození či raného dětství, nebo zda k němu přišel v průběhu života. Lidé, kteří jsou postižení od dětství, mají možnost se s omezeními do jisté míry sžít. Mnoho paraplegiků a kvadruplegiků však ke svému postižení přišlo v pozdějším věku a musí se „převtělit do svého poškození“ či dokonce odtělesnit, je-li ztráta funkce závažná (Murphy, 2001:86). To znamená, že lidé s postižením od narození či raného věku budou mít pravděpodobně více zkušeností se zvládnáním určitých sociálních dovedností a rolí, budou mít odpovídající sebenáhled a přiměřené cíle (Novosad a Švingalová, 2002:107).

Další otázkou je, zda je lidem postiženým od raného věku umožněna socializace do majoritní společnosti, zejména skrze vzdělávací systém. *„Já jsem postižený od narození, vlastně měl jsem to vobrovský štěstí, že jsem potom chodil do normální základky, kde vlastně jsem se naučil a ty moji spolužáci se taky naučili se mnou normálně pracovat, komunikovat a tak dále. Taky mi to dalo to, že mě si normálně brali na tělocvik a postavili mě do brány a házeli na mě míče a já jsem přišel domů potlučený a dělali jsme úplně stejný kraviny, co by dělal normální kluk, kdyby nebyl na vozečku. A to si myslím, že je dobře, že jsem se (0.5) naučil plavat v tom normálním rybníku, že jsem tam měl samozřejmě ty úhoře, se kterejma jsem se musel potýkat, že jo, aby mě nesežrali, ale bylo by to horší kdybych byl v nějaký umělý nádrži. Protože, to jsem viděl potom na střední škole, kde vlastně, to byla specializovaná škola na lidi s postižením, a tam to bylo skleník, že jo, to bylo, všechno tak jako upravený, že to člověka nenutilo nějakým způsobem (0.5) k nějaký aktivitě větší, k soutěživosti...“²⁶*

U nás však nebyla možnost socializace v běžném vzdělávacím systému vždy obvyklá a vyžadovala značné úsilí, zejména před rokem 1989. *„Vlastně prošel jsem všemi možnými typy škol, protože za komunismu byl problém umístit člověka do normální školy, takže první třídu jsem absolvoval domácí výukou, kdy mě chodili přezkušovat. Potom se díky velké iniciativě mých rodičů podařilo chodit na normální základní školu, ale museli mě nosit do schodů. Potom jsem se dostal sem do Jedličkova ústavu a škol, protože tady se na to dělaly dlouhé pořadníky ☹, tak to trvalo dlouho. No pak přišla sametová revoluce, dokončil jsem tady základní školu a odešel jsem studovat na běžný gymnázium čtyřletý na Opatově. No a pak jsem šel na Pedagogickou fakultu, obor dějepis, občanka...“²⁷* I další informátorka má k tomu co říci: *„Ale lidé, kteří byli*

²⁶ Informátor III, rozhovor z 19.11.2008.

²⁷ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13.3. 2009.

postižení od malička, neměli možnost studií, byli vyřazeni, byli uzavřeni do ústavů, neměli možnost vzdělání, někteří byli zbaveni školní docházky úplně zbytečně. Například Jedličkárna, to mě překvapilo, tam přišli lidi v jedenácti letech nebo až v šestnácti letech, kteří byli vyřazeni ze školní docházky, dodělali si tam základní školu, dneska jedna dívka je na vysoké škole. Čili ta Jedličkárna jim to umožnila. Oni nebyli (2.0) blbí, ale byli vyřazeni ze školní docházky, protože se tam nedostali, protože tehdy bylo invalida rovná se mentál.“²⁸ „...nejhorší je uzavřít ty zdravotně postižený do jednoho ghetta.“²⁹

3.4.3. Tělesné postižení v pozdějším věku

Člověk po úrazu, nemoci či nevydařené operaci s trvalými následky nemá možnost socializovat se do svých omezení postupně. Tento náhlý přechod si přitom vynucuje vybudovat si sebepojetí nově a přijmout sama sebe v nové situaci (Novosad a Švingalová, 2002:107). To samozřejmě představuje náročný úkol a tlak na psychiku. Robert F. Murphy poukazuje na to, že tělesné postižení znamená ztrátu spontánnosti. Vše, každou cestu, je potřeba naplánovat (2001:68). Tělesné postižení však nepředstavuje jen ztrátu motorických schopností, mění se také postoj člověka k sobě samému, mění se základní podmínky existence. Navzdory pomoci přátel či rodiny se objevují pocity osamění a izolace, neboť došlo k oslabení všeho, čím býval (tamtéž:75). „Postižení je předpokladem mých plánů a záměrů, první premisou všech mých myšlenek. ...Moje identita ztratila pevné ukotvení a začala být závislá na tělesné vadě“ (tamtéž:89). Zvláště člověk, jehož postižení trvá teprve krátce, vstupuje do světa se změněným tělem a novou identitou (tamtéž:95).

Nesmírně důležitá je podpora druhých. „*Tak hlavně, tak já po tom úraze jsem měl štěstí v tom, že mam (2.0) v pohodě rodiče a že stáli při mně a rodiče mi vlastně pomohli. Bez nich nevím jak bych to moh zvládnout nebo nezvládnout. Já jsem skoro, (1.0) mně se to v dubnu stalo a až na Vánoce jsem se vrátil po tý celý proceduře nemocnice, rehabilitační ústav (0.5) domu a vlastně pak jsem bydlel s rodičema. Ty mi ve všem pomáhali, takže (1.0) to bylo (2.0) neřikam v pohodě, ale (0.5) hlavně můj táta byl takovej ten hlavní zdroj těch informací, kterej sháněl všechno (1.0) a já jsem to všechno*

²⁸ Informátorka IV, rozhovor z 26.2. 2009.

²⁹ Informátorka IV, rozhovor z 26.2. 2009.

(2.0) já byl jenom příjemce nebo jak bych to řekl, že jsem se na tom nijak sám (0.5) nepodílel. ³⁰

„Protože každému z nás prostě, a to by ti řekl každé, kdo je už takzvaně mazák, že jo, po těch dvanácti letech, tak na tom začátku potřebuješ strašně pomoc těch druhých. To::: ta rodina vlastně ti to ani moc nedokáže dát, protože ty (0.5) máš osobní, jako ty máš, ty jsou z toho vlastně sami v šoku, to prostě není. Jo, ale ty cizí. No a potom to tak nějak funguje ta karma nebo co, že ty to potom zase vrátíš, že jo, jakoby zpátky. A to tak má být..“³¹ Kýženým cílem bývá dosáhnout co největší soběstačnosti. Ztráta autonomie a jednostranná závislost totiž v naší i v řadě jiných kultur znamená znehodnocení statusu (Murphy, 2001:161). Schopnost samostatně žít a dosáhnout co nejvyššího možného sebeurčení je součástí základního pudu k životu (tamtéž:162). „Pokavad' si tě teda nevezmou rodiče domů a nestaraj se vo tebe, což není dobrý, pro toho člověka, (1.0) pro žádnýho handicapovanýho pokud' se má naučit bejt samostatnej...“³²

U většiny lidí k takovému životnímu přelomu dochází v produktivním věku. Náhlá ztráta pracovní výkonnosti, ale také pohyblivosti, soběstačnosti, vlády nad vyměšováním, to vše vede ke zhroucení dosavadních jistot a životních plánů (Novosad a Švingalová, 2002:108-109).

„Předtím, i když jsem měl kamaráda na vozejkku, tak jsem třeba myslel, že tomu rozumím, tak (1.0) až úraz udělá, že člověk všechno pochopí, ty v obtížnosti (1.0) toho zdravotního stavu, který nejsou vidět. Třeba, to není jenom, že člověk se nehýbe nebo je na vozejkku, s tím jsou spojený spousta jinejch problémů, vo kterejch lidi nevěděj. ...Třeba stolice, vůbec vyměšování a takovýhle věci. Vo tom se moc neví a jsou s tím problémy. Sexuální život, že jo. Všechno je problém, není to jednoduchý. ...Potíže obrovský a říkam, nejhorší to bylo v tý nemocnici, když člověk ležel a doopravdy koukal měsíc do stropu. Nehnul hlavou ani doprava, to nešlo, že jo, takže hrůza.“³³

Každá situace je samozřejmě individuální, někdo se s následky traumatu vypořádá rychleji, někdo pomaleji. Záleží na závažnosti stavu, na povaze daného člověka, na jeho zázemí a schopnosti adaptace na novou situaci (Novosad a Švingalová, 2002:109). Nějakou dobu trvá, než člověk po úraze či vážné nemoci dozraje k plné identifikaci s lidmi s postižením (Murphy, 2001:106).

³⁰ Informátor V, rozhovor z 28.1. 2009.

³¹ Informátorka VI, rozhovor z 4.12. 2008.

³² Informátorka VI, rozhovor z 4.12. 2008.

³³ Informátor VII, rozhovor z 18.2. 2009.

Svou situaci komentuje informátorka, která je po úraze relativně krátkou dobu. „Ten rok je strašně krátká doba, takže člověk, furt si myslím, že patřím do té skupiny těch (0.5) v uvozovkách fyzicky zdravějších lidí, než lidí na vozečku, protože to je určitě proces, kterej bude chvíli trvat, než si vopravdu (1.0) budu připadat v té skupině těch postiženejších.“³⁴ „...A::: (1.0) samozřejmě (0.5) já si myslím, že (0.5) je to poměrně hodně na tom vnímání toho člověka samotnýho. Myslim člověka s tím handicapem. Pokud ten to má v sobě vyřešený a (2.0) věří sám sobě a prostě má se rád i přesto, že teda s nějakým handicapem žije, (1.0) tak si myslím, že potom ta komunikace s okolním světem je poměrně jednoduchá, neřekla bych, že je vo tolik (1.0) jiná, než (1.0) když byl člověk zdravěj. (1.0) Ale::: myslím si, že tam (0.5) prostě hraje velkou roli to, jak ten člověk prostě ten svůj handicap vezme, no. Takže je to::: je to (0.5) velkej zásah do života (1.0) a trvá to poměrně dlouho, než se s tím člověk nějakým způsobem srovná, jestli se s tím někdy srovná↑.“³⁵

Nově nabyté postižení znamená pro daného člověka nový vztah k lidem, kteří jej mají také (Goffman, 2003: 48). Nejprve se s nimi pravděpodobně nebude chtít ztotožnit, neboť se nepodobají „normální“ osobě, za kterou se má (tamtéž:49). Michael Oliver, který je sám kvadruplegik, charakterizuje svůj prvotní postoj po úraze jako „popření“ (1996:11). S ostatními lidmi s postižením nechtěl mít nic společného. Proto se vyhýbal kontaktu s nimi, ať už na ulici nebo v organizacích.

„Nemyslim si, že to je dobrý, kdyby se mě někdo zeptal ‚stal se mi úraz‘, tak (0.5) myslím, že bych mu to nedoporučila se někde teda shromažďovat. Potom jo::: třeba ve sportu, je to určitě, když ty lidi sportujou, tak to super, ale aby se scházeli a říkali si svý nemoci, to se mi moc nelíbí. ...A já už jsem měla za sebou, já jsem hodně makala na tý rehabilitaci a měla jsem kvalitní rehabilitaci, jo a tam už to byli takový ty mazáci co už jako to pivo::: a prostě klídek a já jsem prostě byla taková ta, že prostě budu chodit, že to musím rozchodit jo a byla jsem to a voni tě spíš táhli dólu. Chápu to, je to jejich postoj, ale (0.5) našli si ten svůj životní nákej, už byli jak se říká uplacírovaný, kdežto já jsem ještě byla furt někde na nějakým tom startu toho vozečkáře. Já jsem si to potřebovala najít a prostě nějak všechno srovnat.“³⁶

Identifikace s lidmi se stejným postižením probíhá postupně, Goffman však hovoří o jistých „bodech obratu“ (2003:51). Může jít o situace, kdy si člověk po úraze

³⁴ Informátorka VIII, rozhovor z 18.2. 2009.

³⁵ Informátorka VIII, rozhovor z 18.2. 2009.

³⁶ Informátorka VI, rozhovor z 4.12. 2008.

uvědomí, že členové dané skupiny jsou obyčejné lidské bytosti. Dalším takovým bodem může být zkušenost dlouhodobé izolace v nemocnici, kde má daný člověk prostor k promyšlení a vyhodnocení své situace a kde si může urovnat, co je pro něj v životě důležité (Goffman, 2003:52-53). Robert F. Murphy konstatuje, že jeho přechod k paralýze provázelo ostré rozdělení minulosti na část před vozíkem a část na vozíku (2001:30). To vše bylo v jeho případě ještě umocněno zhoršující se chorobou. „Na dobu před svou nemocí vzpomínám jako na zlatý věk a na nedávnou dobu jako na čas špatných předzvěstí, bezútěšných tušení a zničených nadějí“ (tamtéž).

Pokud dojde k úspěšnému sebepřijetí a daný jedinec si osvojí reálné hodnoty, cíle a vzory, může žít uspokojující a společensky přínosný život (Novosad a Švingalová, 2002:109). Na úspěšném novém sebepřijetí mají často nezanedbatelný podíl významní druzí. *„Jo, že někdo je schopnej, protože má ten tým lidí, umí to docenit, protože si opravdu šáhnul na to dno, kdy byl v těch sračkách, v tom bahně, kdy už skoro život balil a najednou přišlo pár úplně cizích lidí, kamarádů, pláclo ho po rameně a řekli: ‚Neser nás, vole, jak se říká lidově. ‚Dáš se dohromady a pojedíš s náma. Půjdeš s náma tam a tam.‘ A začali ho tahat na akce. Ten člověk získal tu sebedůvěru a začal růst. Nemluvě o tom, že oni přišli a řekli ‚Hele, my jsme viděli tamto v televizi, ti kluci můžou to dělat, proč bys to nemoh dělat ty. Hele stanov si nějaký cíl nebo stanov si něco co chceš a my ti v tom pomůžem.‘ Jo a to je ten základní bod, to je ten zlom, kdy ten člověk najednou se chytne. A najednou udělá pro to vše. On si vytyčí svůj životní bod a vlastně najde se, jak se říká.“³⁷*

Opětovný vstup do společnosti v nové situaci může mít formu rituálu. Robert F. Murphy popisuje univerzitní večeři, které se zúčastnil po návratu z nemocnice (2001:66). Událost chápal v Gennepově smyslu jako přechodový rituál, při kterém došlo ke změně jedné sociální identity člověka v jinou. Spíše než o předání akademického ocenění zde šlo ze strany univerzitní komunity o rituál návratu domů (tamtéž:67). Opět si připadal jako součást univerzity, neboť ho ono rituální shromáždění nezbavilo zcela jeho staré identity.

Mezi prostředky, které mohou pomoci v opětovném sebepřijetí, patří také sport. Michael Oliver se sice domnívá, že rehabilitační a terapeutický význam sportu pro lidi s postižením je přeceňován, pro něj osobně však má značnou hodnotu. „Umožnil mi dosáhnout pozitivní sebe-identity, mé popření se stalo pouze částečným a zakotvil jsem

³⁷ Informátor I, rozhovor z 26.3. 2009.

díky němu v síti sociálních vztahů, z nichž mnohé trvají dodnes“ (Oliver, 1996:11). Jak tvrdí Robert F. Murphy, sport představuje pro mnoho lidí s postižením možnost kompenzovat své nedostatky (2001:82).

3.5. Sociální aspekty tělesného postižení

3.5.1. Individuální a sociální model postižení

Je jasné, že zkušenost s postižením bude mít vždy do značné míry individuální povahu. Pokud bychom však zůstali pouze u toho, nebyl by náš výklad úplný (Oliver, 1996:128). Ne nadarmo nazývá Robert F. Murphy motorické postižení sociální chorobou (2001:13). Bez ohledu na medicínské rozdíly, příčinu své situace či individuálně pociťovanou identitu se zdraví lidé chovají k lidem s tělesným postižením stejně. Postižení je pak definováno společensky a kulturně daným významem. Nemoc a postižení pak nepředstavují jen somatický, ale též psychický a sociální stav (tamtéž:19). V této souvislosti je třeba opět připomenout výše zmíněnou distinkci mezi fyzickou vadou (*impairment*) a postižením (*disability*). Stupeň fyzické vady či poškození nemusí determinovat rozsah postižení, které je do značné míry dáno společensky. Jednotlivec čelí skutečnému rozsahu postižení až v konfrontaci s každodenním prostředím (Novosad a Švingalová, 2002:21).

Zastáncem tohoto přístupu, s nímž se ztotožňuji, je také sociolog Michael Oliver, který postižení chápe především jako společenský produkt (1996:1). Postižení (*disability*) definuje jako sociální bariéry, restrikce a útlak, kterým musí člověk s fyzickou vadou (*impairment*) v dané společnosti čelit (tamtéž:10). Ještě jasněji vyplývá tento postoj z Oliverova rozlišení individuálního a sociálního modelu postižení. Individuální model spatřuje problém postižení na straně jednotlivce, příčiny vidí v jeho funkčních omezeních a psychologických ztrátách. Tuto perspektivu podporuje „teorie osobní tragédie“, podle níž je postižení nešťastnou událostí, něčím náhodným, co může potkat kohokoli (tamtéž:32).

Podle Olivera nic není dále od pravdy. Podobně jako u jiných sociálních a ekonomických nerovností je také tělesné poškození do značné míry spojeno s geografickými, věkovými, třídními, genderovými a rasovými faktory (1996:120). Zjednodušeně řečeno bude mít postižení s větší pravděpodobností žena tmavé pleti z dělnické třídy v zemi třetího světa, než bílý muž ze střední třídy pocházející z Británie či Spojených států (tamtéž). Ve Spojených státech jsou mezi lidmi se zdravotní vadou

především muži z nižší třídy: paraplegie a kvadruplegie bývá následkem střelných zranění z války i z přestřelek v amerických městech, kontaktních sportů či pracovních úrazů³⁸ (Murphy, 2001:115).

Oliver je zastáncem a propagátorem modelu sociálního, který vznikl jako výsledek zkušeností lidí s postižením, mezi které sám patří (1996:32). Podle tohoto modelu nejsou příčinou problému individuální omezení, nýbrž neschopnost společnosti poskytnout těmto lidem adekvátní služby, zajistit jejich potřeby a umožnit jim plné společenské přijetí. Z tohoto pohledu postižení představuje všechna omezení, jimž musí tyto lidé čelit: předsudky jednotlivců, institucionální diskriminace, nepřístupné budovy a nepoužitelná veřejná doprava, segregace ve vzdělávání, omezené pracovní možnosti apod. (tamtéž:33). Tato omezení tedy mají svůj původ ve společnosti a nedotýkají se pouze jednotlivců, nýbrž systematicky dopadají na skupinu postižených jako celek. Postižení (*disability*) vlastně nemá (oproti fyzické vadě či poškození) s tělem co do činění. Je to důsledek sociálního útlaku (tamtéž:35).

Sociální původ postižení naznačuje i jedna z informátorek: *„Jako myslím si, že celkově ta (2.0) problematika lidí s handicapem na vozečku, je u nás eště (2.0) furt poměrně tabuizovaná a je toho málo. Což samozřejmě ukazuje i na to, kolik je, že jo, bezbariérových míst, bezbariérových toalet, chodníky, že jo, nemaj nájezdy, jsou ve strašným stavu, takže myslím si, že todleto všechno jakoby ukazuje na::: vůbec na tu naši společnost, jakým způsobem (2.0) se vlastně dívaj na tu problematiku těch handicapovanejších. Protože pokud' to člověk nějak srovná se zahraničím, tak*

³⁸ Pokud jde o demografické údaje týkající se lidí s postižením v ČR, Český statistický úřad ve zprávě „Výsledky výběrového šetření zdravotně postižených osob za rok 2007“ zveřejnil následující údaje: občanů ČR se zdravotním postižením bylo v roce 2007 1 015 548, z toho 490 427 mužů a 525 121 žen (2008:7). Větší zastoupení (nad 200 tisíc) mají v tomto počtu věkové kategorie od 45 let a výše. Celkově tvoří odhadovaný podíl osob se zdravotním postižením 9, 87% populace ČR (2008:8). Úřad také zveřejnil: „Zhruba třetina mužů se zdravotním postižením má pouze základní vzdělání. Druhou nejpočetnější skupinu tvoří střední vzdělání bez maturity 30%. Mezi ženami jsou více než dvě pětiny se základním vzděláním 45% a jedna pětina 21% s úplným středním vzděláním s maturitou. Vysokoškolské vzdělání dosáhlo 8% mužů a 5% žen se zdravotním postižením“ (2008:11). „Vzdělanostní struktura zdravotně postižených je v ČR (stejně jako i ve většině ostatních vyspělých zemí) horší než v populaci jako celku“ (2008:12). „K nejčastějším typům postižení u obyvatel České republiky obecně patří onemocnění vnitřních orgánů a to zejména nemoci oběhové soustavy, novotvary a nemoci endokrinní, výživy a přeměny látek. S nepatrným rozdílem jsou následována nemocmi pohybového ústrojí“ (2008:16). „Míra ekonomické aktivity u osob se zdravotním postižením je ovlivněna řadou faktorů, které mimo jiné pramení ze zdravotního omezení jednotlivce a jeho specifík, ze situace na pracovním trhu, efektivitě a úsilí sociální politiky, ale také například míry rozvoje a celkového nastavení sociálních služeb. Přístup na pracovní trh je vedle toho ovlivňován také celkovými fyzickými a sociálními podmínkami, například mírou odstranění fyzických bariér nebo rozvojem sociální odpovědnosti zaměstnavatelů. Podmínky zaměstnávání osob se zdravotním postižením a jejich úprava jsou obsaženy v četných koncepčních dokumentech vlády České republiky a jsou podpořeny i v právní normě upravující daň z příjmu“ (2008:29).

*samozřejmě tam (1.0) ty lidi s handicapem maj mnohem větší prostor se v tý společnosti pohybovat, protože restaurace a další veřejný místa jsou mnohem víc přístupný pro lidi na vozejků, je to tam poměrně běžný, že ty lidi do společnosti choděj právě i proto, že se tam dostanou, že se nemusej strachovat jestli (1.0) když někam jedou, jestli se tam dostanou na záchod. ...to ukazuje (1.0) na nákej společenskéj názor.*³⁹

Je třeba upozornit, že Michael Oliver nepopírá individuální potíže spojené s fyzickou vadou či poškozením, například fyzické či psychické útrapy (1996:38). O to mu však v tomto pojetí nejde. Sociální model se zabývá postižením (*disability*), tedy společenskými bariérami, restrikcemi a útlakem uvalenými na lidi, kteří mají na základě fyzické vady omezenou motoriku.

Sociální povaha postižení nám tak vlastně ukazuje vztah mezi jednotlivcem a kulturou jako konfliktní, jako boj jednotlivce proti společnosti. Robert F. Murphy si to dovoluje tvrdit proto, že chápe paralýzu nikoli jako izolovaný typ lidské situace, nýbrž jako její metaforu (2001:13). Situace lidí s postižením totiž nevypovídá tolik o nich samotných, jako spíše o společnosti jako celku.

3.5.2. Problém norem

Každý člověk se již rodí do určité společnosti a jí vytvářených hodnot. Nelze tvrdit, že hodnoty existují jako jakási věc o sobě, vhodnější je mluvit o platnosti hodnot v určité kultuře či společnosti (Novosad a Švingalová, 2002:8). Normy jsou předpokladem každého hodnocení. Nejsou však univerzální, absolutní ani jednoznačné, nýbrž relativní a proměnlivé v čase. Obecnou normu bychom mohli definovat nejlépe jako dobovou zvyklost, společensky uznávané hodnotící kritérium (tamtéž:101). Normy se vyvíjejí s ohledem na čas a místo.

Přes tuto relativnost, proměnlivost a nejednoznačnost norem jsme zvyklí mluvit o „normálním člověku“, tedy o někom, kdo se pohybuje v mezích dané normy (Novosad a Švingalová, 2002:8). Také Goffman si vypomáhá termínem „normální“, kterým označuje lidi, kteří se v negativním smyslu nevzdalují od určitých očekávání (2003:13). Tento pojem bychom však měli chápat spíše jako ideálně-typickou pomůcku. Sám Goffman tvrdí, že „i ten nejšťastnější z normálních lidí má pravděpodobně nějakou napůl skrytou vadu, a na každou i nepatrnou vadu čeká společenská příležitost, kdy se náhle vynoří na povrch a vytvoří ostudnou trhlinu mezi virtuální a skutečnou sociální

³⁹ Informátorka VIII, rozhovor z 18.2. 2009.

identitou“ (Goffman, 2003:145-146). Platné normy, jakkoli relativní a proměnlivé, ovšem představují nutnou podmínku sociálního života (tamtéž). Vedle norem, jimž je většina členů naší společnosti schopna dostát (například gramotnost), však existují takové, jimž v určité fázi života není schopen dostát téměř nikdo (tamtéž:146-147). Sem patří například ideál tělesné krásy, který jistou část společnosti sociálně zvýhodňuje, ještě větší část však – přinejmenším v určitém životním období – diskvalifikuje (tamtéž). Je proto bezpředmětné klást si otázku, má-li libovolný člověk zkušenost se stigmatem, neboť odpověď bude znít vždy ano. Goffman proto navrhuje spíše tázání po tom, v jakých podobách stigma kdokoli z nás zažil, ať už jde o skutečné či propůjčené stigma či vyhlídku na nadcházející stáří (2003:148). Stručně řečeno, „stigmatizovaný“ a „normální“ nejsou pro Goffmana osoby, ale spíše role či stanoviska (2003:157). Ta se vytvářejí během smíšených interakcí na základě neuvědomovaných norem působících během setkání. Jakou roli či stanovisko daná osoba zaujme závisí na konkrétních souvislostech a fázi života.

Michael Oliver lapidárně shrnuje výše naznačené myšlenky, když říká, že „normalita je konstrukce uvalená na realitu, v níž existuje pouze odlišnost“ (1996:88). Autor však zároveň poukazuje na existenci „ideologie normality“, která je přítomná zejména v rehabilitačních praktikách (tamtéž:104). Tato ideologie se v rehabilitaci projevuje imperativem „chodit“, jehož plnění nebo alespoň snaha o něj je z této perspektivy vnímána jako dodržování pravidla, „nechodit“ znamená pravidlo porušovat. Fakt, že jedinec nechodí tato ideologie toleruje pouze tehdy, když podstoupí rehabilitaci ve snaze naučit se „téměř chodit“ nebo za účelem smířit se s tím, že nechodí. „Nechodit“ nebo odmítat „téměř chodit“ z vlastní vůle však ohrožuje moc rehabilitačních profesionálů, neboť demaskuje ideologii normality a nabourává celou rehabilitační praxi (tamtéž). Takové rozhodnutí podle autora ukazuje rehabilitaci jakožto snahu navrátit jednotlivce se spinálním poraněním do stavu „normality“, pomoci mu být tak normální, jak jen to je možné (tamtéž:105). Ideologie normality přitom neviditelně prostupuje celou společností (tamtéž:107). Ačkoli Oliverovo odmítnutí rehabilitace jakožto určitého donucovacího a mocenského prostředku zní poněkud radikálně, jeho smysl je jediný: nechce dokázat, že nechodit je „normální“, ať už to znamená cokoli, nýbrž vytvořit sociální prostředí, kde nechodit je irelevantní (1978:137, cit. přes 1996:97).

3.5.3. Ambivalence jako součást zkušenosti lidí s postižením

Ať jsou platné normy jakkoli nejednoznačné, hrají v každé společnosti důležitou roli jako pomůcka k orientaci ve světě každodennosti. V této práci je řeč především o normách týkajících se identity a podle Goffmana má úspěch či neúspěch při jejich dodržování „přímý dopad na psychologickou integritu daného jedince“ (2003:146). Člověk s postižením sám sebe pravděpodobně považuje za „normálního člověka“, za lidskou bytost jako všechny ostatní. Na druhé straně však zároveň vnímá, že jej mnozí navzdory tomuto přesvědčení neakceptují jako rovnocenného. Jelikož zná měřítko dané společnosti, je si dobře vědom toho, v čem spatřují jeho vadu (tamtéž:15).⁴⁰ Na základě výše uvedeného vymezení identity je pak možné mluvit o rozporu mezi sociální identitou a identitou ega, jinými slovy mezi sociálním a individuálním aspektem identity. Člověk s postižením chápe sám sebe jako rovnocennou lidskou bytost, okolí mu však mnohdy dává najevo pravý opak (tamtéž:126). Nevyhnutelným důsledkem je pocit vnitřního rozporu, ambivalence.

Mnoho lidí s postižením tráví velkou část života zápasem s pojetím identity, které je v rozporu s jejich představou (Gill, 2001:364). Necítí se být politováníhodnými lidmi, ale ani hrdiny (tamtéž:362). Nadto jsou, jako jiné marginalizované skupiny, terčem negativních a nepřesných atributů. Tyto atributy však oproti jiným marginalizovaným skupinám nepostrádají tak jasně svůj reálný základ. Ačkoli je totiž jejich fyzická vada jako lidské bytosti nedefinuje, velmi snadno upoutá pozornost. Je pak obtížnější vyvracet pokřivení faktu než naprostou fikci. Situace je těžší v tom, že se na tomto pokřivení podílejí mnohdy i významní druzí, zejména členové rodiny (tamtéž:366).

„Normální“ lidé s jakousi zvláštní samozřejmostí věří, že osoba s postižením není celým člověkem (Goffman, 2003:13). Tento předpoklad je pramenem různých forem diskriminace, které snižují životní šance lidí s postižením. Vznikají ideologie, které mají vysvětlovat méněcennost těchto osob a objasňovat nebezpečí, které mají představovat. Tento přístup se projevuje i tím, že se lidem s postižením na základě jedné nedokonalosti připisují nedostatky další nebo žádoucí, avšak nevídané atributy, jako je šestý smysl či schopnost porozumění (tamtéž). Lidé s postižením musí zápasit s negativními postoji a překážkami konstruovanými společností, která přeceňuje tělesný

⁴⁰ Společně s Murphym můžeme za jedno ze zásadních měřítek nejen americké, ale i naší kultury považovat ideál mládí, mužnosti, aktivity a fyzické krásy (2001:98). Všudypřítomnost tohoto ideálu není nijak oslabena skutečností, že se většině lidí nedaří jej dosáhnout, přinejmenším v nějaké fázi života.

vzhled, bojí se fyzických vad a tím pádem se nepřiměřeně soustředí na funkční a estetické ztráty (Gill, 2001:354). Jak poznamenal Robert F. Murphy, „ať už si fyzicky postižený člověk o sobě myslí cokoli, společnost mu připisuje negativní identitu a podstatná část jeho sociálního života je zápasem s tímto vnuceným obrazem“ (2001:95). Hlavní překážkou plnému zapojení do sociálního života pak nejsou tělesné vady, nýbrž mýty, obavy a nedorozumění, které s nimi společnost spojuje (tamtéž).

3.5.4. Smíšené interakce

To vše vytváří směs rozporností, které se nejpálčivěji projevují během interakcí s „normálními“. Murphy mluví o nepřirozené ambivalenci ve vztazích mezi zdravými a postiženými lidmi (2001:99). Sociální interakce jsou založené na odhadování reakcí toho druhého, zejména nemá-li člověk jasnou představu o tom, jaký je ten druhý, ať je to cizinec nebo paralytik. Komunikace se může stát zvláště ožehavou tehdy, je-li zdravým vnímán jako „kvazičlověk“, osoba vzbuzující strach a odpor (tamtéž). Ambivalentní vztahy podporuje skutečnost, že se tento negativní přístup přičí ve společnosti převažující hodnotě dobročinnosti, což brání otevřenému vyjádření předsudků (Gill, 2001:365). Vztah společnosti k lidem s postižením je protikladný, neboť se v něm protíná uvědomění toho, že postižení jako vnější znak neubírá člověku na hodnotě a důstojnosti, s obavami a předsudky (Novosad a Švingalová, 2002:100).

V těchto smíšených kontaktech, jak nazývá interakci „normálních“ se „stigmatizovanými“ Goffman, může člověk s postižením pociťovat nejistotu, neboť neví, zda jej „normální“ vůbec přijme a jakou totožnost mu přisoudí (2003:23). I v případě kladného přijetí si bude uvědomovat možnost, že jej druzí mohou definovat na základě jeho postižení. Mnohdy se setká s tím, že ostatní budou interpretovat výsledky, které mu připadají zanedbatelné, jako pozoruhodný výkon. Jeho drobná selhání zas budou připisovat postižení (tamtéž:24). Člověk s viditelným postižením pravděpodobně zaznamená vpády do soukromí. Goffman uvádí okukování dětmi, ale také hovory, které s ním bez ostychu zapředou cizí lidé, pro něž je soucit vstupenkou k oslovení (tamtéž:26).

„...jak mě prudí, když má se mnou v hospodě potřebu si někdo povídat jenom proto, že jsem na vozejku, jak tě někdo poplácává po ramenou a kupuje ti panáky a takovýhle věci...“⁴¹

⁴¹ Informátor II, rozhovor z 25.11. 2008.

Podle Murphyho se však u dětí především projevuje přirozená zvědavost a pokud je okřiknou rodiče, budují v nich od raného věku strach a odpor k postižení přesahující mnohdy i sílu rasových předsudků (2001:109).

„Ted'ka už se třeba člověk ani moc neseťkává s tím, to se mi stávalo dřív, když jsem byl mladší a možná si toho taky míň všímam, že už jsem takovej otupenej, že šla maminka s dítětem malým, a to dítě se samozřejmě ptá, co je tomu pánovi, protože ten člověk je jinej, je jinej. A ta maminka říká, ‚nedívej se tam, nedívej se tam, ten pán je moc nemocnej‘. Jo? A ted'ka už to není. A já jsem říkal, nemocnej bych byl, kdybych měl chřipku. Nemocnej bych byl kdybych měl chřipku. A proč ta maminka mě nezastaví a na dvě minuty to tomu dítěti se budu snažit nějakou formou vysvětlit, když už teda na to nemá. Jo? (0.5) Jo? To je hrozně zajímavý pozorovat malý děti, jak na tebe naprosto bezprostředně reagujou. Jo? Protože voni nemaj tu bariéru, voni nemaj ten předsudek, kerej máme my. Voni maj naprosto vudevřený hledi, naprosto vudevřenej svět...“⁴²

Vše komplikuje to, že lidé po úraze či vážné nemoci s trvalými následky vstupují do sociálních interakcí se změněnou perspektivou (Murphy, 2001:76). Nezměnilo se pouze jejich tělo, ale také přístup k sobě i ke světu. Především nemusí být vždy snadná obnova kontaktů se starými přáteli a známými (tamtéž:104). Jde při ní totiž o snahu zachovat dřívější vztahy a sociální role, což naráží na novou identitu člověka s postižením a na vinu či strach přítele.

„Normální“ i „stigmatizovaný“ tak budou podle Goffmana považovat smíšené interakce za úzkostné, nezakotvené a celkově problematické (2003:28). I „normální“ si pravděpodobně uvědomí, že prokazování přílišné účasti nemusí být vhodné. Pokud se jim však na postižení podaří zapomenout, mohou po člověku s postižením žádat nemožné (tamtéž). Jednou z možností, jak se vyhnout problematičnosti interakcí, je vůbec je nenavazovat (Murphy, 2001:100). Snad každý člověk s postižením má s odvrácením, udržováním odstupů a jinými formami odpírání úcty zkušenost (tamtéž). Goffman ale zároveň poznamenává, že pocity neukotvenosti a úzkostnosti mohou být charakteristické pro počátek takových interakcí, postupně však může docházet k významným posunům (2003:29). Svou roli hraje i fakt, že lidé s postižením mají s takovými interakcemi více zkušeností a proto je budou umět lépe zvládat (tamtéž).

⁴² Informátor III, rozhovor z 19.11. 2008.

3.5.5. Cesty k plnému přijetí

Jednou z nejdůležitějších cest k rovnocennosti a zmírnění předsudků ze strany zdravých lidí je častější vystupování lidí s postižením na veřejnosti, to znamená ve školách, v zaměstnání, ve veřejné dopravě, v kinech apod.⁴³ Stát se autonomním jedincem v hlavním proudu společnosti však vyžaduje překonávání značných překážek (Murphy, 2001:130). Jedním z předpokladů, díky nimž se mohou lidé s postižením stát nedílnou součástí společnosti, je plně přístupná a spolehlivá veřejná doprava (Oliver, 1996:24). Jak ale správně poznamenává Murphy, veřejné prostředí je architektonicky koncipováno pro lidi, kteří mohou chodit (2001:54). Není již například možné nebo příjemné věnovat se navštěvování kin, před úrazem tolik oblíbené činnosti.

„Spíš to je koníček, kterej odpadl díky tomu, že tady jsou prostě bariéry architektonický. Jo, jinak voni vám ty lidi pomůžou, ale když vám pomůžou do schodů, tak v tom kině porušej požární předpisy. Jo::, takže to je proti (0.5) jejich práci. A je to i nepříjemný pro vás, protože vy vlastně nejste volnej v tom pohybu. Jo, a to je základ toho handicapu, aby vám ta společnost umožnila se volně pohybovat. (0.5) Což v tomhle to trošku nejde.“⁴⁴

Dalším předpokladem autonomie lidí s postižením je odstranění segregovaného vzdělávání, které je spojeno s odstraněním architektonických bariér (Oliver, 1996:76). Příčinu nelze hledat ani v tomto případě v individuálních omezeních plynoucích ze zdravotní vady. Michael Oliver volá po integraci do jednotného vzdělávacího systému, která bude součástí širšího odhodlání k integraci všech lidí s postižením do společnosti (1996:89). Systém speciálních škol zklamal, neboť lidem s postižením nedokázal poskytnout znalosti a schopnosti k tomu, aby zaujali ve společnosti oprávněné místo (tamtéž:93). Pierre Bourdieu považuje transformaci funkce školy za nejdůležitější „faktor změny“ v procesu emancipace žen od mužské nadvlády (2000:81). Širší přístup žen ke vzdělání vede k jejich ekonomické nezávislosti. Ta je rovněž cílem lidí s postižením, kteří dlouho opouštěli segregované školy pod dojmem, že jsou nezaměstnatelní (Oliver, 1996:90). Jednotný vzdělávací systém pro všechny by měl k dosažení tohoto cíle přispět.

Lidé s postižením chápou sami sebe jako rovnocenné účastníky lidského společenství, ostatními jsou však chybně vnímáni spíše jako tragické oběti (Gill, 2001:365). Toto nepochopení ze strany širší veřejnosti přispívá k tomu, že jsou lidé

⁴³ A lze dodat: také v médiích.

⁴⁴ Informátorka VI, rozhovor z 4.12. 2008.

s postižením diskriminování v zaměstnání, segregování ve vzdělávání a izolování architektonickými a jinými bariérami. Člověk s nálepkou „tragická oběť“ zkrátka není považován za vhodného zaměstnance, schopného žáka či rovnocenného spoluobčana (Gill, 2001:365).

Lidé s postižením tedy musí překonat pocit podřadnosti, izolaci a vstoupit do světa, který jim není zcela nakloněn (Murphy, 2001:130). Mnohým se to však úspěšně daří. „K překonání duševní a fyzické karantény, do níž postižené vrhá společnost, která v nich v skrytu vidí svůj vlastní epitaf, je třeba vzácné kombinace inteligence, odvahy a vytrvalosti. Mladí lidé ji však zdolávají každý den a vítězí“ (tamtéž:132). Povzbudivý je zejména rozvoj nových technologií, jejichž přínos je nejlépe vidět ve využití počítačů, které je většina lidí s postižením schopna ovládat (tamtéž:124). Školní areály se pomalu začínají otevírat i studentům s postižením (tamtéž:126). Ti pak mohou pracovat například v sektoru služeb určených handicapovaným lidem, ale i na jiných, zcela běžných místech. Integrují-li se takto do každodenního života, ztrácí zdravotní vada na významu (Gill, 2001:366). Fakt, že Robert F. Murphy mohl po návratu z nemocnice pokračovat ve svém zaměstnání, v něm vzbudil otázku po tom, co je to vlastně nemohoucnost (2001:71). Ve své profesi se necítil být „handicapovaný“ ani „invalidní“. To pro něj představovalo značné uspokojení, neboť si těmito aktivitami zachovával identitu, pocit toho, kým je (tamtéž:72). Na jiném místě dodává, že „invalidita“ je značně mlhavý a relativní pojem, každý je totiž v nějakém ohledu neschopný, tedy invalidní (tamtéž:60).

Murphy hovoří o neobyčejném odhodlání lidí s postižením vstoupit do hlavního proudu společenského života. Ať je společnost přijme jakkoli, vždy pro ni zřejmě zůstanou jedněmi z „Jiných“. Jejich jinakost se však ukazuje jako pozitivní a kreativní (2001:132). Hlavním tématem „nového pojetí integrace“ je podle Olivera požadavek, aby odlišnost nebyla pouze tolerována, nýbrž pozitivně hodnocena a oceňována (1996:89). Postižení (*disability*) ve smyslu sociálně konstruovaných bariér, sociálních omezení a institucionálního útlaku uplatňovaného vůči skupině lidí se zdravotní či tělesnou vadou podle něj vypovídá daleko více o společnosti než o lidech s postižením (tamtéž:129).

Stále více osob začíná o svém postižení přemýšlet jako o problému sociální spravedlnosti, nikoli jako o individuálním nedostatku. Takovýto paradigmatický posun v chápání postižení pak dláždí cestu směrem k identifikaci s ostatními postiženými lidmi a ke kolektivním akcím proti nespravedlivým postojům a praktikám (Gill,

2001:364). Ačkoli se o tom například Goffman nezmiňuje, lidé odmítající stigma jsou rychle se rozšiřující skupinou. Opoziční definice identity se objevují s tím, jak se stigmatizovaní lidé začínají sdružovat do skupin (Berger a Luckmann, 1999:163).

V žádném případě nelze tvrdit, že by zkušenost s postižením byla ze své podstaty negativní, nebo že by interakce mezi postiženými a zdravými byly beznadějně (Gill, 2001:353). Mnoho lidí s postižením se těší dobrým vztahům se zdravými členy rodiny, s přáteli, partnery či zaměstnavateli (tamtéž:368).

3.6. Postižení jako liminární stav

Jednou z nejvlivnějších knih v oblasti společenského výzkumu postižení je *Stigma* od Ervinga Goffmana. Ukazuje lidi s postižením, zločince a příslušníky některých menšin jako skupiny, které jsou na základě určitých odchylek od společenských norem nuceni hrát roli vyděděnců. Goffmanův přístup se však nevyhne jisté kritice. Goffman hodil do jednoho pytle lidi, kteří porušují normy dobrovolně a lidi, kteří za svou stigmatizaci nenesou žádnou odpovědnost (Murphy, 2001:108). Barvu kůže ani paraplegii či kvadruplegii si člověk nevybírá. Goffman navíc přistupuje k postižení jako k „deviaci“ a snahu lidí s postižením o to, aby je „normální“ přijali, popisuje spíše v negativním světle (Gill, 2001:356-357). Již z povahy pojmu stigma je u Goffmana možné zaznamenat tendenci připisovat lidem s postižením spíše status nešťastníků. Murphy naproti tomu ukazuje zkušenost s těžkým zdravotním postižením jako objevování nadšení a vášnivě touhy po životě (2001:12). Goffmanovo pojetí stigmatizace ve smyslu negativní reakce společnosti na odchylku od určité normy implikuje, že lidé s postižením pasivně přijímají roli, kterou jim ostatní přisuzují. Opomíjí tak aktivní rezistenci lidí s postižením vůči roli outsiderů, která je jim často připisována.⁴⁵ Jak říká Michael Oliver, po celém světě se lidé s postižením snaží postavit procesům segregace a exkluze a institucím, které se na nich podílejí (1996:93). Jsou v opozici vůči negativním postojům a překážkám konstruovaným majoritní společností (Gill, 2001:354) a mnoho lidí s postižením přestává přijímat stigmatizovanou identitu (tamtéž:362).

Jak ukázal Robert F. Murphy, nejvhodnějším způsobem, jímž lze antropologicky uchopit situaci lidí s vážným tělesným postižením, je koncept prahovosti či liminarity

⁴⁵ Je však třeba přihlídnout i k tomu, že Goffman svou knihu vydal v roce 1963 a od té doby se emancipační snahy lidí s postižením posunuly.

(Murphy, 2001:109). Ten jako první definoval Arnold van Gennep ve svém pojetí přechodových rituálů, které se týkají především změn společenského postavení (1997:13). Přechodový rituál je proces, při němž dochází ke změně jedné sociální identity člověka nebo skupiny lidí v jinou a dělí se na tři sekvence: rituály preliminární (odloučení), prahové (pomezí) a postliminární (sloučení, přijetí) (tamtéž:19). Během iniciačních rituálů tento proces spočívá v odloučení mladíka od dřívějšího prostředí žen a dětí ve snaze oddělit jej od minulosti mezerou, kterou nebude možné přejít zpět. V závěrečné fázi je skrze náboženský obřad a mrzačení přijat mezi dospělé (tamtéž:76). Celý proces představuje přechod z jednoho světa do druhého a fáze pomezí je různě dlouhým obdobím, kdy se člověk nachází v neurčité oblasti mezi dvěma světy (tamtéž:25).

Právě na pomezí, na onu prahovou či liminární fázi se zaměřil Victor Turner (2004:95). Upozorňuje, že poté, co byl jedinec vyňat z pevného místa v sociální struktuře a ocitl se v liminární fázi, jsou jeho vlastnosti nejasné. Jakožto „liminární osoba“ se vymyká ze standardních sociálních klasifikací, neboť není „ani tady ani tam“, neplatí pro něj konvence ani jednoho ze světů, jimiž je v této fázi obklopen. Tato fáze se v různých společnostech vyjadřuje symbolicky, a „liminarita je tedy často přirovnávána ke smrti, k pobytu v lůně, k neviditelnosti, temnotě, bisexualitě, k divočině nebo k zatmění Slunce či Měsíce“ (tamtéž). Liminární bytosti, například novicové při iniciačních rituálech, se vyznačují pasivitou, pokorností a bezvýhradnou poslušností svým učitelům. Vzniká mezi nimi silné přátelství a rovnostářství, neboť jejich dřívější postavení zmizelo nebo se dostalo na stejnou úroveň. Toto společenství jedinců, kteří jsou si rovni, nazývá Turner *communitas* (2004:97).

Robert F. Murphy si všiml, že lidé s dlouhodobým postižením mají s těmito „liminárními bytostmi“ mnoho společného. „Jsou to lidé, ale jejich tělo je deformované nebo nefunguje, jak by mělo, takže jejich plné lidství je sporné. Nejsou nemocní, protože nemoc přechází buď ve smrt, nebo ve vyléčení. Nemoc je vlastně pěkným příkladem nenáboženského, neceremoniálního prahového stavu. Nemocný žije v sociálním odkladu, dokud se mu neuleví. Tělesně postižení stráví v podobném stavu odkladu celý zbytek života. Nejsou ani to, ani ono; existují v částečné izolaci od společnosti jako nedefinovaní, pochybní lidé“ (2001:110). Tato existenční odchylka od normality podle Murphyho přispívá k všeobecně rozšířené averzi vůči lidem s postižením. Ztratili původní status a zatím nezískali nový, a proto ostatní neví, jak k nim mají přistupovat. Nejistotu často řeší segregací nebo vyhýbáním, nejtvrděší formy

nabývá tato tendence v izolaci v nemocnicích, pečovatelských domech či znemožněním opustit domov kvůli architektonickým bariérám (Murphy, 2001:111). Další podobnost autor spatřuje v rovném postavení, které panuje mezi lidmi s postižením. Koncept prahovosti proto Murphy považuje pro uchopení situace lidí se zdravotním postižením za vhodnější, než vzorec sociální deviace používaný sociology.

4. MEDIÁLNĚ ANTROPOLOGICKÁ ANALÝZA VÝPOVĚDÍ INFORMÁTORŮ

4.1. *Pár slov úvodem*

V této části se budu zabývat v první řadě tím, jak informátoři přijímají a interpretují sdělení masových médií, která se nějakým způsobem týkají lidí s postižením. Budeme se tedy pohybovat v rovině mediálního obrazu lidí s postižením tak, jak jej vnímají sami příslušníci této skupiny. Dotknu se i toho, jaké mají někteří z informátorů osobní zkušenosti s novináři z masových médií. Někteří z informátorů jsou sami činní v mediální sféře, bude tedy řeč i o těchto jejich aktivitách. Povšimnu si například toho, jak se někteří z informátorů angažují v oblasti PR ve snaze působit mediálně na majoritní společnost. Dalším tématem bude vztah informátorů ke specializovaným periodikům, ale i televizním pořadům zabývajícím se problematikou tělesného postižení. Na základě rozhovoru se šéfredaktorem časopisu Vozka se zaměřím i na fungování takto specializovaného média a jedno vybrané číslo podrobím analýze.

4.2. *Lidé s postižením a masová média*

V této kapitole se budu zabývat především tím, jak informátoři vnímají mediálně konstruovaný obraz lidí s postižením v masových médiích. Půjde tedy o problém recepce mediálních sdělení, s nimiž se informátoři setkávají ve svém každodenním životě v masovém tisku, komerčních i veřejnoprávních médiích.

Gaye Tuchmanová popisuje mediální sdělení v čele se zpravodajstvím jako okna, s jejichž pomocí se můžeme dívat na svět (1978:1). Skrze tento rám se členové dané kultury dozvídají o sobě, o druhých, o svých institucích, vůdcích, způsobech života, ale také o jiných kulturách a jejich příslušnících. Říkají nám „co chceme znát, potřebujeme znát a měli bychom znát“ (tamtéž). Jako každý rám, který vykresluje svět, však může být i toto „okno do světa“ malé či velké a výhled z něho může být jasný nebo matný. Na to, co z něho sami spatříme, pak bude mít vliv pozice, z níž se díváme (tamtéž). Jinými slovy, recepce mediálních sdělení je aktivní, kreativní a především situovaný proces: „mediální produkty jsou přijímány jedinci, kteří jsou vždy umístění v nějakých konkrétních společensko-historických kontextech“ (Thompson, 2004:37). Přijímání mediálních produktů je hermeneutický proces, během něhož jednotlivci mediální sdělení interpretují s pomocí určitých předpokladů a očekávání. Chápání

mediálních produktů se tak bude od člověka k člověku lišit. Jedinci spolu o mediálních sděleních diskutují, diskurzivně je zpracovávají a sdílejí s ostatními (Thompson, 2004:38-39).

Společně s Gaye Tuchmanovou budu chápat mediální sdělení, zejména zpravodajství, jako faktory podílející se na konstituci sociální skutečnosti, neboť v procesu popisování událostí ve zpravodajství se tyto události zároveň konstruují (1978:184). Budu mít přitom na paměti, že se na těchto konstrukcích podílejí novináři. Ti se dívají na svět specifickými brýlemi, s jejichž pomocí provádějí selekci a následně konstruují to, co vybrali (Bourdieu, 2002:15). Konkrétní jednotlivci - „čtenáři“ – pak přistupují k takto vytvořeným sdělením ze své specifické historické a sociální pozice a na základě svých očekávání a představ je v interakci s ostatními přijímají. Můžeme říci, že význam daného mediálního sdělení je mezi „čtenářem“ (divákem, posluchačem) a textem vyjednáván (Richardson, 1998:221). V této části své práce se budu zajímat o to, jak lidé v určité specifické životní situaci – lidé, kteří se na základě svého tělesného postižení pohybují s pomocí elektrického či mechanického vozíku – přijímají a interpretují sdělení, která o těchto lidech konstruují masová média.

4.2.1. Stereotypy v masových médiích

Rád bych nejprve naznačil perspektivu, z níž lidé s postižením „své“ mediální obrazy vnímají. Pokud jde o lidi, kteří se dostali na vozík po úraze či následkem nemoci, jejich vnímání lidí s postižením se změnilo. Zkušenost s proměnou perspektivy popisuje také Murphy. Před svým onemocněním vnímal tělesné postižení jen jako něco, co se přihodilo jiným lidem a co se jeho samotného nijak netýkalo (2001:75). Jeho systematické neregistrování lidí s postižením charakterizuje jako „selektivní slepotu“, která je u lidí naší kultury běžná. S propuknutím nemoci se však jeho perspektiva radikálně proměnila. „Když tělesné postižení zasáhlo mě, začal jsem být až chorobně vnímavý k sociálnímu postavení invalidních lidí a k tomu, jak k nim ostatní přistupují, a začal jsem si všimnout nuancí chování, kterým bych dříve nevěnoval pozornost“ (tamtéž).

Podobnou zkušenost líčí v oblasti mediální recepce někteří informátoři, kteří se na vozíku ocitli po úraze. „*Tak po úraze se stala taková věc, že najednou měl pocit, že je to všude, že jo ☺. ... Najednou prostě se to na tebe valilo a přišlo ti, že to v životě tolik tak nebylo, jo, naléhaj ty věci víc...*“⁴⁶

⁴⁶ Informátor II, rozhovor z 25. 11. 2008.

„Tak jednak se člověk na to víc soustředí, že jo. Když je člověk zdravěj, tak moc tydlety věci neřeší, moc se s tím nesetká. Takže člověk se na to víc zaměří, jak se mu to (1.0) stane nějak osobním.“⁴⁷

„Tak samozřejmě kouká člověk na to jinejma očima, že jo, protože víc tomu rozumí. ... No tak když vim vo tom, tak samozřejmě se rád na to podívám, říkam, člověk tomu víc rozumí a víc se vcítí do tý situace a samozřejmě když člověk, třeba ten Pavel Nový když byl, tak člověk ví, že nekecá, že to doopravdy takhle je.“⁴⁸

„No tak na ty vozejkáře se člověk kouká, protože tam máš svý známý, že jo, a hlavně tě zajímá osud těch jinejch. Takže to spíš tam kouká člověk na to z toho svýho pohledu...“⁴⁹

V této kapitole se budu zabývat stereotypními reprezentacemi lidí s postižením. Reprezentace se skládají ze slov a vyobrazení zastupujících různé sociální skupiny a kategorie a představují způsob, jímž lze tyto skupiny popisovat, vnímat a přemýšlet o nich (Pickering, 2001:xiii). Mohou ovlivňovat, jak budou určité skupiny či kategorie lidí vnímat samy sebe i okolní sociální svět. Veřejné reprezentace mohou některým skupinám či kategoriím přisuzovat moc, idealizovat je nebo démonizovat. Jiné je zas mohou odsunovat na sociální okraj, následkem čehož se budou na veřejnosti objevovat pouze v pasivní roli nebo ve formě negativního veřejného obrazu (tamtéž).

Pro úplnost je však třeba dodat, že výpovědi či vyobrazení vykreslující určité skupiny a kategorie lidí jsou historicky proměnlivé a co je v jedné době pokládáno za uspokojivé, může být v následujícím období chápáno jako umělé, nevhodné či zkreslené (Pickering, 2001:xiv). Reprezentace jsou navíc vždy do jisté míry zjednodušující a nutně tak plodí nespokojenost především ze strany zobrazovaných (Mitchell a Snyder, 2001:212).

Z výpovědí většiny informátorů bylo možné zaznamenat, že obraz lidí s postižením v masových médiích vnímají jako značně stereotypní. Pod pojmem stereotypizace budu mít na mysli proces, který sociálnímu světu vnucuje určitý řád bez toho, aby umožňoval otevřený postoj ke světu a flexibilní přemýšlení o něm (Pickering, 2001:3). Tím posiluje stávající mocenské struktury, které tak mohou být vnímány jako trvalé a nezbytné. Stereotypy pak budu chápat jako nepřesná vyličení určité sociální skupiny nebo kategorie jako homogenního celku, pro který jsou charakteristické určité

⁴⁷ Informátorka VIII, rozhovor z 18. 2. 2009.

⁴⁸ Informátor VII, rozhovor z 18. 2. 2009.

⁴⁹ Informátorka VI, rozhovor z 4. 12. 2008.

způsoby chování (Pickering, 2001:4). Stereotypy líčí osoby s určitým znakem (ať už jde o blondaté vlasy, barvu pleti nebo tělesné postižení) jako uniformní a redukované na určité charakteristiky. Uživatelům stereotypy umožňují pocítovat řád, pevnou hierarchii vztahů, bezpečí a nadřazenost (tamtéž). Zřejmě proto se tyto nepřesnosti tak rychle šíří. Avšak to, co je pro jedny zisk, znamená pro druhé ztrátu (tamtéž:5). Ti, kdo jsou stereotypizováni, jsou tímto procesem zároveň stavěni do marginální pozice, je jim přisuzován podřadný status. Nehledě na zjevné nepřesnosti budou na základě stereotypu posuzováni. Stereotypizace je v podstatě forma sociální kontroly (tamtéž).

Jak už jsem naznačil v předchozí části, pocity ambivalence lidí s postižením vyplývají mnohdy z toho, že jsou považováni za někoho, kým nejsou nebo se necítí být. Okolí je často vnímá jako osoby tragické, politováníhodné, ne zcela lidské nebo je naopak glorifikuje jako hrdiny (Gill, 2001:362). To se projevuje i v médiích. Postižení se zde (ať už jde o knihy, televizní pořady či filmy) často stereotypně prezentuje jako osobní tragédie (Oliver, 1996:15). To je v rozporu s pojetím postižení (*disability*) jako především společenského problému. V různých formách médií převládají negativní stereotypy (Barnes a Mercer, 2001:518). Mediální reprezentace ve zpravodajství vyobrazují lidi s postižením několika stereotypními způsoby: jako lidi zapletené v osobní tragédii, jako přítěž, jako osoby obklopené oddanými pečovateli a v „nejlepším“ případě je líčí jako odvážné bojovníky (tamtéž:524). Podívejme se, jak obraz lidí s postižením v českých masových médiích vnímají informátoři.

Dejme slovo panu Radkovi Musílkovi: „*hhh No::: je to trochu::: bych řekl schematický, no, nebo tak tendenčně bych řekl že... Samozřejmě záleží na úhlu pohledu toho tvůrce, a (1.0) většinou si myslím, že se tam hraje na city, jo. Že vlastně buď je to udělaný tak, že ten vozíčkář je prezentovaný jako soběstačný, mladý člověk, jako sebevědomý a to je ta lepší ↑varianta, (1.0) kdy vlastně toho člověka zobrazují v tom co nejlepším světle, aby ukázali těm lidem, že vozíčkáři jsou rovnocenní partneři té společnosti, anebo, ale to si myslím, že bohužel zatím furt převažuje, tak je takový nějaký soucitný příběh.*“⁵⁰

Pan Musílek uvádí případ mediální manipulace: „*Vono se s tím dá vždycky manipulovat, co si budem povídat. Sem přijde, nedávno tady v Jedličkárně natáčeli Třináctou komnatu pana Cikrta a provázal je tady náš pan ředitel školy, Tonda Herrmann. My máme ještě ředitele úplně nejvyššího, ale tohle byl jenom ředitel školy. A*

⁵⁰ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13.3. 2009.

ten je tady provázel a já jsem pak viděl ↑ten dokument v tý ↑televizi a já jsem byl úplně vytočenej, protože (0.5) já mám dělat trošku pí ár Jedličkárně a ted' ↑oni si tady ze všech dětí co tu máme prostě natočej ty, který působěj tím nejubožejším dojmem. A ten Cikrt, ten tam vo tom mluvil v podstatě docela hezky, že ta Jedličkárna se k němu chovala dobře. To, co říkal bylo (0.5) v podstatě úplně v kontrastu s tím, co ty lidi viděli, protože si museli říkat: ‚Ten Cikrt, to musel bejt úplnej chudák, když ho zavřeli tady do tohodle blázince.‘ Jo. To jsem si říkal, vždyť to vůbec tak není. Ale voni si prostě vždycky (1.0) vyberou (1.0) takovoudle scénku, kdy tam nějaký dítě zápasí s talířem v jídelně a nemůže se trefit lžící do pusy. Ano, máme tu takový děti, ale proč a priori vždycky vidim tydle. Proč nevidim člověka, kterej normálně jede na vozejku a má na zádech baťoh, jo. To nevidim nikdy skoro, jo. (2.0) Do tý Jedličkárně konkrétně mam pocit, že se chodí za takovoudle společenskou objednávkou, že se to vočekává. My bysme to rádi změnili, tendlecten mediální obraz, ale to je takový klišeňáký.“⁵¹

Další informátoři situaci vnímají podobně. „Potáceli jsme se a stále se potácíme od extrému k druhému extrému, od extrému patetického, emocionálního, soucítícího po extrém totálního nezájmu. Ta amplituda je velmi široká a pravda je přesně to veprostřed. Ten handicap je třeba brát jako věc, která je sice (2.0) životně v některých momentech zlomová, ale normální, a ta společnost by na ni měla bejt připravená jako na normální, nikoliv na jinakost. ... Takže ten extrémní obdiv a extrémní (3.0) ne jakoby nesouhlas, ale extrémní odmítání, je obojí dvojí špatné a svědčí vo špatný informovanosti společnosti.“⁵²

Další informátor uvádí konkrétní příklady stereotypizace v médiích. Ukazuje na nich extrém heroizace a extrém bezmoci a soucitu: „Ted'ka hodně když je paralympiáda, že jo, tak byli hodně v kurzu sportovci, kteří jsou ty hrdinové strašný. Ted'ka třeba mě úplně (1.0) ☺ hrozně vytáčí ta reklama s tou slečnou bez nohy, (0.5) s tou plavkyní jak plave do Pekingu a právě to je přesně ten obrázek toho hrdiny. Jak všechno zvládá. A vůbec i ty pořady (0.5) některý maj taky sklon k tomuhletomu heroizování. (1.0) Třeba Klíč, ten to dělá taky. Tak taky toho člověka představí tak. No a Na vlastní oči, vo tom ani nemluvim. Tam jsem viděl snad, dneska zrovna má bejt myslim reportáž jedna, tak na to jsem zvědavej. Ale tam jsem viděl právě (0.5) reportáž o jednom klukovi na vozíku,

⁵¹ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

⁵² Informátor IX, rozhovor z 27. 4. 2009.

ktorej má stejnou diagnózu jako já a mluvili tam o něm, že umírá ☺.⁵³ No tak já si nepřipadam, že bych umíral nebo ani si myslím, že von taky. Jo, v týdle diagnóze to může přijít zčista jasna třeba nebo má k tomu člověk to, ale rozhodně to není tak, že by ten člověk umíral. Je to postižení těžký, potřebuje větší formu podpory, ale rozhodně to není takový chudinka, jak to tam z něj dělali.⁵⁴

Se stereotypy v médiích má zkušenost i další informátor: „...člověk chtěl dělat to, co dělal před úrazem, tak chtěl dělat po úraze, že jo, že se tlačíš do těch věcí, kterýs dělal před tím. Rozhodně na ně nezanevřeš, což je taková v médiích se to dost často, že jo, takový to klišé. Klasika, mediální klišé sebevražd nebo nějakých kritických okamžiků, kdy to člověk chce zabalit po úraze, a pak je další (0.5) klišé, že zanevřeš na nějakou činnost, která ti třeba způsobila ten úraz, buď to je auto nebo takovýdle věci. Tak samozřejmě já nechci nijak znevažovat (0.4) tydlety věci, který určitě fungují, ale vedle toho funguje i to, že člověk má touhu se vrátit k tomu, co dělal předtím, že jo, a dělat co nejvíc z toho, co může, tak dělat. Tak proto jsem vůbec takhle nepřemejšlel v těch schématech jak na to zanevřu, ale spíš navopak.⁵⁵

Další informátorka rovněž hovoří o převládajícím stereotypu a zmiňuje, co v mediálních reprezentacích lidí s postižením postrádá: „...já mam dojem, že hodně v médiích chybí, že většinou v médiích jsou vozejkáři prezentovaný jako lidi, který jsou nějakým způsobem závislí a poměrně (1.0) mi přijde, (0.5) že (0.5) spíš od tý společnosti dostávají. A chybí mi tam (1.0) zobrazení (0.5) vozejkáře jako obyčejného člověka, kterej do společnosti přispívá, nejen z ní bere. Protože plno lidí je aktivních, pracuje na::: dobrech místech, jsou to velmi vzdělaný lidi a::: tý společnosti hodně dávaj. A to si myslím, že v těch médiích poměrně chybí nebo (1.0) moc jsem se s tím nesetkala. Jako třeba (0.5) vidím v televizi nějaký dokument, tak většinou jsou to (2.0) lidi, který jsou v nějaký velice těžký životní situaci, že jo, díky tomu zdravotnímu postižení a vlastně jsou v roli takovýho toho (1.0) submisivního občana, kterej prostě čerpá dávky a čeká na pomoc ostatních. Samozřejmě v určitejch (1.0) stavech zdravotních se to ani jinak nedá, že jo, protože nejsou schopný. Ale řekla bych, že::: (1.0) je mnoho lidí, který jsem pak potkala úplně náhodou, někde třeba skrz rehabilitaci nebo skrz nějaký sport, který

⁵³ Jak se mi informátor svěřil, jeho diagnózou je spinální svalová amenotrofie, čili trvalé ochabování svalstva. (rozhovor z 18. 12. 2008)

⁵⁴ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18.12. 2008.

⁵⁵ Informátor II, rozhovor z 25.11. 2008.

*(1.0) hodně přispívaj do společnosti tím, co dělaj a vo těch si myslim, že v médiích se moc nepíše. Nebo moc se v médiích nevidaj.*⁵⁶

Podobný názor lze zaznamenat i u jiného informátora: *„Spíš mi vadí, když ty média koukaj na lidi s handicapem jako na něký chudáky a s vočima na vrch hlavy prostě: ‚jé ten dokázal si dojít nakoupit,‘ když to přeženu, že jo, a přitom je na vozejk. (2.0) Bylo by lepší, kdyby to brali jako normální.*⁵⁷

Jeden z informátorů hovořil o četnosti a formě reprezentací lidí s postižením v masových médiích: *„Myslím, že spíš je to nárazový a (4.0) vždycky to už fakt je trochu extrém. Že ten článek je vo něčem, co fakt (0.5) tu společnost uhodí do vočí. Víš jak to myslím, třeba já nevim. (2.0) Zamítli mu elektrické vozejk a přitom je postiženej. Víš, jako třeba (0.5) dám příklad. Kdyby Jardovi pojišťovna zamítla električák, že mu zaplatí, a jeho rodiče nebo sám Jarda by (1.0) napsal e-mail do (0.5) Práva nebo Mladý fronty a napsal by: ‚nechcete se mnou udělat článek vo tom, že mi pojišťovna nechce zaplatit elektrické vozejk, jsem těžce postiženej atd atd atd‘. Koukne na to reportér, řekne si ‚jo, to by moh bejt článek‘. Tak prostě za nim přijede, udělaj článek a daj to třeba (1.0) ne na první stránku, ale daj to někam. Jo, rozumíš jak to myslím. Tam daj fotku Jardy. Víš, rozumíš mi, Martine, co myslím. (2.0) Ale aby (1.0) třeba vyhledávali ty reportéři sami vod sebe něco, co by do těch novin mohli dát, (1.0) tak myslím, že ne.*⁵⁸

Některá mediální sdělení podle informátorů nadbytečně zmiňují postižení, což může vyvolávat negativní implikace. Jde o podobnou zkušenost, s níž se lidé s postižením mohou setkávat i v běžných sociálních interakcích, kdy jsou jim na základě jedné nedokonalosti připisovány další (Goffman, 2003:13). Mnohdy jsou jim také přisuzovány pozitivní, avšak nežádoucí atributy. *„Bohužel se nikdy neubráníte tomu extrapólu. ‚Petr Suchý: ředitel banky sedí na vozíku.‘ Víte, mně to připadá neslušný. Ale ty headlines a claimy to chtějí, tu zkratku. Jako ‚Olympijský vítěz překonal světový rekord, přesto je na vozíku.‘ Vždycky to zkrouť do té věty a jako mediální expert se tomu jednou určitě vyhnete, že se nemá vystavovat na odív to, co vám chybí. Jo chápu, že to ve sportovní zkratce, ‚jezdí na kole třicet kilometrů v hodině, přesto je na vozíku‘. Dejme tomu, že to dává ten benchmark k sobě, to dobrý s tím špatným, ale (3.0) takový to zjednodušování plytký mnohdy, bez toho, aby ten novinář měl nějakou hlubokou*

⁵⁶ Informátorka VIII, rozhovor z 18. 2. 2009.

⁵⁷ Informátor XI, rozhovor z 4. 12. 2008.

⁵⁸ Informátor V, rozhovor z 28. 1. 2009.

znalost a napíše vám invalidní já nevím co, ‚Invalidní řidič zavinil autonehodu,‘ dám příklad. Z toho jednoznačně vyplývá z toho nadpisu, když si to přečte nezúčastněnej člověk, že ten člověk zavinil tu autonehodu proto, že mu chybí... a mnohdy jsou invalidní šoféři daleko lepší než normální šoféři, protože si toho auta víc vážej, jezděj opatrně.⁵⁹ Podobný postřeh má i další informátor: ‚Ted’ teda zrovna minulej tejden jsem si toho všim, protože mam e-mail na Seznamu a na Seznamu byl obrovskej článek ‚Beznohý řidič zabil dva protijedoucí‘ nebo tak něco. Takže to jsem si teda přečet, že někdo s amputací nohou nějak riskantně předjížděl a způsobil nehodu. Tak to mě trochu teda zamrzelo, že (0.5) je to takový kastování vlastně, že beznohý řidič jako (0.5) kdyby pak (0.5) napsali blondýna, že jo, tak je to takový, sortuje to ty lidi. To, že ten člověk byl beznohej zrovna (0.5) na to, že jel špatně, nemělo vůbec žádněj vliv. Podle mě teda, samozřejmě.⁶⁰

4.2.2. Specifika žurnalistického pole

Za stereotypními obsahy v masových médiích stojí konkrétní novináři. Ti jsou součástí žurnalistického pole, v němž mají společně se „svým“ médiem určitou pozici, která vymezuje jejich možnosti (Bourdieu, 2002:38). Pole vymezuje Bourdieu jako „strukturovaný sociální prostor, silové pole, kde jsou ovládající a ovládaní, kde jsou konstantní, permanentní vztahy, vztahy nerovnosti, které působí uvnitř tohoto pole, jež je rovněž prostorem bojů o proměnu nebo zachování tohoto silového pole“ (tamtéž). V rámci daného pole panují konkurenční vztahy, v nichž jednotliví aktéři vykazují určitou sílu, která určuje jejich pozici v tomto mikrokosmu. Pokud jde o pole žurnalistické, vyznačuje se svou značnou závislostí na vnějších silách: na poptávce, trhu, plebiscitu (tamtéž:50). Čím širší publikum chce dané médium oslovit, tím více se musí snažit vyhovět všem, což nutně vede k homogenizaci (tamtéž:42). Novináři jsou do značné míry definováni vlastnostmi této struktury, která je závislá na ekonomickém poli a komerčním tlaku (tamtéž:51).

Televize, ale i jiná média se navíc mnohdy vyznačují uspěchaností, což je prostředí, v němž je obtížné myslet (Bourdieu, 2002:24). Jak tvrdí redaktorka týdeníku Respekt Hana Čápková: „Rozdíl mezi Respektem a MF Dnes je především v tom, že týdeník dává prostor pro soustavnější práci, umožňuje takový zobecňující článek. Naopak v deníku je člověk příliš otrokem toho, co se stalo právě dnes“ (2003:23).

⁵⁹ Informátor IX, rozhovor z 27. 4. 2009.

⁶⁰ Informátor XI, rozhovor z 4. 12. 2009.

Faktory jako konkurence a nedostatek času vedou k tomu, že novináři podávají kusé a neúplné informace, nejsou schopni postihnout vývoj událostí, které neprobíhají náhle a nedokáží zasadit události do širších vztahů (Bourdieu, 2002:86). To vše může vést k reprodukci a spoluvytváření stereotypů. Žurnalistický obraz světa pak přispívá spíše ke xenofobii, úzkosti a neangažovanosti (tamtéž:87).

Jak již bylo řečeno, novináři provádějí selekci a následně konstruují to, co bylo vybráno (Bourdieu, 2002:15). Jejím principem je podle Pierra Bourdieu senzacechtivost, přičemž zejména televize vybízí k dramatizaci (tamtéž). Zároveň se žurnalistické pole vyznačuje navzdory pozičním a názorovým rozdílům určitou mírou sdílených předpokladů a přesvědčení (tamtéž:44). Ty určují, co novináři vpustí do médií, jinými slovy jak bude vypadat jejich selekce v sociální realitě a následná symbolická produkce (tamtéž). Tím se novináři podílejí na formě cenzury, kterou si sami ani neuvědomují (tamtéž:45). Nechají projít svým filtrem jen to, co upoutá jejich pozornost.

Komunikace s médii a novináři vyplývá z povahy práce Michala Pragera, zaměstnance občanského sdružení Asistence, které se zabývá i vlastními mediálními aktivitami. „...no tak já mam pocit, kolikrát (2.0) když to zaměřim na ty zprávy asi hlavně, tak (1.0) mně se kolikrát i samotnému stalo, že (0.5) vysloveně když točej nějakou reportáž, tak že si to sestříhaj podle svýho a vyberou si z toho svý věci, který (0.5) jim přijdou asi nějakým způsobem (0.5) prodejny nebo který jsou vidět, ale že to pak neodráží tu realitu, že vopravdu... My jsme měli takovou potyčku tady s médii, tady točili reportáž a vystříhli z toho, (0.5) jako fakt tam dali jednu větu uplně vytrženou z kontextu, a to je hrozný. To se nám často stává. ... To byla reportáž televize Nova ☺. Protože, my máme projekt ‚Jedeme v tom s ↑vámi‘ a v tom projektu jsme před volbama do senátu oslovili kandidáty do senátu za Prahu jedna, jestli teda se v tom projektu nechtěj zúčastnit, protože to chceme prosadit jako téma, aby se to, fakt bysme považovali za úspěch, kdyby si to vzal (0.5) nějak politik jako téma pro svojí kampaň, (0.5) že by to bylo hrozně fajn. A tak jsme jim to takhle chtěli představit tuhleto problematiku, takže jsme si dovezli pana Kocába s panem Švarcem, (0.5) no a vobula se do nás Národní rada zdravotně postižených nebo do nás, do nich spíš a my jsme se s tím v negativní souvislosti svezli a::: (3.0) bylo to pak nepřijemný, protože voni nám chtěli vysloveně pomoct a (0.5) bylo to fakt dělaný s dobrým úmyslem a nebylo to dělaný rozhodně jako žádná volební kampaň už jenom proto, že jsme tu možnost dali všem těm kandidátům. (1.0) No a (1.0) ta Nova z toho udělala, že chudinky lidi na vozíku jsou

zneužívaný téměř kandidátama. (2.0) Tady dělali reportáž s kolegou a ten jim to tam objasňoval a jediný co, tak tam vytrhli asi čtyři slova, nenechali vůbec to vobhájit a jenom to pošpinili (0.5) tu celou kampaň.“⁶¹

Negativní zkušenosti má pan Prager především s televizí. Za ideální řešení považuje živé vstupy a besedy, kde jsou možnosti manipulace se sdělením menší. *„Takže já radši mam, co se týče tohodle, tak ještě nás točili na Aktuálně, a tam ty reportáže udělali moc hezký. To mělo hlavu a patu. (3.0) To bylo pěkný. A s novinářema vlastně taky to většinou dopadne dobře, jako že do těch novin pak nepíšíou nic špatně, jen trochu něco překroutěj nebo z nevědomosti (0.5) udělaj ňákou (2.0) ňáký nepřesnosti, ale jinak to, to ne::: Takže to ta televize hlavně. ... Takže pro nás třeba je lepší, daleko lepší by bylo bejt někde ve studiu a mít ty živý vstupy nebo bejt v nějaký besedě, kde to nemůžou to. Ale jsem už skeptickéj trošku k těm zprávám, že oni z toho potřebujou udělat ňákej třicetivteřinovej nebo dvacetivteřinovej spotík a prostě se jim tam nemůže všechno vejít nikdy no, tak to pak neprospívá, to pak právě vytváří ty mylný mediální obrazy lidí s postižením.“⁶²*

Tyto výpovědi korespondují s výše zmíněnou teorií žurnalistického pole Pierra Bourdieu. Ten tvrdí, že v mediální komunikaci v čele s televizí se projevuje mimořádně zhoubná forma symbolického násilí (2002:13). Symbolické násilí se projevuje tím, že „působí za mlčenlivé spoluviny těch, kteří je snášejí, a také často těch, kteří je vykonávají“. Ani jedna strana často neví, že tento druh násilí spoluvytváří nebo je mu vystavena (tamtéž). Příkladem je černá kronika. V televizi zvyšuje sledovanost, která je hlavním kritériem úspěšnosti tohoto média pod „nadvládou peplemetru“. Tento druh událostí má upoutat pozornost všech, zároveň však odvádí pozornost od toho, co je opravdu důležité. Tento typ zpráv „zabírá čas, v němž by mohlo být řečeno něco jiného“ (tamtéž:14). Domnívám se, že vytváření mediálních stereotypů je jedním z projevů symbolického násilí v médiích. Tato symbolická činnost televize je nebezpečná, neboť toto médium zůstává pro značnou část populace hlavním zdrojem informací (tamtéž).

Někteří informátoři jsou si však této symbolické činnosti médií vědomi, čímž logiku symbolického násilí destruuji (Bourdieu, 1998:17). Všímají si velmi zřetelně toho, že témata s nimi spojená jsou neadekvátně bulvarizována a zahalována pod roušku černé kroniky. Témata, která považují za důležitá pak kvůli těmto mediálním praktikám nezazní. Výsledkem je mnohdy pokřivený, stereotypní obraz lidí s postižením. Michal

⁶¹ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18.12. 2008.

⁶² Informátor Michal Prager, rozhovor z 18.12. 2008.

Prager se podělil o vlastní zkušenost s těmito tendencemi novinářů: „Některý ty novináři, tak třeba z tý Novy, tak ty vysloveně pokládaj cílený otázky tak, aby člověk vysloveně musel nadávat, aby říkal přesně to, aby voni z toho mohli udělat aféru. (0.5) Jo a fakt se i takhle snažej a (1.0) měli jsme tady, to už je teda dýl, nějak rok a půl a (0.5) to tady byla Nova, dělala se mnou rozhovor, nakonec ho ani nepoužila, protože ten člověk do mě šel vopravdu s tím, aby (0.5) se dozvěděl vode mě něco, abych strašně začal nadávat a já jsem ho k tomu nepustil. Už nevím čeho se to týkalo teda, (1.0) no možná zase tý dopravy, ale nevzpomínám si přesně. Ale vzpomínám si, že teda do mě fakt jeli s tím, (1.0) abysme nadávali hrozně.“⁶³

4.2.3. Lidé s postižením a veřejnoprávní média

Výše uvedené vymezení žurnalistického pole jakožto struktury pod „nadvládou peoplemetru“, tedy vystavené tlakům trhu a plebiscitu, platí především pro komerční média. Ani ve veřejnoprávních médiích však podle některých informátorů není situace zcela v pořádku. Předmětem kritiky byla především tendence České televize odsunovat tematiku lidí s postižením na mediální periferii.

Jeden z informátorů uvádí příklad eufemistického⁶⁴ zobrazení tělesného postižení na televizní obrazovce. „Jo::: vem si to třeba, teď ta paralympiáda. Cyklista Ježek, jestli ti to něco říká, ten paralympionik. Má podkolenní amputaci. (2.0) Byl novoroční přípitek na jedničce a měla ho Špotáková a von jako paralympionik. Proč ↑tam nevzali nějakýho vozejčkáře jako paralympionika? Když von si stoupne v tý televizi, se sakem, s kvádrem, s kalhotama, tak vo něm nikdo nepozná, že má nějak handicap. Má ho, ale pod ↑kalhotama. A když pude, tak to na něm nikdo ↑nepozná, co mu je, protože von chodí tak hezky. Jako když ho budeš sledovat do detailu, tak to poznáš. Ale rozumíš, jak to myslím. Ale v tý televizi to vypadá ↑pořád líp, když tam je von, než kdyby tam byl nějaký vozejč- nebo já nechci říct, ale rozumíš, vo co mi de. Jardu znáš teda asi. ... Kdyby tam byl Jarda, kdyby teoreticky vyhrál v boccie, tak von, kdyby tam takhle seděl, tak si ani tu skleničku do tý ruky neveme. A to by ty lidi::: (2.0) jo rozumíš, jak to myslím. Vypadá tam líp ten Ježek, kterej si ji veme, napije se, neslintá (1.0) nepotřebuje dávat bažanta, rozumíš Martine, co myslím. Tak to bohužel je, no. ... Já proti tomu klukovi nic nemám. ↑Má handicap↓. Co se týče toho sportu, kterej dělá, tak tam ten

⁶³ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18.12. 2008.

⁶⁴ Problémem eufemizace se zabývá také Bourdieu v oblasti ekonomie symbolických statků (1998:121-133). Zde však používám termín v běžném významu nahrazení nepříjemné skutečnosti něčím mírnějším.

handicap má. Ale když si to vemeš společensky (2.0) tak voproti vozejčkářovi, von je zdravěj člověk. Von vyjde do schodů, projde ouzkejma dveřma, sedne si na záchod, všechno bez problémů zvládne. Když to třeba porovná s tím Jardou a nemusim chodit až do takovýho extrému, Jardovi funguje normálně hlava, že jo, ale když to a i když to porovná třeba se mnou, tak já dokážu taky řídit auto sám. Víš co myslim Martine. (1.0) A když pak ten člověk tam řekne, ten je, na něm jde vidět uplně to, že von v tý televizi bude všechno chválit. Ať se ho zeptaj na cokoliv, tak von za všim bude ukazovat jenom ty pozitiva. ... A když pak ten člověk uvidí jeho v televizi, normálně veřejnost, která takovoudle zkušenost s postiženejma nemá, tak si řekne: ‚Ty jo dyť von je postiženej, jo? Aha. Tak to jsou všichni takhle na tom, tak to je supr, ne?‘ Rozumíš mi, co myslim.“⁶⁵

Informátor se zde dotýká problému přístupu do médií. Televize selektuje, kdo bude před pomyslnou oponu vpuštěn a kdo ne. John B. Thompson ve svém pojetí technicky zprostředkované kvaziinterakce⁶⁶ hovoří o tom, že masová média produkují symbolická sdělení v určitém kontextu (2004:76). V návaznosti na Goffmana tvrdí, že každý takový kontext produkce zahrnuje vzájemně oddělenou přední a zadní linii, přičemž právě přední linie (například to, co vidíme na obrazovce) je k dispozici recipientům (tamtéž). V informátorem uvedeném případě Česká televize do přední linie při vysílání novoročního přípitku pustila sportovce, kterého v rámci „hierarchie devalvace“ plynoucí ze závažnosti a typu postižení považovala za relativně přijatelného (Murphy, 2001:110-111). Od standardní lidské podoby se na první pohled neodlišoval, potenciální diváky nedeprimoval a mohl tak být vpuštěn na obrazovku v čase oddechu a zábavy. Informátor však tuto symbolickou činnost televize odhaluje jako konstrukci pokřiveného mediálního obrazu, který může vést ke zkreslenému chápání lidí s postižením ze strany neangažovaných členů majority.

Pokud jde o sport lidí s postižením, značná část informátorů cítí, že by se v médiích, především v České televizi, mohl objevovat podstatně více. *‚Třeba ten můj závod. Já vyhrál zlato a měli to dávat v deset hodin večer... (2.0) A večer v deset měli dávat jakoby ten záběr z toho. Máma na to koukala vid’, těšila se, (1.0) volejbal z mistrovství Evropy ženskéjch. ‚Paralympijskej přehled posouváme na dvě hodiny ráno.‘ (3.0) A dobře a voni pak řeknou, ‚dyť to dávaj na ČT4 sport‘. Kdo z Čechů chytá*

⁶⁵ Informátor V, rozhovor z 28. 1. 2009.

⁶⁶ Definice viz str. 15.

*Čt4 sport, když to je ta digitální televize a dvě třetiny republiky ještě nejsou pokryté a tu Čt čtyřku nikdo ani nemá, že jo.*⁶⁷

Podobně vnímají sport v ČT i další informátoři. *„No von je tam hrozně málo. V podstatě je Paralympijskej magazín, ten je jednou za měsíc, myslim poslední čtvrtek v měsíci, že to je na Čt. ... No a jinak vozejčkářský sport v televizi, no my jsme se jednou s curlingem dostali do Branek, bodů, protože jsme hráli tady v Praze kvalifikaci na mistrovství světa, (1.0) ale je to výjimečný. Jenom v podstatě když je nějaká buď významná akce, hodně významná tady anebo nějakaj hodně výraznej úspěch. Ale jinak sledoval jsem, když byla paralympiáda, tak jsem sledoval paralympijský zpravodajství, ale to dávali taky v nějakou úplně nelidskou hodinu někdy kolem půlnoci.*⁶⁸

Jak říká Bourdieu, Olympijské hry se postupem času staly spíše komerčním produktem, nosičem reklamy závislým na logice trhu (2002:89). Proto je hlavním zájmem médií připoutat k obrazovce co nejširší publikum, což ovlivňuje výběr vysílaných sportů (tamtéž:90). Nelze se pak divit, objevuje-li se v komerčních médiích paralympiáda spíše sporadicky. Jaká je ovšem situace ve veřejnoprávní České televizi z pohledu dramaturgyně a režisérky pořadu Paralympijský magazín Alice Tejkalové?

Paralympijský magazín se vysílá jednou za měsíc na sportovním kanále ČT 4. Zahrnuje sporty lidí s postižením podle významnosti, ale snaží se podporovat i nové sporty. Redakce Paralympijského magazínu se však s částečným úspěchem pokouší prosazovat tyto sporty i v hlavní zpravodajské relaci: *„Pro mě je prestižní věc, aby se zpráva ze sportu handicapovaných dostala do Branek, bodů, vteřin, do naší hlavní zpravodajské relace. A::: (1.0) to se (1.0) nám střídavě daří, střídavě nedaří, každopádně ten trend je vzestupný, to (1.0) můžu potvrdit z vlastní zkušenosti. V roce 2002 jsem měla daleko větší potíže protlačit nějakou zprávu do Branek, bodů, vteřin. Dneska, když se jedná o nějakou významnou akci, tak to není vůbec problém. A bylo to tak teď třeba viditelný jednak na paralympiádě, kdy vůbec poprvé se skutečně z Pekingu vysílalo každý den zpravodajství v Brankách, bodech, vteřinách. To je unikátní, měli jsme rozsah kolem jedné minuty, což je zhruba proporčně řekněme odpovídající pro to, kolik lidí se věnuje sportu handicapovaných v české populaci. ... Samozřejmě nikdy člověk nemůže být úplně spokojený, určitě je na čem pracovat. Třeba na tom, když je mistrovství republiky v nějakém sportu, tak aby opravdu bylo zajištěno, že ta zpráva se dostane do Branek, bodů, vteřin. To by mi úplně stačilo a to vždycky neplatí. Je to*

⁶⁷ Informátor V, rozhovor z 28. 1. 2009.

⁶⁸ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

v současné době, kdybych to mohla odhadnout, třeba z padesáti procent. Což je víc než bylo v roce 2002, ale z mého pohledu pořád málo.“⁶⁹

Prosadit menšinový sport do hlavního vysílání přitom vyžaduje jisté úsilí: „Na to, aby (1.0) se dostala (2.0) druhá fotbalová liga ve třicetivteřinovém shotu (2.0) do Branek, bodů, vteřin, potřebuje jenom to, že to je fotbal. Ale když tam budete chtít dostat atletiku třeba vozičkářů, tak tam bude muset být zajímavý příběh, nějaký rekord nejlépe a::: bude to muset být zabaleno skutečně velmi atraktivně. Protože bez toho ten prostor nedostanete.“⁷⁰ Na straně editorů hlavních zpravodajských relací je patrná již zmiňovaná „nadvláda peplemetru“, která stojí za obtížným prosazováním menšinových témat: „...většina editorů se vám zaklíná tím, že divák tohle nechce vidět a zaklíná se i sledovaností, protože třeba sledovanost sportů, které jsou menší, tak není tak vysoká, jako je to u sportů, které jsou víc sledované a víc řekněme celebritizované, jako je hokej nebo fotbal... Ale u mě je to deformace tím, že já si myslím, že je správný, když je ve veřejnoprávní televizi pestrý výběr. A pro mě si na to musíte jako novinář toho diváka i sám připravit. Nejde říct, že se na to divák stejně nebude dívat. Já si myslím, že divák se dívá na to, co uděláte a co zpracujete atraktivně. Pokud zpracujete téma, které je menšinové atraktivně, tak pak máte daleko větší šanci, že ho divák přijme, než když přijdete s něčím, co je (2.0) ohrané. ...Divák chce vidět něco jiného. Myslím si, že divák nechce vidět moc toho jiného, to si myslím, že tak opravdu funguje.“⁷¹

Ani vysílání specializovaného pořadu Klíč České televize není podle některých informátorů vůči divákům příliš vstřícné. „...snad teď jsem si toho všimnul v programu televize, která se zachovala macešsky vůči pořadu Klíč. Mam takovej dojem, že se s nim po léta šíbuj v programovym schématu, navečer, večer, vpodvečer. Ted' se dostal nebo objevil doslova tedy v zabity (3.0) části večerního programu (2.0) od 19.30, to znamená kdy většina lidí samozřejmě kouká na zprávy. Což je obrovská škoda, protože Klíč ten dělal (2.0) velkou službu, dělá velkou službu lidem se zdravotním postižením, protože to znáte to rčení, kdo není vidět v televizi, jako by neexistoval. A Klíč opravdu (1.0) léta dělá velice dobrou publicistiku o zdravotně postižených.“⁷² Jeden z informátorů zde explicitně poukazuje na fakt, kterého si v oblasti médií všimá i Pierre Bourdieu. Ten s jemnou ironií odkazuje na známou tezi filosofa Berkeleyho „Být znamená být vnímán,“ kterou si podle něj někteří ambiciózní lidé vysvětlují jako nutnost ukázat se

⁶⁹ Informátorka Alice Tejkalová, rozhovor z 1. 6. 2009.

⁷⁰ Informátorka Alice Tejkalová, rozhovor z 1. 6. 2009.

⁷¹ Informátorka Alice Tejkalová, rozhovor z 1. 6. 2009.

⁷² Informátor X, rozhovor z 20. 4. 2009.

v televizi (Bourdieu, 2002:9). V případě lidí s postižením lze ovšem skutečně mluvit o jisté formě mediální segregace na mediální periferii v podobě neatraktivního vysílacího času, kde zůstanou nespátřeni. Přitom tyto pořady nemají sloužit pouze divákům s postižením, ale také osvětově vzdělávat širší veřejnost. Takové počínání veřejnoprávní instituce si pak lze vykládat jako alibistické splnění závazku vyplývajícího z etického kodexu.⁷³ Tím, jaký čas dané médium vyhradí určitému pořadu, naznačuje význam, jaký určitému tématu přiřkládá.

O jisté formě odsunu lidí s postižením na mediální periferii lze hovořit i pokud jde o lidi zaměstnané v médiích. Před pomyslnou oponou jako novináři, redaktoři či hosté jsou lidé s postižením vidět velmi zřídka a pokud ano, jde spíše o specializované pořady. Redaktor pořadu Handicamping pan Radek Musílek poznamenává: „*No::: tak vlastně kromě toho Honzy Potměšila si nevybavuju nějakýho mediálně známýho, aktivně pravidelně působícího člověka s handicapem. Jestli tak přemejšlim, tak v tom Televizním klubu neslyšících, tam bejval ten pán, ten tam byl vždycky taky. (3.0) Tak když bych pominul tydlencty specializovaný pořady, kde to jaksi vyplývá z podstaty tý věci, tak si nemůžu vybavit, že bych znal nějakýho člověka s postižením, kterej, nebo s viditelnym postižením, co já vim, někdo může mít cukrovku, že jo, ale... (2.0) Vy víte vo někom?*“⁷⁴

„*Já jsem slyšel o jednom slepém zvukaři v České televizi.*“⁷⁵

„*Jo takhle, no tak to ↑jsou, to můžou bejt. Ten technik zrovna, co s náma dělá ten Handicamping, ten špatně vidí. A takovejdech lidí je na Radiožurnálu celá řada, bych řek. Nebo řada, vim o několika lidech, co tam maj nějakej fyzickéj handicap, ale ty jsou jakoby za oponou, bych to tak jako řek. Ale myslim třeba v rádiu u mikrofonu, v televizi*

⁷³ Citujme několik pasáží z Kodexu České televize schvalovaného Poslaneckou sněmovnou České republiky týkajících se naší tematiky. „Česká televize... napomáhá informační a kulturní seberealizaci rozmanitých menšin, jež se ocitají mimo hlavní proud názorů, kultury a zábavy, při současném poznání těchto menšin většinou“ (2003:3). „Současně však ve své programové skladbě bude klást i důraz na prostor pro menšinové žánry a témata... Proto je povinna věnovat také programový prostor tématům a žánrům přihlížejícím k potřebám a zájmům seniorů, nemocných či zdravotně postižených, lidí v obtížné sociální situaci...“ (2003:7). „Při tvorbě programu pro děti a mládež dává Česká televize prostor ukázkám možností integrovaného soužití zdravých dětí s dětmi zdravotně postiženými“ (2003:10). „Česká televize rovněž věnuje pravidelnou pozornost paralympijskému sportu včetně přiblížení soutěží paralympijských her“ (2003:21). „Obdobně jako v případě menšin zahrnutých v čl. 13.3 postupuje Česká televize při vytváření prostoru pro účast zdravotně postižených v pořadech. Při návrhu a konstrukci dekorací k natáčení pořadů s účastí publika, případně komparsu je nezbytné počítat s účastí tělesně postižených osob. Česká televize je povinna ve svých objektech zajistit možnost bezproblémového pohybu osob na invalidním vozíku zejména tak, aby se mohly snadno dostat do studií a na obslužná pracoviště. Recepční služba v objektech určených k návštěvám spolupracovníků, účinkujících a veřejnosti musí zajistit asistenci pro osoby s tělesným postižením, jakož i pro starší občany se sníženou pohyblivostí“ (2003: 23).

⁷⁴ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

⁷⁵ Tazatel Martin Vejvoda.

před kamerou, to moc nevím. Já třeba taky dělám ten Handicamping a spadal bych do té kategorie teda, že (0.5) jsem jenom (0.5) ten vozejkář v tom vozejkářským (1.0) čase nebo v tom vozejkářským pořadu, ale já jsem tam vyzkoušel redaktorskou práci a spíš jsem z toho sám odešel právě z těch důvodů, o kterých jsem mluvil. Jako že časově, úplně mi to nevyhovovalo, dostával jsem úkoly, že jsem měl někam jet na tiskovku a vono to tam nebylo vždycky úplně bezbariérový, tak mě to tak zmáhalo a to ranní vstávání mě zmáhalo. Takže dělám jsem normální, regulérní redaktorskou práci, teda externě, vždycky jsem byl externista, ale (1.0) tak řádk, že bych znal ještě někoho jiného tam u nás, to ne.“⁷⁶

Opět se zde tedy setkáváme s tím, že lidé s postižením jsou v médiích v oné přední linii produkce k vidění spíše sporadicky. Souvisí to i s bariérovým prostředím veřejných míst a nepřipraveností žurnalistického pole přijmout do svých řad lidi s postižením. Tuto situaci dobře popisuje Howe ve své antropologické studii newsroomu během paralympijských her v Athénách v roce 2004. Mediální centrum, ze kterého novináři z celého světa informovali o probíhajících hrách, jej překvapilo svou nepřístupností (2008:141). „Během konání sportovní události pro atlety s postižením by měla být dobrá přístupnost pro lidi s poškozením mobility dobře zorganizována. Nebyla. Do hlavní části mediálního centra vedl jediný výtah, do kterého se vešel pouze jeden vozík. ... Fakt, že výtah byl malý, dával explicitně najevo, že mezi zástupci médií se neočekávají lidé s postižením. Na ty, kteří se do mediálního centra přece dostali, čekala spousta dalších pastí“ (tamtéž). To podle autora dokazuje, že žurnalistické pole není nakloněno pozitivní diskriminaci, ačkoli většina lidí s postižením dokáže pracovat stejně efektivně, jako jejich zdraví kolegové (tamtéž:141-142).

V České televizi je sice vytvořeno bezbariérové prostředí, ani zde však podle informátorky Alice Tejkalové nepůsobí lidé s postižením před pomyslnou mediální oponou. Důvodem může být i dosud značná bariérovost veřejných míst, na kterých je nutné dělat reportáže. „To je hodně zajímavý, u nás v redakci sportu není zaměstnaný jako reportér nikdo, kdo by měl handicap. Není to ale jen redakce sportu České televize, já se pohybuju ve sportovní novinářině od roku 2000 a nikdy jsem nepotkala nikoho, ani jsem neslyšela o někom, kdo by byl handicapovanej a byl sportovní novinář. ... Souvisí to ale i s připraveností sportovišť u nás v Česku na to, aby někdo, kdo je třeba na vozíku nebo je zrakově handicapovanej, tam mohl pracovat. Ty podmínky na to jsou v hrozně

⁷⁶ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

*málo prostředích. Týká se to hlavně těch nových arén, kde už se hodně pracuje s přizpůsobeností pro handicapované lidi, ale cokoliv starýho, na to nikoho nedostanete a máte s tím velký problém. A co se týče zpravodajství klasickýho, tak tam jsem taky nikoho, kdo by byl handicapovaný neviděla. Reflektuje to jenom to, že se o handicapovanejch lidech v médiích mluví, ale ty lidi sami tam nemluví. To je jedna věc. A druhá, pracujou u nás handicapovaní lidi v České televizi, my máme třeba v redakci sportu kolegyni, která je handicapovaná, ale nepracuje přímo jako novinářka. Pracuje na administrativní pozici. ... Takže lidi handicapovaní v televizi jsou, ale ne jako reportéři. Nebo já aspoň nikoho neznám.*⁷⁷

Na počátku problematického přístupu lidí s postižením do žurnalistického pole však může stát bariérovost příslušných vzdělávacích institucí. *„No na žurnalistiku jsem jít nemoh, protože byla bariérová, tak (0.5) to teďka doháním. ...když jsem přemejšlel po gymplu, co bych tak moh dělat, co mi jde, tak mně šlo vždycky sloh mi šel, ta čeština mi šla, tak to mě bavilo vždycky, něco psát. Řikal jsem si, že to takhle člověk může dělat, jenže (0.5) bohužel ta fakulta byla fakt tak hodně barirérová, to nebylo možný ani kdybych na to měl asistenta.*⁷⁸

V současné době je však například Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy bezbariérová a studiu žurnalistiky se zde věnují i lidé s postižením. Jedním z cílů Alice Tejkalové, která na fakultě působí jako pedagog, je získat těmto lidem přístup do médií v roli redaktorů: *„Což je ještě další věc, že u nás studujou žurnalistiku i lidi s handicapem a v každým ročníku se objeví, já tu učím už čtvrtý rok, a jeden dva lidi s handicapem se vždycky objeví. Jedna holčička dokonce přispívá na handisport⁷⁹ a chce právě dělat sportovní žurnalistiku, Míša Famfulíková. A studuje u nás Anička Kulišková, což je zrakově handicapovaná lyžařka, která je stříbrná medailistka z paralympiády v Turíně, tak ta je u nás teď v prváku na žurnalistice a taky by chtěla bejt sportovní novinářka. A zkusíme vlastně společně vymyslet, jestli se nám podaří najít (1.0) si místo, kde by mohla plnohodnotně vykonávat tu profesi, ne tam být do počtu, a nevadil by jí při tom ten handicap.*⁸⁰

⁷⁷ Informátorka Alice Tejkalová, rozhovor z 1. 6. 2009.

⁷⁸ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18.12. 2008.

⁷⁹ Internetové stránky věnované sportu lidí s postižením.

⁸⁰ Informátorka Alice Tejkalová, rozhovor z 1. 6. 2009.

4.2.4. Návrhy na zlepšení mediální prezentace lidí s postižením

Jak by měli být podle informátorů lidé s postižením v médiích prezentováni a jakou podobu by měly specializované pořady či tematické články mít? Jeden z informátorů poukazuje na to, že podmínkou ucelenějšího obrazu lidí s postižením je oproštění se od stereotypů a předsudků na straně novináře a hlubší analýza popisovaného tématu. „...pokud chceš psát nějakou hlubší pravdu, tak to vyžaduje víc úsilí a vyžaduje to třeba i vodlounout takový ty (0.5) zažitý věci, který má každéj něk na sobě nahromaděný, že třeba, já nevím, (1.0) kdybych měl jít dělat já jako novinář rozhovor s modelkou, tak se s ní bavím vo tom, jak to má s jídlem. ... A::: takže úplně je pochopitelný, že se mě někdo třeba zeptá, jestli jsem nepomejšlel na nějakou sebevraždu nebo něco takovýho. Takže:::, a pak samozřejmě když někdo dělá nějaký jednodušší rozhovory nebo nějaký povídání, kterým chce jenom zaplnit text a dostat za to vod řádku zaplacíno, tak už (1.0) uvízne to jenom v těch klišé.“⁸¹

Informátor zároveň uvádí příklad článku, který odpovídal jeho představám. „A samozřejmě nejvíc inspirativní je, když (1.0) se uvede rozhovor já nevím, tady (0.5) s šéfem PR oddělení v bance a nakonec tam je fotka, že je ten člověk na vozejku a vo vozejku tam nepadne ani zmínka, že jo. Tak to je takovej ten, že vlastně se neukazuje ten vozejk, ukazuje se ten člověk a pak to teda člověka, najednou si tak něk přirozeně dá ty věci do souvislostí a řekne si, to je vlastně úplně přirozený. To je super↑, ale není to nic výjimečného, o čem by se měly psát nějaký úplně srdceryvný story, ale je to něco, co stojí za zmínku↑ a (2.0) může to bejt i přirozený.“⁸² Jinými slovy, je důležité nejprve hovořit o člověku a teprve poté o postižení, které je sekundárním atributem. „Je skutečně na místě nezdůrazňovat daný handicap“ (Novosad a Švingalová, 2002:21).

Mnohé novinové titulky však svědčí o ambivalentním vztahu společnosti k lidem s postižením (Novosad a Švingalová, 2002:100). Mísí se v něm vědomí toho, že postižení neubírá člověku na hodnotě a důstojnosti, a jistá implicitní nadřazenost, o níž svědčí novinové titulky typu „Vozíčkáři budou pracovat“, „Tělesně postižení sportují“ nebo „Matka vozíčkářka porodila zdravého chlapečka“ (tamtéž). Takové titulky nejsou o „nás“, nýbrž o „nich“, kteří mezi „nás“ zdravé na základě své jinakosti nepatří (tamtéž:101). Jsou tak opět svědectvím o mediální segregaci lidí s postižením. Také proto je důležité, aby novináři pečlivě zvažovali, zda ve svém článku zdůrazní onen

⁸¹ Informátor II, rozhovor z 25. 11. 2008.

⁸² Informátor II, rozhovor z 25. 11. 2008.

sekundární přívlastek, jímž je zdravotní postižení. S tématem obvykle nijak úzce nesouvisí a jeho zdůraznění pouze svědčí o novinářově aplikaci vlastních předsudků.

V úvodu již byla řeč o tom, jaké termíny informátoři preferují, pokud se mluví o lidech s postižením. To se přirozeně týká i označení užívaných v médiích. Jeden z informátorů klade důraz na osvětový vliv novinářů. *„Možná větší orientovanost novinářů na využívání slov, třeba nepoužívat slova handicapovaný, ale slova osoba se zdravotním postižením a tak dále, jo. Ale to je jako, některý dobrý novináře jsem o tom přesvědčoval a (0.3) nepřesvědčíš. Protože voni to takhle třicet let píšou a voni to budou psát dál. ... Ale právě ↑oni maj tu jedinečnou možnost, protože ty lidi, ty noviny jsou pro ně nějakým komunikačním kanálem nebo nástrojem pro komunikaci s širokou veřejností a oni když nezačnou používat slovo osoba se zdravotním postižením, tak to ty lidi vod nás, vod lidí, který se v tom pohybujem, záměrně se vyhýbám slovu profesionálům, protože nemám rád tohlecto vymezení, tak oni to ty lidi, když to budou slyšet od nás, tak to sami od sebe nepoužijou. Tam je důležitý vědět, že oni maj tu možnost něco změnit, a jakmile k tomu ty lidi nebudou vychovávat, tak oni, kromě pár zasvěcenců nezačnou používat ze dne na den slovo osoba se zdravotním postižením.“⁸³*

Názor na to, jak by měli být lidé s postižením prezentováni v médiích, uvedla další informátorka. *„...většinou (1.0) mi přijde, že je tam vyobrazenej takovej ten pasivní vozejkář, kterej, jak říkám, hodně vod státu bere, ale málo mu zpátky dává. Že bych si představovala, že by tam mělo bejt víc vidět těch lidí, který (2.0) plnohodnotný prostě::: spoluobčani, který (2.0) vlastně přes ten svůj handicap tý společnosti dávaj. Myslim ve smyslu tý práce třeba.“⁸⁴* Podobného názoru je i další informátor: *„Spíš by to chtělo, aby ty média (1.0) nedělaly rozdíl mezi tím, jestli člověk je nebo není na vozejku. To samý i s těma sportovníma výkonama, jestli (1.0) je to handicapovanej sportovec nebo nehandicapovanej sportovec, tak jednou má úspěch, tak prostě by se vo tom mělo (0.5) informovat, a ne:::, že někde na konec nějakých Branek, bodů, vteřin (1.0) s velkým teda i úspěchem, když je zpráva vo tom, že někdo někde vyhrál zlatou paralympijskou medaili nebo překonal světovej rekord, tak mělo by to bejt tak nějak skoro automatický, si myslim.“⁸⁵*

Radek Musílek se vyjádřil k podobě specializovaného pořadu Klíč České televize: *„No::: mně přijde (2.0), že by to mělo bejt takový pro mladší lidi dělaný, jo.“*

⁸³ Informátor III, rozhovor z 19. 11. 2008.

⁸⁴ Informátorka VIII, rozhovor z 18. 2. 2009.

⁸⁵ Informátor XI, rozhovor z 4. 12. 2008.

(2.0) To je žánrový obrázek, jak maminka voblíká dítě, který chudák skoro vo sobě neví a pak s ním jede po chodníku na procházku, kolem nich pobíhá asistenční pes, jdou nakoupit, vrátí se, maminka ho zase svlíkne, pak tam s ním cvičí a povídá, jak teda s Honzíkem každý den musí cvičit. Já to chápu, že (2.0) že to je zajímavý, že ten člověk to může říct a neříkám, že by se takovýhle věci ukazovat neměly. Ale nebudou na to koukat lidi mé generace, protože je to nezajímá. Voni by chtěli vidět třeba reportáž z toho, jak se jede někde na čtyřkolkách po Rumunsku, (1.0) že bude nějaký festák někde a jak to tam bude zajištěný pro vozejčkáře. Myslim, že hodně by to mělo bejt tažený přes ten sport, existuje sdružení Adrenalin bez bariér a takovýdle věci, no.“⁸⁶

Více sportu v pořadu Klíč by rád viděl i další informátor. Vidí jej především jako zdroj inspirace pro lidi po úraze. „Když to vezmete třeba, kolik je dneska větších sportovních akcí v České republice, (0.5) ale kolik je o tom informací. (2.0) Minimum. A já to vnímám, že to třeba ani tyto informace nejsou všechny v Klíči. Ted’ je otázka, jestli je to problém mediální, televize, která prostě nemá zájem, nebo jestli je to problém toho, že to není sledováno. (1.0) Já si myslim, že sledované by to bylo, sledované tyto věci jsou. (2.0) Zase na druhou stránku znám spoustu lidí, co, jak se říká, nevytáhnou paty z domu, a u té televize nebo u toho počítače prosedí, a nebo maj puštěnou televizi a počítač (0.5) dohromady. Takže vnímají to nějakým způsobem. A (0.5) pak když je tam ukázka těch možností, (1.0) možností co člověk dovede, když chce nebo (1.0) pevné vůle, tak (0.5) spoustu lidí vím, že to nakoplo nebo znám spoustu případů, že to ovlivnilo spoustu lidí, co získali úraz a chtěli. A díky tomu, že něco viděli nebo ukázaly se jim možnosti, tak jak se říká neházeli hned flintu do žita.“⁸⁷

4.2.5. PR aktivity organizací pro lidi s postižením

O specifikách žurnalistického pole již byla řeč. Pokud jde o původ, vzdělání a postavení, mají novináři mnoho společného (Bourdieu, 2002:21). Navzájem se čtou, potkávají a to vše vede k jisté uzavřenosti novinářského prostředí i k jisté formě cenzury při výběru témat a jejich zpracování. Obsah médií svými rozhodnutími a činy do značné míry určuje stát (tamtéž:67). Pro jednotlivce či marginální skupiny však není snadné se do médií dostat. „Abyste tento kruh rozbili, je třeba se do něj vloupat, vloupání však musí být ryze mediální. Je nutné provést takový ‚kousek‘, který média zaujme, nebo aspoň jedno ‚médiium‘, a který pak bude předán díky konkurenci“ (tamtéž:21).

⁸⁶ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

⁸⁷ Informátor I, rozhovor z 26. 3. 2009.

K získání pozornosti médií je tedy nutné vytvářet manifestace, které by svou povahou zaujaly novináře s jejich specifickými kategoriemi vnímání (Bourdieu, 2002:18).

Tuto skutečnost si začínají uvědomovat i organizace lidí s postižením a vyvíjejí aktivity, jejichž cílem je získat pozornost médií ve svůj vlastní prospěch. Jedná se tedy o PR aktivity rozličného druhu, přičemž pojem „public relations“ můžeme společně s Lillekerem definovat takto: „Hlavním cílem public relations je prezentovat jednotlivce či organizace v pozitivním světle, pozvednout vnímání jednotlivce či organizace v očích veřejnosti a někdy také přimět veřejnost k tomu, aby pro jednotlivce či organizaci něco vykonala“ (2006:168-169).

Tuto činnost vyvíjí také občanské sdružení Asistence, jehož zaměstnancem je pan Michal Prager. Jedním z projektů je akce „Jedeme v tom s vámi“, která se věnuje městské hromadné dopravě. Její přístupnost je totiž jedním z předpokladů plného společenského přijetí lidí s postižením (Oliver, 1996:24). Pan Prager vysvětluje účel těchto projektů: „*No aby (1.0) lidem došlo, že lidi s postižením jsou mezi nima, že to je běžná součást, že to není nic extra, že nechtěj mít žádný extra výhody, což si myslím, že hodně média dělaj, že potřebujou extra výhody, ale spíš, že chtěj mít stejný podmínky jako ostatní no, že k tomu ten veřejnej prostor a vůbec ta společnost (0.5) ne aby se přizpůsobovala, ale aby byla přístupnější pro tyhle věci, (2.0) aby to bylo takový (5.0) no, jak to říct, (2.0) prostě že ty lidi jsou běžně tady, no. Že jenom nekopou kolem sebe a nedělaj (0.5) věčně ten humbuk a ‚my chceme, my chceme‘ a nedělaj tydlety nátlakový akce. To samozřejmě je taky potřeba, protože jinak to těm politikům voči nevodevře, ale není to takový dupání si.*“⁸⁸

Projekt „Jedeme v tom s vámi“ má následující cíle: „*No to je zaměřený na to, že různý lidi, (2.0) buďto veřejně známý nebo každej člověk si to de facto může vyzkoušet. My to teda máme zaměřený mediálně na ty (0.5) co jsou třeba nějaký zpěváci, herci, politici, si zkusej jednu cestu ze svého domova do práce třeba nebo někam, kam potřebujou dojet na vozíku, aby viděli, že jim to zabere víc času, a že v zimě, když budou sedět na tom vozíku a budou někde čekat na zastávce, že jim bude zima a budou kolikrát čekat dýl než normální lidi čekaj, tak tímhle stylem poukázat na to, že ta doprava v Praze není přístupná tak, jak to (1.0) prezentuje dopravní podnik, kterej sice si udělal mediální akci ‚Chováme se odpovědně‘, tak my mu dokazujeme, že se nechová odpovědně. (2.0) No a::: (3.0) má to ten efekt, že pak ty lidi buďto jsou to herci, tak*

⁸⁸ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18. 12. 2008.

*buďto tam máme kameru, že třeba řeknou něco na kameru a vyvěsíme ten spot na našich stránkách, anebo napíšu nějaký krátký text vo tom, co zažili, jak se cejtili a::: (1.0) co jim při tom došlo nebo (0.5) jaký to pro ně bylo a ty zkušenosti pak dáváme na naše webový stránky... Což si myslím, že ty veřejnosti může jenom, (1.0) když si to přečtou, že (0.5) jim to třeba i dojde. Pak jsou samozřejmě hodně medializovaný, když s náma už jel Hůlka teďka naposledy, (0.5) Macháček, no a ještě různý herci, Dušek, pan Benda z magistrátu.*⁸⁹

„A jste s tím průběhem spokojený, s téma reakcema?“⁹⁰

„Určitě. (2.0) Myslím si, že to hodně pomohlo, že (1.0) se to dostane mezi lidi, že když jede takhle někdo známej, tak se vo to právě i ty média zajímaj, (0.5) pak to často bejvá v novinách, tak to my z toho máme taky PR trochu, což je pro nás důležitý v ty neziskovce mít a::: teďka to vyvrcholilo prostě tou akcí podpisovou, kde se seběhlo vlastně deset a půl tisíce podpisů, (1.0) což je za tři měsíce strašně moc za takhle krátkou dobu. A už to má i konkrétní dopady, že na magistrátě se vytvoří teďka skupina pro bezbariérovou Prahu pracovní, ve který budou zástupci našeho sdružení, zástupci magistrátu, takže prostě už máme i hmatatelný výsledek celý ty naší snahy, takže to je fajn.“⁹¹

PR oddělení má také Jedličkův ústav. Na starosti je má pan Radek Musílek. *„Já to dělám krátce zatím velice, tak (2.0) právě se snažíme akcentovat situace, kdy můžeme dát vyniknout tomu, že tady máme schopný lidi. ...A za tu dobu nejzajímavější mediálně asi bylo, když sem přišli hokejisti z Tampy Bay, kteří tady hráli NHL zápas v Praze. A oni vlastně sami přišli s tou iniciativou, že by sem přišli udělat něco charitativního a že jsou na to z Ameriky zvyklí. Jenže jejich vize byla jako v Americe, že přijdou, chudáčkům předaj dresy a vobrázky, vyfotěj se s nima a pojedou ↑domu. A to my jsme si na ně vymysleli něco jinýho, my tady máme ten sportovní klub, takže jsme vzali kluky, který tady hrajou florbal na vozejkách, posadili jsme Tampu Bay do vozejků a hráli proti našemu týmu normálně hokej na vozejku, že jo, nebo florbal. No a to bylo úplně úžasný, voni z toho byli nadšený, média byly nadšený, hrál tam i Bém, no a pak byli všude v novinách titulky, já nevím, ‚Krejčí prohrál s Jedličkovým ústavem‘ nebo zase naopak tam bylo ‚Krejčí dal tři góly, ale ne Rangers,‘ že jo. To bylo fakt dobrý, to se nám povedlo. Takže vytáhnout to na takovejdech nějakých momentech, který můžou*

⁸⁹ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18. 12. 2008.

⁹⁰ Tazatel Martin Vejvoda.

⁹¹ Informátor Michal Prager, rozhovor z 18. 12. 2008.

bejt pro někoho překvapivý. Je ale zase pravda, že takovejdle tahák se nesežene zas tak často. Ted' máme třeba na stránkách našich, to právě mám na starosti já, že děláme osobnost mezi námi a vždycky tam je rozhovor s někým, kdo na tom vozejku nebo s nějakým jiným handicapem něco dokázal. Tak ted' tam máme Fandu Serebuse, kterej byl v Pekingu na paralympiádě šestej. ... No, tak akcentovat tydlencty věci a::: dobře volit (1.0) to vyznění, když s téma novinářema někdo mluví.“⁹²

4.3. Specializovaná média

Rád bych se nyní zaměřil na specializovaná média, která jsou určena primárně lidem s postižením. Především se budu zabývat tím, k čemu tato média lidem s postižením slouží, jaký k nim mají vztah a co v nich hledají. Zajímat se budu také o to, zda tato média pomáhají lidem bezprostředně po úraze v orientaci v nové situaci. Zabývat se budu také tím, jak některá z těchto médií fungují.

Tento typ médií má podobné charakteristiky, kterými Kevin Howley popisuje tzv. „komunitní média“. Autor je vymezuje jako média provozovaná obyčejnými lidmi nebo na lokální úrovni a vycházející z nespokojenosti s formou a obsahem mainstreamových médií (2005:2). Drží se principů svobodného vyjadřování a snaží se posilovat vztahy a solidaritu v rámci komunity (tamtéž). Komunitní média jsou odpovědí na pocíťovanou potřebu místních populací vytvářet mediální systémy, které jsou relevantní pro jejich každodenní život. V době bezprecedentní koncentrace mediálního vlastnictví zároveň představují cílené prosazování kolektivní identity a lokální autonomie (tamtéž). Většina těchto vlastností je charakteristická i pro zde diskutovaná média. Ovšem s tou výhradou, že nejsou lokálně zaměřená, tematicky cílí na specifickou marginalizovanou skupinu a dnes jsou již poměrně profesionalizovaná. Budu se proto držet obecnějšího termínu „specializovaná média“.

Publikacím tohoto druhu se věnuje Erving Goffman. Jelikož mne pasáž z jeho knihy *Stigma* inspirovala k tématu práce, považuji za vhodné ji citovat. „Nositelé konkrétního stigmatu také často sponzorují publikace, které dávají zaznít jejich společným pocitům a jejichž prostřednictvím se v čtenáři posiluje a upevňuje pocit skutečnosti ‚jeho‘ skupiny a jeho vazby k ní. Skrze stížnosti, aspirace a strategie příslušníků skupiny se tu formuluje její ideologie. Jsou zde uváděna jména populárních příznivců i nepřátel ‚skupiny‘, doplněná informacemi, jež mají jasně potvrzovat jejich

⁹² Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

dobrotu či špatnost. Své místo tu mají příběhy o úspěšných jedincích a historiky o hrdinech asimilace, kteří pronikli do nových oblastí normálního přijetí, jakož i hrůzné příklady z doby nedávné i dávno minulé dokládající mimořádně kruté zacházení ze strany normálních lidí. Prezентují se příkladné biografické a autobiografické mravoučné příběhy, ilustrující pro stigmatizované příkladný a žádoucí kodex chování. Takové publikace slouží i jako fórum pro prezentaci různých – i konfliktních – názorů na to, jak by měli stigmatizovaní nejlépe nakládat se svým údělem. Pro případ vad, jež vyžadují zvláštní vybavení, najde se tu místo pro jejich propagaci a hodnocení. Čtenářstvo těchto publikací vytváří trh pro knihy a brožury v podobném duchu“ (Goffman, 2003:35-36).

Společně s Goffmanem tak můžeme říci, že díky specializovaným periodikům mají lidé s postižením po ruce „intelektuálně propracovanou verzi svého pohledu na svět“ (2003:36). Michael Oliver chápe časopisy lidí s postižením jako součást jejich emancipace od ideologie osobní tragédie⁹³ (1996:124). Tato periodika zařazuje pod hlavičku „tvorby lidí s postižením“, kam řadí také literaturu, poezii, písně, divadlo i vlastní organizace lidí s postižením (tamtéž). Psaní o zkušenosti s postižením, ať už v novinových článcích, knihách, divadelních hrách nebo televizních scénářích napomáhá uvědomění, že problém postižení a z něho plynoucí znehodnocený status není ani tak individuální, jako spíše sociálně determinovaný problém (Gill, 2001:364). To vše napomáhá identifikaci s ostatními lidmi s postižením a může vést k akcím namířeným proti nespravedlivým postojům a praktikám. Lidé s postižením musí často zápasit s chybným pojetím identity, a tak o tom píší, mluví a pokouší se napravit chybný dojem (tamtéž).

U nás existuje nespočet internetových portálů s tematikou tělesného postižení, v rozhovorech byla často zmiňována také média tištěná. Ta pochopitelně mají své internetové verze. Nejčastěji šlo o časopisy *Vozičkář*, *Můžeš*, *Vozka* a bulletin centra *Paraple*.

4.3.1. Několik poznámek o vývoji specializovaných časopisů

Podívejme se nejprve na pohled dvou informátorů, kteří stáli u zrodu těchto časopisů a byli tak schopni zaznamenat, jak se situace pozvolna proměňovala. V období komunismu nebyla situace vůči lidem s postižením nijak vstřícná. Projevovalo se to pochopitelně i v oblasti médií. „*Ale jinak co se týká publikačních médií, když to tak*

⁹³ Viz též str. 35, str. 50.

nazvu, (2.0) který by se zabývaly tematikou zdravotního postižení, tak ty skutečně prakticky neexistovaly. Ono o to publikovat o lidech s handicapem v podstatě nebyl zájem. My jsme byli menšina, kterou tehdejší státní zřízení tak trošičku, ale copak trošičku, skoro důsledně cpalo, uzavíralo buďto do ústavů anebo domů.⁹⁴ Dále dodává: „Rozhodně tady chyběly řekněme periodika, který by se věnovaly jednotlivým druhům postižení. To začlo až po roce 89. Tehdy se skupiny, který se lišily druhem postižení, to znamená třeba lidi s roztroušenou sklerózou, vozičkáři, vznikl časopis *Vozičkář*, další potom *Vozka*. Lidi, kteří třeba měli děti s mentálním postižením, byl tady časopis pro myopaty.⁹⁵ „...po tom roce 89 tam vopravdu se to všechno překulilo k lepšímu v tom smyslu, že lidi, kteří měli zájem mít svoji vlastní skupinu nebo podle druhu postižení si založit organizaci, tak si ji založili. Těch organizací dneska existuje několik desítek. A ti všichni nebo prakticky všichni si vydávali svůj časopis. Takže pokud byste pátral, tak opravdu těch (2.0) možností publikovat, to je nesrovnatelný.“⁹⁶

Jedna z informátorek naznačila postupnou profesionalizaci těchto médií vzniklých po roce 1989. „Čili *Vozičkář* je jasně určenej lidem a je to úžasnej časopis, kde v tom vedení pracují lidi postižení i zdraví, mají to na vysoký úrovni. My už nemůžeme dělat jenom s nadšením, my musíme mít mezi sebou odborníky. A vy se tam můžete zeptat, například tady tohle dělaj sami zdravotně postižení, ale pozor, se vzděláním (0.5) vysoké školy sociálně právní.“⁹⁷ Rovněž dodává: „Paraple má svůj časopis. Svaz paraplegiků je úžasnej. A zase, potkávaj se tam odborníci. A je jedno jestli chodíš jako odborník nebo jseš na té káře. Tam mají lékaře, který je na káře. ... Ale to je přesně to propojení, že to musí bejt odborně, i v těch časopisech. Čili z takového toho, těch časopisů, který vznikaly po roce devadesát s takovým tím nadšením ‚píšeme o sobě‘, se stávají odborní rádcové pro život. Ale nejenom těch zdravotně postiženejch, ale i jejich rodin, přátel a podobně.“⁹⁸

4.3.2. Časopis Vozka

Ostravský magazín *Vozka* vznikl v březnu roku 1998. O tom, jak funguje jsem mluvil s jeho šéfredaktorem, Ing. Petrem Dzidem. Pan Dzido vystudoval Vysokou školu báňskou na ostravské Technické univerzitě a zaměstnán byl v oboru strojírenství. „V

⁹⁴ Informátor X, rozhovor z 20. 4. 2009.

⁹⁵ Informátor X, rozhovor z 20. 4. 2009.

⁹⁶ Informátor X, rozhovor z 20. 4. 2009.

⁹⁷ Informátorka IV, rozhovor z 26. 2. 2009.

⁹⁸ Informátorka IV, rozhovor z 26. 2. 2009.

oboru jsem dělal patnáct let a pak se stal nějaký průser, no a::: nebyl to teda úraz, ale měl jsem nějaký nádor na míše. No a po pár letech nějakého hledání, hned jsem teda zkoušel doma něco dělat, nějaké aplikace tabulkové a takové věci, no a pak jsme::: v organizaci, která teda vznikala, ta naše ostravská organizace⁹⁹, mysleli, respektive byl to nápad kolegy, že bychom mohli poslat lidem (2.0), které chceme oslovit, protože o nás nikdo nevěděl, poslat nějaký letáček, takový informativní leták, prostě že bychom jim třeba poslali jak to vypadá se zakládáním té naší organizace, hhh. A já jsem říkal ,tak já se toho chopím‘ a hned jsem to pojal trošku jinak. Takže ne jako letáček, ale takové nějaké periodikum. Zpočátku to bylo takové nějaké (1.0) dosti amatérské, protože já ten Word jsem neovládal tak jako ho ovládám už dneska a ani jsem neměl přesně představu, ale věděl jsem, že tam má být trošku nějaké kultury a nějakého vzdělávání a zkušeností. No a protože to bylo i v době, kdy jsem sám hledal otázky na fůru odpovědí, protože taky jsem byl čerstvě na vozíku a nevěděl jsem co, jak, kde, takže všechno co jsem zjišťoval a jezdil, tak jsem si to i natáčel no a (1.0) a dával jsem to i do toho Vozky. Tak to vlastně začlo, začal na nějakých čtyřech, osmi, potom šestnácti stranách, třiceti dvou, a tak se rozšiřoval až do té dnešní podoby, kdy deklarujeme sice osmdesát minimálně, ale většinou to má těch devadesát dva a někdy i devadesát šest, jako třeba ten poslední. Sakumprásk, všechny strany. Z toho vzniklo už potom takové větší dílko nějaké.¹⁰⁰

Na začátku pracoval pan Dzido na každém čísle sám, postupem času byl s rostoucím počtem stran nucen redakci rozšířit. „No takže nakonec situace nebo stav je takový, že já dělám šéfredaktora, staram se o marketing a takové ty věci, dotace, finanční stránku, mzdovou stránku... Takže na ty vlastní redakční práce mam kolegy, nebo jsme teda kolegové, dva hoši, dva pánové, dvě ženy. No a oni to dělají na vedlejšák, vedlejší pracovní poměr, takže taky to nestíhají tak, jak bych chtěl, takže víc než čtyři čísla se nám zatím ještě nepodařilo udělat. No a tak přispívám i některými rubrikami do toho obsahu a trošku přicházím sem tam nějaké tipy jim posílám.“¹⁰¹

Redakce časopisu Vozka hmotnou podobu nemá a bez pomoci médií jako internet či mobilní telefon by magazín vznikal obtížně. „Máme takovou virtuální redakci, protože nemáme žádnou kamennou redakci. My máme jako organizace dispečink a sídlo organizace někde, kde je kromě jiného dispečink naší speciální

⁹⁹ Řeč je o Ostravské organizaci vozíčkářů.

¹⁰⁰ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰¹ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

dopravy pro vozičkáře. ... Takže to je jakési naše centrum, kde je i archiv nějaké agendy základní, jinak řadu věcí mám u sebe doma. Čili to je ta kamenná, ale není to redakce, ale je to teda jakési centrum, které nám dneska pomáhá velice. No a jinak my jako redaktori komunikujeme přes telefon, přes Skype, mobil, mailovou poštou. Já si to nedovedu představit, kdyby to dneska nemělo být ten internet, bez toho bychom to takhle dělat nemohli. Jinak se teda fyzicky scházíme jednou, vždycky před zahájením prací na každém čísle.¹⁰²

Informace získávají redaktori z mnoha zdrojů. „...pošlu hromadný mail na všechny adresy, které mám v databázi Outlooku, to jsou adresy těch různých poskytovatelů nebo potencionálních poskytovatelů informací. Jsou to jednotlivci, čili vozičkáři i přátelé a tak, jsou to organizace zdravotně postižených, neziskové organizce, které nesdružují vyloženě zdravotně postižené, ale poskytují služby nějaké pro tyhlety postižené, chodí to na (2.0) poskytovatele služeb komerčních, to znamená třeba výrobci, prodejci, distributoři kompenzačních pomůcek, kteří u nás inzerují. Pak to chodí na (2.0) na::: několik úřadů, sociální odbory, které se taky nějak angažují ve prospěch handicapovaných a tak různě. Čili tohoto charakteru. Ti vlastně zjistí nebo jsou informovaní o tom, že se (1.0) připravuje nové číslo, že mají své příspěvky poslat, pokud je mají a chtějí, do tehdy a tehdy, že mají poslat informace všeho druhu, co se připravuje, co se konalo, fotky, loga, názory lidí, zkušenosti, no a vlastně všechny tyhlety druhy informací.“¹⁰³ Další zdroje informací se nacházejí na internetu, jedním z nejdůležitějších je informační server Helpnet. Redaktori čerpají i z celostátních deníků jako je Právo nebo Mladá fronta. Do časopisu mohou přispívat i čtenáři.¹⁰⁴

Pokud jde o financování časopisu, peníze musí redakce shánět z různých zdrojů. „Tak z předplatného by to samozřejmě nešlo, protože předplatné odpovídá jaksí k prostředí, ve kterém... Prostě ten Vozka se normálně pohybuje na trhu informačním, jo. Takže našimi konkurenty, můžu to tak opravdu říct, jsou právě ten Vozičkář, trošku to Můžeš, taky je tam nějaká Roska, ale hlavně teda ten Vozičkář. No a tak nemůžeme lidem nabízet to předplatné za peníze větší než to nabízejí oni.“¹⁰⁵ Vzhledem ke specifickému prostředí, které je poněkud odlišné od žurnalistického pole masových médií, bylo třeba zavést netradiční pravidla inzerce. „Tak to je jakási část z toho balíku příjmového, pak podstatnou částí jsou příjmy za reklamu komerční. Čili firmy, co

¹⁰² Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰³ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰⁴ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰⁵ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

prodávají nějaké kompenzační pomůcky, tak si to musí zaplatit. A zase máme svou teda politiku, protože jsme začínali jako nízkonákladový časopis a dosud taky nejsme nějaký vysokonákladový, spíš nižší, tak jsme si nemohli určovat ceny, že chceme takové nějaké nehorázné. Ale zase na druhé straně nechceme firmy, které to třeba berou i jako podporu tomu časopisu, takové fandovství, některé firmy mají prostě hlouběji do kapsy, nemají tolik peněz, neziskovky nějaké, některé firmy zas mají těch peněz dost, je jim to jedno. Takže my máme ceny volné. Takže kdo dá kolik, tak tolik dá.¹⁰⁶ Na osm barevných reklamních stran a na obálky se pak dostanou inzerenti, kteří nabídnou největší částku. „...samozřejmě jsem jim to sdělil, že to vybírám podle ceny, záleží na ceně, je to jakási aukce, ale ne taková klasická.“¹⁰⁷

Magazín získává finance také z veřejných zdrojů. „Oslovujeme město Ostrava, protože jsme tady z Ostravy jako vydavatel, kulturní odbor nás trvale podporuje částkou, která samozřejmě se velmi hodí, není malá ve srovnání s těmi ostatními. Občas získáme peníze i z nějakého městského obvodu ostravského, bohatšího, většího.“¹⁰⁸ Časopis také získává pravidelně částku ze dvou fondů Ministerstva zdravotnictví. „Oni vypisovali takový program na vyrovnávání příležitostí, tak se to jmenovalo. Program vyrovnávání příležitostí handicapovaných. No a teď to převedli pod Ministerstvo zdravotnictví. Takže ti taky nám dávají nemalou částku. ... No a občas nějaká nadace, když se vrátne nějaká zajímavá, tak ji oslovím, když si myslím, že by mohla být nějaká naděje na úspěch. Třeba loni nám dával nebo předloni Transgas, teď letos nám dával fond OKD, nově založený teda fond OKD, tak toho jsme měli.“¹⁰⁹

Komu má časopis Vozka sloužit a co má čtenářům přinášet? Zaměření časopisu vyjadřuje pan Dzido takto: „Všechno souborně řečeno to, co je o životě a pro život na vozíku, takové jakési krédum jo, naše.“¹¹⁰ Pokud jde o cílovou skupinu časopisu, definuje ji pan Dzido následovně: „No je to určeno primárně teda vozíčkářům a jejich přátelům, sympatizantům, fandům, tedy všem, co jsou na vozíčku nebo poskytují služby vozíčkářům, kteří se zase mohou dozvědět o vozíčkářích více, že je nevidí jenom v prodejnách nebo za nějakými žebračnými stoly někde na sociálce, protože to chodí teda i na sociálku, se o nich můžou něco dozvědět. Čili lidem, primárně lidem je to

¹⁰⁶ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰⁷ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰⁸ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁰⁹ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹¹⁰ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

určeno, kteří jsou na vozíčku, aby jim teda pomáhal, informace o tom, že jsou nějaké služby, že jich mohou využívat, kde jsou, jaké jsou, v jakých rozsazích.“¹¹¹

Časopis má být v neposlední řadě oporou a inspirací lidem s postižením. „Potom aby si navzájem přečetli o sobě, že existuje nějaký člověk, který byt' na vozíku něco dokáže, že pracuje, že má koníčky, že se věnuje tomu a onomu. Čili je to i o těch lidech jo, aby je to inspirovalo. Inspirace, motivace, to je další takový podtitul, co tam máme, počkejte, rady, inspirace, motivace. Čili radit, inspirovat nějakým dalším, no prostě k lepšímu životu, že, samostatnému a motivovali je k tomu, aby neklesali na mysli, aby prostě, ↑aby pochopili už konečně teda ti samozřejmě, kterým to nejde, (1.0) že nejsou na tom sami a že to lze i za jistých okolností, prostě se dá, dá se (1.0) jít dál. Jsou samozřejmě lidé na vozíčku, co mají různé diagnózy progresivní, kdy to je s nimi horší a horší a horší, nakonec ↓umřou, jo. Tak tam je to samozřejmě to povzbuzování horší, ale jako fůra těch lidí je s tím smířená po letech, že, když to někdo chytne na začátku, je to horší. No ale i pro tyhle ty lidi je to samozřejmě, že, aby co mohou zatím, tak aby prostě žili (2.0) na plné pecky no, pokud na to maj povahu, protože to je otázka povahy.“¹¹²

Významnou část obsahu časopisu pochopitelně pokrývají různé druhy poradenství. „Ale snažíme se věnovat vlastně všemu, co se týká života na vozíku. ↑Všemu. Bariérám, ten základ, jak si vybavit byt, abych mohl v tom bytě, v tom nejzákladnějším existovat. Jak si upravit koupelnu, hajzlik, jo záchod, madla, různé adaptéry, (2.0) jak má takový upravený byt fungovat, kuchyňskou linku, vanu, pracoviště nějaké, lůžka... Prostě všechno, co vás na tom vozíku napadne, potřebuju si vyřídit. Já nevím poradenství je tam, důchody, příspěvky, nárok, nenárok, kdy, jak, kolik. No, takže to není jenom pro lidi (2.0) jako jsem já, v určitém věku, ale je to pro mladé, pro rodiče postižených dětí.“¹¹³

4.3.3. Nahlédnutí do jednoho vydání časopisu Vozka

V této kapitole nahlédnu do jednoho čísla čtvrtletníku Vozka určeného primárně lidem na vozíku. Půjde o analýzu náhodně vybraného čísla. Společně s Goffmanem můžeme vymezit tento druh specializovaných médií jako platformy, jejichž prostřednictvím se ve čtenářích posiluje pocit skutečnosti jejich skupiny, kde se formuluje ideologie skupiny a v nichž lidé s postižením prezentují svůj pohled na svět

¹¹¹ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹¹² Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

¹¹³ Informátor Petr Dzido, rozhovor z 10. 4. 2009.

(Goffman, 2003:35-36). Díky těmto časopisům tak může docházet k posilování kolektivní identity, tedy toho, jak jedinec vnímá sám sebe jako člena určité sociální skupiny (Thompson, 2004:152).

Začneme titulní stranou dubnového vydání. Časopis zde sám sebe představuje jako „Severomoravský magazín pro vozíčkáře a jejich přátele“ a v jeho obsahové nabídce jsou podle motto nad titulkem „rady, inspirace a motivace pro život na vozíku“.¹¹⁴ Oproti běžným časopisům má titulní strana spíše novinový vzhled, neboť sestává z dvou článků doplněných fotografiemi.

První strana nabízí článek o baletním představení Labutí píseň pro duši, ve kterém vystupují lidé na vozíku a k němuž napsala text osmnáctiletá dívka, „která před rokem zemřela, aniž kdy opustila vozíček“¹¹⁵. Součástí článku je rozhovor s autorčinou matkou, která v článku poprvé promlouvá takto: „Když o někom na vozíčku mluvíme jako o mentálně postiženém, ve skutečnosti mluvíme o sobě. ... To my jsme ti, kteří jim nerozumíme, a proto jsem na mentální postižení Zuzky nikdy nevěřila“. Dívka s postižením měla zřejmě jistá komunikační omezení, neboť její matka hovoří o způsobu komunikace, kterému ji naučila jistá francouzská terapeutka: „Naučila mě metodu usnadněné komunikace se Zuzkou prostřednictvím elektronického diáře, což je vlastně tabulka s abecedou. ... Komunikovat nemusíme pouze slovy. Kdo tomu nevěří, zůstane nevěřícím Tomášem, ale já vím, že když se čistou duší napojíte na jiného člověka a chytete ho za prst, on vám na tabulce vyťuká sdělení, které vás zajímá. Samozřejmě to chce trénink. Ovšem sdělení je pak vždycky pravdivé, protože čistá duše lhát neumí – lhát umí pouze naše ‚zašpiněná‘ mysl, kterou jsme dlouhými a opakovanými procesy naučili“¹¹⁶.

V několika větách se zde setkáváme s motivy, o kterých již byla řeč. Matka dívky s postižením upozorňuje na iracionální spojování tělesného postižení a duševní nemoci a pramen neporozumění vidí na straně „nás“, tedy členů majoritní či „zdravé“ společnosti. Zároveň rozvíjí myšlenku čisté a nečisté duše, přičemž čistota ve smyslu pravdy náleží dívce s postižením, zatímco pro „nás“, příslušníky majority je charakteristický nános nečistoty. Matka dívky svou úvahu konkretizuje: „V samotných počátcích se terapeutka zeptala Zuzky, jak se cítí a ona jí odpověděla – jako v base. ... Ostatně Zuzka se nikdy necítila být tělem, takže když jí nějaké jídlo chutnalo, oznámila:

¹¹⁴ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 1.

¹¹⁵ Muladi, J.: *Vozíčkáři na prknech, která znamenají svět*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 1.

¹¹⁶ Muladi, J.: *Vozíčkáři na prknech, která znamenají svět*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 1.

Pusince šmáklo. A neustále s námi komunikovala v takové úrovni, že duše je volná, zatímco tělo je loutkou.“¹¹⁷ Setkáváme se zde s myšlenkou těla a duše jakožto dvou oddělených sfér, přičemž tělo se může stát vězením duše. Duše se však od těla může zároveň osvobodit, je nadřazena tělu, které je pouhou loutkou.

Jedná se o problém odtělesnění, o kterém hovoří na základě vlastní zkušenosti Murphy (2001:86). V případě závažného postižení je možné získat jistý emocionální odstup od těla a vztahovat se k němu spíše jako k cizímu objektu. Jedním ze způsobů sebeidentifikace lidí s těžkým postižením je radikální rozchod s tělem, „éterizace identity“ (tamtéž:87). Zmiňovaný důraz na duši jakožto čisté a pravdivé lidské podstaty může být příkladem takového odtělesnění. Fakt, že se tato zkušenost stala námětem pro balet, však zároveň svědčí o možnostech lidí s postižením esteticky pracovat s tělem.

První rubrikou časopisu je „Zpravodajství“, tedy devět stran věnovaných zprávám týkajících se lidí na vozíku. Setkáme se zde s kratšími informativními zprávami převzatými z ČTK či celostátních deníků, ale také z pera zástupců sociálních, poradenských či asistenčních organizací. Jednu stránku zabírá článek „Ministryní dáma na vozíku“ převzatý z Lidových novin a Práva.¹¹⁸ Článek představuje někdejší ministryni zdravotnictví Danielu Filipiovou, popisuje bezbariérovost poslanecké sněmovny a parafrázuje předsedu Ostravské organizace vozíčkářů Tomáše Dvořáka, podle něhož díky ministryni na vozíku začnou ostatní brát lidi na vozíku vážněji. Na protější straně však článek glosuje šéfredaktor Petr Dzido a upozorňuje, že mediální sdělení pouze o takto soběstačných lidech s postižením mohou uvést neangažovanou majoritu v omyl.¹¹⁹ Mohou vzbudit pochybnost veřejnosti o tom, zda lidé s postižením potřebují státní dotace. „Filipiová, stejně jako další vozíčkáři, kteří se dostanou do médií díky svému stupni a charakteru hendikepu, se kterým lze při dostatečné vůli plnohodnotně žít i s vozíčkem, nejsou ‚prototypem‘ typického vozíčkáře. Jsou sice potřebnou inspirací pro ostatní vozíčkáře a je potřeba ocenit jejich schopnosti a úsilí, ale směrem ke zdravé veřejnosti musím zdůraznit: nesmí se zapomínat na lidi velmi postižené těžkou kvadruplegií, pentaplegií, progresivní roztroušenou sklerózou... Ti všichni, a o ně pečující rodiny, se bez pomocné ruky společnosti neobejdou. Mysleme především na ně! Není vozíčkář jako vozíčkář...“¹²⁰

¹¹⁷ Muladi, J.: *Vozíčkáři na prknech, která znamenají svět*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 36.

¹¹⁸ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 6.

¹¹⁹ Dzido, P.: *Filipiová a ti druzí vozíčkáři*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 7.

¹²⁰ Dzido, P.: *Filipiová a ti druzí vozíčkáři*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 7.

Pan Dzido tak upozorňuje na jistou eufemizaci tělesného postižení, na které se mohou podílet média tím, že před svou oponu pustí pouze lidi, jejichž postižení je pro většinovou společnost přijatelné.¹²¹ Obrací se proto výslovně na širší, „zdravou“ veřejnost, aby brala v úvahu především lidi s těžkým postižením, kteří potřebují pomoc ze strany společnosti i státu.

Na dalších stranách se setkáváme s rubrikami „Sociální služby“, „Vzdělávání“, „Zaměstnání“, „Doprava“, „Zdravotechnika“ či „Zdravotnictví“. Příspěvky informují o existenci center pro sociální poradenství a uvádějí příslušné kontakty¹²², o úbytku nabídek práce pro lidi s postižením z důvodu ekonomické krize¹²³, o podmínkách přístupnosti na nádraží¹²⁴, o zdravotních a jiných pomůckách pro lidi s postižením¹²⁵. Své místo zde má kultura, ale také sport, který obsahuje dva příběhy sportovců s postižením. První rozhovor s paralympijským medailistou se vzhledem k pokládaným otázkám („Jaký hendikep dovolí člověku stát na stupních vítězů na paralympiádě?“ či „Je to spousta práce i pro zcela zdravého člověka. Jak se s tím vším perete po stránce fyzické a psychické?“) snaží především ukázat, co lze navzdory postižení dokázat a čtenáře tak inspirovat a motivovat hrdinským příběhem.¹²⁶ Druhý příběh pojednává o úspěšném motocyklovém závodníkovi, který si během závodu poranil páteř, ale „i přes svůj hendikep se účastní závodů World Super Cart (speciálně upravených motokár)...“¹²⁷

Osm stran rubriky „Pobyty, výlety“ je věnováno možnostem bezbariérového cestování a kromě širokého výčtu přístupných pamětihodností v jižních Čechách¹²⁸ zaujme informace o možnosti virtuálního cestování na internetu díky technologii panoramatických fotografií¹²⁹. V rubrice „Vztahy“ se dočteme příběh matky, jejíž dvouleté dceři byla zjištěna spinální muskulární atrofie¹³⁰. Článek popisuje první příznaky, subjektivní pocity matky, ale také věcně informuje o nemoci.

¹²¹ Viz též str. 57, 58.

¹²² *Regionální centra pomoci a mobility*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 10.

¹²³ *Hendikepování přicházejí o práci*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 15.

¹²⁴ Houserová, A.: *Přístupnost nádraží z hlediska zdravotně postižených*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 16.

¹²⁵ Muladi, J.: *Kompresorky na huštění kol ortopedických vozíků*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 24.

¹²⁶ Falcínková, B.: „Nelámu si hlavu zbytečnostmi,“ říká úspěšný paralympionik Tomáš Kvasnička.

Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 42, 43.

¹²⁷ Klusová, H.: *Wayne Rainey: Tvrdý pád z hvězdných výšin*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 44.

¹²⁸ Dzido, P.: *Přístupnost některých pamětihodností v jižních Čechách*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 48.

¹²⁹ Klusová, H.: *Virtuální prohlídky jako živé*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 53.

¹³⁰ Falcínková, B.: *Za trochou štěstí*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 54.

Do Vozky píší své příběhy také čtenáři. O jeden se v rubrice „Ze života“ podělil učitel Jedličkova ústavu Vojtěch Sivák a jeho vyprávění o paralýze se šťastným koncem se v mnohém podobá Murphyho zkušenostem popsaným v knize Umlčené tělo. Navzdory svému každodennímu styku s lidmi s handicapem ukazuje, že zkušenost s postižením je nepřenositelná: „Přesto jsem však letos v březnu zjistil, že mé poznání ještě ani zdaleka nedospělo svého vrcholu. Díky jednomu prazvláštnímu onemocnění, které mě tehdy postihlo, jsem dostal možnost podívat se na život s tělesným postižením z úplně jiného úhlu – z úhlu vlastní zkušenosti.“¹³¹ Popisuje nenápadné náznaky hlásící se choroby, postupný proces stávání se pacientem a subjektivní přijetí této role, které se nemusí hned dostavit. Autorův Guillain – Barré Syndrom (GBS) způsobil ochrnutí, které se však ukázalo jako dočasné a vyléčitelné. Člen majoritní společnosti tak zakusil paralýzu na vlastní kůži a dočasné ochrnutí mu podle jeho slov přineslo pozitivní sociální zkušenost: „Ačkoli jsem nebyl schopen postarat se o sebe ani v těch nejzákladnějších a nejjintimnějších oblastech, necítil jsem se jako bezmocný. Lékaři, zdravotní sestřičky i má nejbližší rodina mě stále vnímali jako plnohodnotnou myslící a cítící bytost, která neztratila nic ze své důstojnosti. Po celou dobu jsem byl zahrnován respektem, vlídností a ohleduplnou péčí, kterou jsem si nemusel nijak zasluhovat. Prožíval jsem nepopsatelně příjemný pocit bezpečí.“¹³² Také Murphy hovoří o totální paralýze jako o pomyslném návratu do lůna, který s únikem od sociálního světa provázejí i pocity bezpečí a úlevy (2001:156).

Na závěrečných stranách nechybí „Poradna“, kde se čtenáři dozví odpovědi na své dotazy. V tomto čísle se týkají především sociální problematiky, ať už jde o podporu v nezaměstnanosti či vyplácení nemocenské.¹³³ Jako užitečný se jeví také krátký slovník vysvětlující čtenářům pojmy jako „centrální nervová soustava“ nebo „neuroparalýza“.¹³⁴ Rubrika „Bydlení“ pak čtenářům radí, jak si zařídit bezbariérový byt.¹³⁵

Na příkladu jednoho vydání časopisu Vozka jsme mohli vidět, že na stránkách těchto médií se lidé s tělesným postižením mohou dozvídat o tom, že jejich zkušenost s postižením není izolovaná ani individuální. Mohou si přečíst příběhy, které nabízejí

¹³¹ Sivák, V.: *Víte co je GBS? Já to také nevěděl, říká Vojtěch Sivák, učitel Jedličkova ústavu*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 63.

¹³² Sivák, V.: *Víte co je GBS? Já to také nevěděl, říká Vojtěch Sivák, učitel Jedličkova ústavu*. Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 64.

¹³³ Viz Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 68, 69.

¹³⁴ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 69.

¹³⁵ Vozka, Ročník 12, č. 1, 2009, s. 74.

určité modely, podle kterých je možné se řídit a které ukazují, jak se úspěšní členové dané skupiny se svým postižením vypořádali. Může jít o inspirativní články se sportovní tematikou ukazující možnosti seberealizace. Jiné příběhy mohou „pouze“ ukázat, jak se ostatní lidé se svým postižením či postižením svých bližních potýkají a čtenář tak zjistí, že jeho situace není ojedinělá. Jak upozorňuje Oliver, většina lidí své postižení zakouší individuálně, a proto snáze přijímá ideologii osobní tragédie (1996:122). Právě média mohou přispět na základě sdílených příběhů k vědomí přináležetosti ke kategorii lidí s postižením a v důsledku toho také k odmítnutí ideologie osobní tragédie (tamtéž:124). Tato média mohou napomoci deindividualizaci postižení a identifikaci s ostatními lidmi s postižením (Gill, 2001:364). Je však třeba brát v úvahu, že tyto specializované časopisy nemusí vyhovovat všem, jak uvidíme ve výpovědích několika informátorů. Podobně lze pochybovat o výraznějším dopadu těchto úzce vymezených médií na širší veřejnost.

4.3.4. Specializovaná média z pohledu čtenářů

Jak jsme viděli ve výpovědi šéfredaktora magazínu Vozka, mezi hlavní cíle tohoto specializovaného časopisu patří poradenství, ale také snaha inspirovat a motivovat lidi s postižením k plnohodnotnému životu. Podívejme se nyní na to, jaký vztah mají k těmto specializovaným médiím informátoři.

„Takže teď po tom úraze hlavně internet, rádia, televize, no a pak nějaký informace, třeba hlavně co se týká vozíčkářů, tak časopisy. Protože v Čechách jsou dvě, jak se tomu říká, periodika nebo jak. Vozíčkář a pak ještě centrum Paraple vydává takovej bulletin, což je jednou měsíčně taková knížečka, kde jsou taky informace, (2.0) ať už informace vod (1.0) jednotlivých vozíčkářů nějaký zkušenosti, tak přes doktory nějaký, že tam jsou články, odborný články vo různých problémech, se kterejma se ten vozíčkář může potkat a i rady nebo řešení. (1.0) A::: (3.0) až po nějaký příběhy, jenom vyprávění a takovýhle věci.“¹³⁶

Informátor jako jeden z hlavních kladů těchto časopisů uvádí jejich důvěryhodnost. *„Že hlavně tam byly fakt důvěryhodný informace, vo který se člověk mohl vopřít, nebo mohl jim věřit, důvěřovat. Což vo některých informacích na internetu, ať se to týká politiky, zahraničních věcí, tak tomu člověk (0.5) moc důvěřovat určitě nemůže.“¹³⁷*

¹³⁶ Informátor V, rozhovor z 28. 1. 2009.

¹³⁷ Informátor V, rozhovor z 28. 1. 2009.

„A v čem jim důvěřuješ?“¹³⁸

„Těmhle časopisům?“

„No, těmhle specializovanejm.“

„Tyhlenty dva speciální, protože to dělaj lidi, který tomu rozuměj a nikdy by tam podle mýho nedovolili si votisknout nákej článek, kterej by byl jenom nějaká ryba nebo prostě nebyl by založenej na nákejch podkladech, (0.5) bud' zkušenostech toho určitýho handicapovanýho, nebo aby tam psali náký blbosti, který jsou bezvýznamný pro ty postižený. Jo, rozumíš?“

Podle informátora se potřebné informace dají stále častěji vyhledat na internetu. I časopisy však nadále představují médium, ve kterém lze vyhledat rady a zkušenosti ostatních lidí s postižením. „Různý zkušenosti s různějma, já nevim, protetic-ortopedickejma pomůckama, tak v těchhle časopisech tam jsou názory lidí nebo zkušenosti, který tam popisujou, nebo když byli třeba někde na dovolený, tak vo tom napsali článek a hned ten člověk na tom vozejku, když se mu dostane takováhle informace, tak radši dá (1.0) podle mýho v prvním případě na tu zkušenost toho svýho (3.0) ne kamaráda, ale člověka, kterej má podobnej problém nebo handicap (0.5) a dá radši na tu jeho zkušenost když ví, že jemu se to vosvědčilo v dobrým, než aby když někdo přijde a řekne mu ‚tady to je dobrý, tady to je dobrý‘, kterej třeba není na vozejku a umí vo tom jenom mluvit.“¹³⁹

Webové stránky organizací pro lidi s tělesným postižením jsou vhodným zdrojem pro hledání zaměstnání. „No tak to já jsem využívala vždycky, když jsem hledala práci. A to je teda Paraple, to mi vždycky pomohly ty jejich webovky, protože tam oni ty lidi, co shání člověka na vozíku, tam daj, že jo, inzerát. Ted' už i Bariéry to maj, nějakou tu práci, takže to jsou jediný webovky, Paraple a Bariéry, který já využívám nebo se na ně dívám.“¹⁴⁰ Pokud jde o specializované časopisy, hledá v nich informátorka především informace ze sociální oblasti. „Chodí mi sám Vozíčkář, no ale::: (2.0) vobčas si tam něco přečtu. A Paraple mi posílá taky nějakej ten jejich bulletin maj čtvrtletní, tak to si taky vobčas přečtu. Tam mě zajímaj spíš ty sociální zákony nebo nějaký (0.5) tyhle ty věci. Ty příběhy taky tam člověk občas na něco narazí,

¹³⁸ Tazatel Martin Vejvoda.

¹³⁹ Informátor V, rozhovor z 28. 1. 2009.

¹⁴⁰ Informátorka VI, rozhovor z 4. 12. 2009.

*tak si to přečte, nebo o cestování tam je docela dobrý, že jo, že třeba někdo ti ukáže cestu, kde to je bezbariérový. (1.0) Jinak jiný časopisy myslím ani neznám.*¹⁴¹

Jeden z informátorů, který se věnuje paralympijskému sportu, se o něm dozvěděl právě z časopisu *Vozíčkář*. „...mně se stal v devadesátém šestém na podzim úraz, na přelomu devadesátého šestého, devadesátého sedmého jsem byl (0.5) na spinální jednotce v Brně po úrazu páteře a tam už časopis *Vozíčkář* teda byl. (2.0) Takže tam já jsem se vůbec dozvěděl první informace o tom, že existují nějaké paralympiády, protože (0.5) před úrazem jsem to nějak vůbec nevnímal, nesledoval, a že by za nějaký tři roky měla být paralympiáda, tak to mě tenkrát nějak nemotivovalo, ale chtěl jsem dělat sport a chtěl jsem na tu paralympiádu jet ☺, což se mi teda nakonec podařilo, takže díky časopisu *Vozíčkář* (0.5) možná (1.0) jsem se k tomu i dostal.“¹⁴²

Časopisy nebo internetové stránky určené lidem s postižením mohou být také zdrojem informací o volnočasových aktivitách nebo místem inzerce. Informace týkající se poradenství a sociálních otázek se lze podle jednoho z informátorů obvykle dozvědět v rámci komunity. „No::: mě tam vždycky zajímalo, protože hodně rád cestuju, tak jsem vždycky hledal užitečný informace, jestli někdo nepíše nějakou zkušenost dejme tomu tam, kam jsem jel, jestli tam není ubytování nebo třeba tady po Praze zase bezbariérovost (0.5) různých kulturních podniků, kina, divadla, výstavy. Zkrátka takový ty praktický informace hlavně po stránce (0.5) ty dopravy. Jak se tam dostanu, jestli tam přímo se dá s vozíkem. Pak tu inzerce, když jsem třeba něco kupoval nebo prodával, takhle nějakou pomůcku. Vysloveně že bych tam hledal třeba nějaký příběhy nebo poradnu, to spíš jenom když jsem na to narazil tak nějak náhodně, protože ty informace na co má člověk nárok a tak, tak v podstatě už měl z dřívějšíka nějaký zkušenosti, a pokud se to nějakým způsobem změnilo, tak se to buď dozvěděl z té komunity těch lidí, co jsou podobě postižený, nebo se to dozvěděl na úřadě. V podstatě tydlencty informace typu, já nevím, nový zákon o sociálních službách, tak (0.5) jsem většinou měl od někoho.“¹⁴³

Jeden z informátorů hodnotí média určená lidem s postižením velmi pozitivně a vnímá je jako jedinečný zdroj informací, zejména v poúrazovém období. Zároveň hovoří o tom, že tato média je třeba „přijmout“ a naznačuje důvod, proč se lidé čerstvě po úraze mohou k těmto médiím stavět odmítavě. „Myslím si, že orientovat se na tyhle ty

¹⁴¹ Informátorka VI, rozhovor z 4. 12. 2009.

¹⁴² Informátor XI, rozhovor z 4. 12. 2009.

¹⁴³ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

média v nějakým období, kdy teda člověk najednou se stane ne vlastní vinou součástí nějaký komunity, tak je supr věc tydlety média přijmout jako zdroj velmi vyvážených a dobřejch informací, než je cíleně odmítnout, že oni by tě zatahly do života, kam vlastně ty nechceš, protože se tomu bráníš, že jo, ty si myslíš, že budeš chodit, tak nezačnu tady číst nějaký plátky jak si tady nějaký invalidi naříkaj nad problémama. Tak tohleto je každopádně unikátní a jedinečná věc, protože se tam dozvíš, že jo, vod možností kam se vobrátit, právní poradentství, bariéry, doma přestavba bytu, zdravotní věci... V tomhleto je to prostě uplně- a pak tam jsou samozřejmě i třeba odkazy na akce nebo kde tě může inspirovat, jako tady někdo, taky bych tam třeba se moh ject podívat. Anebo si tam můžeš pak přečíst třeba nějakou hrdinskou story vo někom, která tě strašně naštvě, že jo, když tam pak vidíš někoho, ((není rozumět)) že jo, protože tam vidí nějakýho tady namachrovanýho borce, kterej někde prostě si lítá po světě, a tak toho člověka to jako naštvě, že jo, prostě si řekne jako ,to jsou z půlky lži', anebo, nebo prostě vidí tu propast mezi tím, že jo, ale (1.0) může ho to naštvat zdravě, jako inspirativně, že jo.“¹⁴⁴

Zdaleka ne všichni informátoři se však k tomuto typu médií staví nebo v jisté životní fázi stavěli pozitivně. Zejména doba po úraze či nemoci s následkem určité formy paralýzy je charakteristická procesem smířování se s novou situací. Jedná se o jakési individuální přechodové období, které může trvat i velmi dlouho a na jehož konci je v nejlepším případě nové sebezpřijetí. Společně s Goffmanem lze říci, že nově nabyté postižení znamená nový vztah k lidem, kteří ho mají také (2003:48). Jak říká Goffman, „když jedinec poprvé zjistí, koho že má nyní považovat za ‚své vlastní‘, pocítí přinejmenším jistou rozpolcenost, neboť tito druzí nejenže budou zjevně stigmatizováni a tedy nepodobní normální osobě, za niž se on sám má, ale mohou mít i jiné charakteristiky, s nimiž mu bude zatěžko se ztotožnit“ (2003:49). Tato rozpolcenost se v době po úraze projevuje i v přijímání médií určených primárně lidem s postižením.

Takovou zkušenost má šéfredaktor magazínu Vozka, pan Dzido. Na otázku, zda mu v době po zjištění nádoru na míše pomohlo v orientaci nějaké specializované médium, odpověděl: „No mi ne:::, mi ne::: nepomohl. Jednak (2.0) z vlastní zkušenosti samozřejmě, já jsem měl nějakou chorobu, někdo má zas něco jiného, ale... (3.0) Mi se něco stalo, já jsem šel na operaci, normálně jsem chodil a byl jsem po operaci a už jsem nechodil. Já jsem pořád žil (1.0) nechtěl jsem se s tím nějak smířit duševně a pořád jsem

¹⁴⁴ Informátor II, rozhovor z 25. 11. 2008.

žil představou, že to půjde ještě. Takže nějaké informace o tom, že jsou nějakí vozíčkáři, mají nějaké sdružení a vydávají časopis, to tenkrát byl akorát ten Vozíčkář, eště teda zcela chudobný, tak to jako vůbec, ‚běžte s tím do háje‘. Takže my to ani nedáváme moc na takové ty centra, kde se objevují čerství vozíčkáři. Jednak nám to říkají ti doktoři, že to není zas tak extra vhodné, že oni na to nejsou ještě připraveni, a já to potvrzuju z vlastní zkušenosti. Nicméně i tam to chodí, někde si to třeba na nějakých odděleních přímo vyžádají, určitý počet kusů, kde to těm lidem pomáhá. Takže kde to vyloženě chtějí, tak tam to posíláme. No takže těm čerstvým nevim, těžko říct. ... Takže informací je málo, časopis já si myslím, že může pomoci těm lidem, pokud teda vezmou, přijmou to, (2.0) že je dobré (3.0) takové časopisy vyhledávat a číst si v nich a získávat tam ty informace. Ale říkám, na některého to je ještě asi silné kafe v počátku.“¹⁴⁵

Ani další informátorka specializovaná média v období po úraze nesledovala. Svou roli hrála i řada záležitostí týkajících se nového způsobu života v nových podmínkách, které bylo třeba řešit. „Ne, ne. Já jsem počítač teda si pořídila až když jsem začala chodit do školy, tak to bylo někde čtyři roky po úraze a::: (1.0) nesledovala jsem to. Já jsem si tímhletem neprošla nějak. Víš co, u mě, ale to je každýho individuální to, já jsem nehledala společnost lidí na vozejku, já jsem se snažila začlenit do té zdravý společnosti zpátky. A::: (2.0) takže::: nevim. Po té zdravotní stránce ti pomůžou doktoři a po té sociální si myslím, že si pomůžes ↑sám, ty se najdeš. ... Já vůbec ted'kon víš co, já jsem měla tolik problémů sama se sebou ☺... Takže já jsem měla fakt dost shánění, abych měla kde bydlet a potom abych teda se někde uchytila po té pracovní stránce...“¹⁴⁶

Pro mnohé lidi čerstvě po úraze jsou hlavním zdrojem rad a informací především zkušenější osoby s postižením i bez, se kterými se dostávají postupem času do styku. Goffman charakterizuje tyto osoby jako „našince“ a „zasvěcené“. Našinci, to jsou lidé se stejným postižením, kteří mohou daného jednotlivce zasvětit do toho, co život s postižením obnáší a prozradit mu patřičné „fígle“ (2003:30). Zároveň jsou mu morální oporou. „Mezi svými může stigmatizovaný používat svou nevýhodu jako základ pro uspořádání života, aby tak ale mohl učinit, musí se smířit se sestupem do polosvěta“ (tamtéž:31). „Zasvěcení“ jsou pak podle Goffmana „osoby sice normální, jež jsou však díky své zvláštní situaci dobře znalé tajného života stigmatizovaného, soucítí s ním a jsou do určité míry akceptovány jako jacísi čestní členové klanu“ (2003:39). Mezi

¹⁴⁵ Rozhovor z 10. 4. 2009.

¹⁴⁶ Informátorka VI, rozhovor z 4. 12. 2008.

zasvěcené například patří pracovníci specializovaných center a zařízení. „Za zasvěcené můžeme například považovat sestry a fyzioterapeuty. Ti se mohou díky své činnosti dozvědět o určitém typu protetické pomůcky více než pacient, který se ji musí z důvodu minimalizace svého zmrzačení naučit používat“ (Goffman, 2003:41).

Jak ukazuje informátorka, která byla v době rozhovoru rok po úraze, informace od našinců a zasvěcených lze doplnit informacemi získanými ve specializovaných médiích. „Řekla bych, že rozhodně v televizi jsem se nic poučného nedozvěděla, pomohly mi takový (2.0) divídyčka, který distribuují různě jednak v nemocnicích a v rehabilitačních ústavech. Nejvíc mi asi pomohli lidi, který na vozejků už jsou delší dobu, protože ty jsou nejlepším zdrojem informací. ... Tak já myslím, člověk si udělá představu, když vidí ty lidi na vozejků, když třeba mluvím vo tom, když jsem si vybírala svůj vozejk. Tak člověk vidí, že jo, na čem lidi jezdějí, tak to vokukuje, ale potom stejně, že jo, jsem najela na internet, koukla jsem se na různý (1.0) ty dodavatele a tam jsem našla hodně informací. ... Pak to byly různý (1.0) brožury, který se vyrábějí přímo jednak pro zdravotnický zařízení nebo potom ty rehabilitační ústavy. Co mě napadá eště. (2.0) Určitě jsem se asi dostala i (1.0) k nějakým odborným časopisům. Tuším, že existuje nějaký časopis Vozíčkář, takže tam jsem asi (1.0) taky nějaký informace získala. Hlavně třeba kontakty na::: (2.0) lidi, který předělávají třeba auta na ruční ovládání a takovýhle věci. (3.0) To je asi všechno.“¹⁴⁷

„A jak jste se k těmhle (1.0) informacím dostávala?“¹⁴⁸

„Asi skrz lidi. Většinou (1.0) na těch nemocničních odděleních, když jsou lidi čerstvě po úraze, tak se kolem vás docela hodně lidí motá, který už s tímhle mají zkušenost, že jo. Jednak jsou tam fyzioterapeuti, ergoterapeuti. (2.0) Takže ty poměrně slušně navigují, kam se třeba, na co se podívat, buď vám dají nějakou webovku, (1.0) nebo přímo vám rozdají nějakou brožuru. I::: jsem (1.0) přes zase jednoho dalšího pacienta se setkala třeba i přímo se slečnou, která je na vozejků patnáct nebo dvacet let, takže ta mi potom přinesla taky nějaký kontakty. (3.0) Takže asi skrz ↑lidi, no:::. Tak nějak. (2.0) Nebo potom člověk pak když (1.0) na tom internetu (1.0) brouzdá (1.0) tak něco, k něčemu se dohledá.“¹⁴⁹

Spíše na své přátele než na specializovaná média spoléhá při získávání informací také další informátor, který byl v době rozhovoru přibližně rok po úraze. „Takhle, na

¹⁴⁷ Informátorka VIII, rozhovor z 18. 2. 2009.

¹⁴⁸ Tazatel Martin Vejvoda.

¹⁴⁹ Informátorka VIII, rozhovor z 18. 2. 2009.

tom internetu, když vo něco zavádím nebo když vod někoho se dozvim, že to je, tak si to klidně přečtu, ale abych to vyhledával vyloženě... Dostávám vod Paraplete, že jo, ten bulletin a to si přečtu. Ale že bych to vyhledával vyloženě, to jako ne:::. Stejně si musím pomoci sám. ↑Samozřejmě (0.5) mám spoustu kamarádů se stejným poraněním, který mně třeba poraděj, že jo.¹⁵⁰

Spíše než jsem vyjádřili ohledně specializovaných médií dva informátoři, kteří se s pomocí vozíku pohybují již velmi dlouho. První informátor, který je na vozíku již dvacet let, odpověděl na otázku, zda vyhledává média určená lidem s postižením, takto: „Vůbec. Tak to vůbec ne. ... Ale (1.0) ta specializovaná média, možná mi chodí domů nějaký časopisy, ale ani to neotvírám teda. Na časopisy nemám čas. Jestli si někdy otevřu Reflex nebo Rybářství nebo Respekt možná, ale shlídnu toho Vozičkáře, možná Můžeš nebo něco takovýho.“¹⁵¹ Zároveň dodává: „Já ten názor jsem měl vždycky, mě vždycky specifickéj svět něčeho trošku děsí. Ultimativní, umělý prostředí skleníkový. (2.0) Si to votestujte, určitě když potkáte člověka bez postižení, jestli v životě čet nákej časopis směřující k určitýmu (2.0) cílový skupině, určitýmu segmentu. Asi nečet. Jsou to velmi specializovaná témata, já tím nežiju tím problémem, tak ani mě to moc neoslovuje.“¹⁵²

Také druhý informátor, který je paralytický od narození, naznačuje, že pro svou vlastní potřebu nepovažuje tato specializovaná média za příliš důležitá. „...já moc nedokážu posoudit, pardon, ((zvoní telefon)) úroveň těch časopisů, protože co je důležitý, tak si tam člověk přečte, ale že bych nějak trávil hodiny na záchodě tím, že bych studoval speciální nákej tisk pro vozičkáře nebo vůbec pro osoby se zdravotním postižením, tak to se musím přiznat, že nedělám.“¹⁵³

„Ty důvody jsou?“¹⁵⁴

„Jednak, já jsem takovej trošku specifickéj v tom, že já se nepovažuju za vozejkáře. Takhle, já se v podstatě nepovažuju za člověka, kterej by nemohl dělat nic, co nedělá zdravěj člověk. To jsem možná řek trošku špatně, ale nepovažuju se za člověka, kterej by nemohl dělat všechno to, co děláš ty, co dělá tamhle slečna z potravin, tadyhle Marek¹⁵⁵. Jo, jako já to mám naprosto posazený jinak. Já jsem si dávno vyřadil ze svýho slovníku slovo nejde. ... Nechci říct, že bych je nepotřeboval, ale

¹⁵⁰ Informátor VII, rozhovor z 18. 2. 2009.

¹⁵¹ Informátor IX, rozhovor z 27. 4. 2009.

¹⁵² Informátor IX, rozhovor z 27. 4. 2009.

¹⁵³ Informátor III, rozhovor z 19. 11. 2008.

¹⁵⁴ Tazatel Martin Vejvoda.

¹⁵⁵ Přítomný osobní asistent.

*mam je takový spíš jako doplněk, abych si přečetl co se kde děje, co je nového a jaký jsou nové kompetentní pomůcky, ale rozhodně je nevodsuzuju. To chci abychom si rozuměli, že je nevodsuzuju, že je dobře, že tady jsou, ale já osobně mam ten záběr daleko daleko širší, než že bych se omezil jenom na tiskoviny nebo média podchycující problematiku osob se zdravotním postižením.*¹⁵⁶

Oba citovaní informátoři vyjadřují ke specializovaným časopisům ambivalentní postoj. První na jedné straně tvrdí, že je nesleduje vůbec, zároveň však dodává, že časopisy *Vozíčkář* a *Můžeš někdy shlédne*. Zároveň se děsí jejich uzavřenosti a doporučuje, aby se tato média více otevírala širší veřejnosti. Tento informátor je mimořádně úspěšný člověk ve sportovním i pracovním životě, je v každodenním styku s členy majority a je možné, že tím vypadává „z uzavřeného kruhu „svých vlastních“, jak by řekl Goffman (2003:38). I zde může být důvod jeho odstupu vůči těmto médiím. Jako jisté nebezpečí vnímá uzavřenost specializovaných časopisů, které se mohou podílet na vytváření jakéhosi skleníkového prostředí vedoucího k další segregaci lidí s postižením. Přijetí těchto časopisů tak může znamenat, že se čtenář smířil se vstupem do „polosvěta“ (tamtéž:31). Druhý informátor své postižení nevnímá jako základ pojetí sebe sama (tamtéž:38), nepřikládá mu příliš velký význam a proto nevěnuje přílišnou pozornost ani specializovaným médiím.

Také Radek Musílek, který se s pomocí vozíku pohybuje od narození, upozorňuje na jistá omezení spojená s uzavřeností specializovaných médií. Mnou předložený článek z časopisu *Vozíčkář*¹⁵⁷ okomentoval takto: „*No je to takový to, ☺ je to takovej ten klasickéj nářek, ale docela vtipně bych řek napsaný, že to je. ☺ Že to popisuje teda tu cestu toho vozíčkáře a (1.0) v podstatě jsou takový standardní zážitky ☺ z Českých drah. Ale koukám, že to vyšlo ve Vozíčkáři, tak je to takovej článek, že je vidět, že to píše člověk, že ví, že ten kdo to čte, tak ví vo čem. (1.0) Je to takový mezi námi, povídáme si mezi námi o tom, postěžujeme si, ale v zásadě to asi nemá žádněj efekt, že jo. Když si to budeme říkat mezi sebou ve Vozíčkáři, tak si příjemně popláčeme, ale... (2.0) Asi v normálním médiu pro veřejnost by to asi vyznělo trošku jinak. No překvapilo by mě, kdyby tohleto, takhle jak to je, kdyby to vyšlo v normálních novinách. Já myslím, že by to takhle asi nevyšlo. Ale je otázka, já si taky někdy říkám, jestli někdy vůbec, když něco takovýdlehého bych napsal do Můžeš, jestli vlastně to má*

¹⁵⁶ Informátor III, rozhovor z 19. 11. 2008.

¹⁵⁷ Viz příloha č. 4, str. 102.

*nějakej valnej efekt. (2.0) To si stejně říkáme mezi sebou, to k ničemu není. Nebo tak jako může, někoho to potěší, má podobný zážitky a problémy.*¹⁵⁸

Pan Musílek tak naznačuje problém dopadu specializovaných médií, která kvůli své jisté uzavřenosti mohou sloužit jako nástroj vlivu na širší veřejnost jen obtížně. Neangažovaným lidem z majority se do rukou pravděpodobně nedostanou a budou tak odkázáni na sporadické a mnohdy stereotypní reprezentace v masových médiích. Nabízí se tak spíše výše zmiňovaná Goffmanova charakteristika specializovaných médií, podle níž tyto publikace a periodika poskytují lidem s postižením především určitou formu pohledu na svět. Ostatně také šéfredaktor Vozky pan Dzido vymezil základní cíle časopisu jako poradenství, motivaci a inspiraci určené lidem na vozíku. Na druhou stranu, časopisy jsou podobně jako organizace lidí s postižením projevem vnitřní emancipace. Mohou posilovat tendenci lidí s postižením cítit se platní a celiství, identifikovat se s ostatními lidmi s postižením a případně také přistoupit ke kolektivním akcím proti nespravedlivým postojům a praktikám majoritní společnosti (Mitchell a Snyder, 2001:264).

4.4. Lidé s postižením a nová média

Závěrem se krátce dotknu tématu využitelnosti a přínosu nových médií pro lidi s postižením, neboť se podle mého názoru jedná o prostor vhodný k dalšímu mediálně antropologickému bádání. Pod pojmem nová média mám na mysli média založená na počítačových technologiích a sítích (Reifová, 2004:134). Termín lze pokládat za synonymum počítačových neboli digitálních médií a může se jednat o mobilní telefony, počítačové hry, elektronickou poštu, internetové stránky nebo digitální televizi (tamtéž).

Počítač představuje pro lidi s postižením nedocenitelný prostředek usnadňující soběstačnost v oblastech zaměstnání i komunikace. Již v osmdesátých letech si Robert F. Murphy počítač nemohl vynachválit. „Přínosnost nových technologií pro postižené je nejzjevnější ve využití počítačů, které nahradily psací stroje, mechanické kalkulačky, kartotéky, papír, rýsovací prkna a celou řadu jiných věcí, které jsou pro handicapované nepoužitelné. Počítače otevírají dveře, zapínají přehrávače, čtou slepým a brzy je bude možno ovládat hlasem.¹⁵⁹ Bez počítače bych tuto knihu nemohl napsat... Spousta postižených lidí se věnuje počítačovému programování a ještě více jich vstoupilo do

¹⁵⁸ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

¹⁵⁹ Hlasové ovládání počítače je dnes již možné.

oblastí, které jim dříve byly zapovězeny.“ (Murphy, 2001:124). Murphy se nijak netají svým nadšením pro počítače a především textové editory, které kvadruplegikům jako on umožňují veškerou práci s textem (2001:152). „Počítač je osvobozením, prodloužením mého užitečného profesního života“ (tamtéž:153).

Počítač jako prostředek profesní i komunikační emancipace zmiňovali i někteří informátoři. „No::: a hlavní čím se člověk žije (0.5) díky tomu handicapu nebo ne díky, ale má nejsnazší uplatnění na tom trhu práce, je práce na počítači, takže se profesionalizuju v různých programech ...handicap samotnej, že jo, obsah toho slova je, že člověk je (0.5) bohužel sociálně vyloučen. Takže ten počítač v první řadě vám umožní prostě to setkávání s kamarádama, s okolním děním ve světě od politiky přes kulturu, jo, je to kontakt a můžete i filmy si pouštět, .hhh protože ty kina naše jsou teda dost mizerný tady, pro to, aby člověk tam mohl jít na tom vozejku z toho důvodu, že vás všude postavěj před plátno, jo, nebo posaděj.“¹⁶⁰ „No::: takže ty počítače, no a v práci potom vám to pomůže a votevře, když se na tom zdokonalíte, najít vhodný zaměstnání. Protože musíte vycházet z té sedící polohy při té práci a u toho počítače dneska je ta, dneska je ta doba IT, že jo. Takže se můžete srovnat s tou (0.5) majoritní společností, v tom handicapu na tom trhu práce.“¹⁶¹

Informátor s těžkým postižením, které vyžaduje celodenní pomoc asistenta, rovněž hovoří o výhodách nových médií. „Samozřejmě potom daleko míň tištěný média, protože v podstatě díky mému postižení je práce s internetem a vlastně s počítačem daleko jednodušší, používám elektronický knihy, a tak dále.“¹⁶² Zároveň dodává: „No tak v dnešní době já vlastně přes internet komunikuju ať už mailem nebo přes nějaký instant messenger jako je ICQ povětšinou, to řešíme i pracovní věci, takže internet je pro mě to, že nemusím (0.5) za těma lidma jít... Nemusím si kupovat denně noviny, stačí když si klepnu na Aktuálně.cz a vim všechno podstatný co chci vědět a nezabírá mi to potom místo v koši, že jo. ... Což je podle mě nesporná výhoda internetu. Potom další výhody internetu, (0.5) internetový bankovníctví. Já už jsem léta nebyl v bance. Už nevím jak vypadá platební příkaz pomalu. To všechno dělám (0.5) přes internet. ... Tak takhle asi bych viděl internet, samozřejmě používání elektronických knih, to je zase vo tom, že (0.5) mam přístup do různých digitálních knihoven (0.5) a můžu čerpat.“¹⁶³

¹⁶⁰ Informátorka VI, rozhovor z 4. 12. 2008.

¹⁶¹ Informátorka VI, rozhovor z 4. 12. 2008.

¹⁶² Informátor III, rozhovor z 19. 11. 2008.

¹⁶³ Informátor III, rozhovor z 19. 11. 2008.

Další informátor si svůj první počítač s připojením na internet pořídil až v době po úraze. Na otázku jaká používá média odpověděl: „*No tak noviny taky, ale hlavně ten internet. Pořídil jsem si ho po úraze, protože jsem to do té doby nepoužíval. Jsem si vlastně v Kladrubech¹⁶⁴ prvně pořídil (1.0) hlavně kvůli tomu, abych se s těma lidma, s kterýma jsem se tam skamarádil, který jsou vlastně z celý republiky rozsetý, tak aby byl člověk s nima ve spojení.*“¹⁶⁵

Jeden z informátorů internet využíval k seznámení. „*Vás by možná mohlo zajímat jiná věc, a to, že já jsem jednu dobu docela, když ten internet začínal, (0.5) nebo aspoň já jsem s nim začínal na začátku tohodle století, kolem toho roku dva tisíce jedna, dva, tři, tak (1.0) to jsem docela využíval k seznámení. ... Protože::: ten vozičkář (1.0) má (2.0) tam tu roli ulehčenou v tom, že ten člověk na druhém konci neví, že je na vozejku, že jo. Takže ten prvotní kontakt, který může někoho odradit, ten vozik, tak to tam nebylo. A já jsem se tam s někým seznámil, začali jsme si s tou slečnou psát, pak jsem jí to samozřejmě jako řek, že jsem na vozejku, ale protože už třeba jsem si jí získal nějakým způsobem jakým píšu, tak už jí to třeba nevadilo a přesto měla zájem se se mnou setkat a tak. Takže i k tomudle jsem ten internet ze začátku využíval a musím říct, že i se mi podařilo navázat dva vztahy a jeden trval třičtvrtě ↑roku, jo, že docela jsem byl i překvapený, že to zafungovalo, ale to bylo takový to období, no to mně bylo kolik, dvacet dva nebo tak.*“¹⁶⁶

Můžeme pak tvrdit, že díky virtuálnímu prostředí internetové interakce se i z jedince, který by se na základě Goffmanovy definice mohl zdát za všech okolností osobou diskreditovanou, stává osoba diskreditovatelná (2003:12). Sám Goffman tvrdí: „V mnoha případech se také ukazuje, že navzdory zdání, že stigma dané osoby bude vždy zjevné, tomu nemusí tak docela být“ (2003:89). A uvádí důležitý poznatek: „Odměna plynoucí z toho, že je člověk považován za normálního, je tak velká, že téměř každý, komu to situace umožní, se někdy záměrně pokusí předstírat“ (tamtéž:90). Tato situace však může v uvedeném příkladu trvat jen do doby, než dojde k interakci tváří v tvář, kdy postižení s jistotou vyjde najevo. Je na jednotlivci, kdy se rozhodne své postižení odhalit. Internet mu však umožňuje dočasné předstírání a tím pádem nerušenou prvotní interakci, která může vést k navázání pevnějšího vztahu.

¹⁶⁴ Rehabilitační ústav v Kladrubech u Vlašimi.

¹⁶⁵ Informátor VII, rozhovor z 18. 2. 2009.

¹⁶⁶ Informátor Radek Musílek, rozhovor z 13. 3. 2009.

Informátorka vyjmenovává výhody nových technologií pro lidi s postižením: „Ale jediná možnost, když tomu člověku zbyde mozek (1.0) a dechá a řídí počítač pusou, jo, (1.0) tak je to o životě. On se může napojit na internet, on si může vyhledávat, on může žít, on může komunikovat přes to. Teď se dělají takový věci, že se to řídí i očima. Je to neuvěřitelný, dělá to liberecká vysoká škola.“¹⁶⁷

Jeden z informátorů upřednostňuje internetové zpravodajství před tištěným z důvodu snazší dostupnosti: „Poslední dobou nemám na to čas a hlavně, blbě se mi jezdí pro noviny ☺, takže internet je můj největší zdroj, největší studnice informací.“¹⁶⁸ Zároveň zdůrazňuje význam mobilních telefonů pro lidi s postižením: „...dneska když nemáte mobilní telefon a nemáte web, tak jste mrtvej člověk, když to řeknu s prominutím. Pokud máte ještě auto, no dobře, tak dá se to tím autem, si někde dojedete a ty informace si nějak seženete. Ale být bez auta, bez mobilu a bez internetu, (2.0) to je konec. ...S příchodem mobilů, víte co to bylo pro nás za úlevu a za pohodu? Jo, protože byla doba, to jsem taky rád, že natočili nějaké takové kazety, kdysi na tehdejší dobu, ještě porevoluční doslova se dá říct, kdy ještě mobily nebyly nebo začínaly tehdy mobily, no ale kluci používali vysílačky. Jako komunikační, vozičkáři mezi sebou. Když támhle jel do lesa nebo prostě ten jel támhle, tak aby se vzájemně domluvili. ... A brali to jako za bombu věc, že když ten člověk jel třeba, tehdy byly nějaké motorky, čtyřkolky, se projet, no tak měl u sebe tu vysílačku. Když se stal nějaký problém, tak přes vysílačku se dovolal pomoci. ↑Dneska. Dneska každej má mobil, když se stane cokoliv, tak stačí jenom vyťukat mobil a řeší, okamžitě řeší. Takže toto třeba, ta technologie mobilu je pro nás jedna z lukrativních.“¹⁶⁹

V případě užitečnosti nových médií pro lidi s tělesným postižením se ukazuje jako využitelný výklad médií teoretika Marshalla McLuhana. Inspirativní je především jeho chápání médií jako technologií, které jsou extenzemi naší fyzické a nervové soustavy zvyšujícími naši moc a rychlost (1991:92). McLuhan tvrdí, že elektrickou technologií, do níž zařazuje komunikační média včetně počítačů, „člověk rozšířil - či položil mimo sebe – živý model své centrální nervové soustavy“ (1991:52). Autor zároveň zdůrazňuje stěžejní fyziologickou roli centrální nervové soustavy, neboť se ve své podstatě jedná o elektrickou síť koordinující různá média našich smyslů (tamtéž:51).

¹⁶⁷ Informátorka IV, rozhovor z 26. 2. 2009.

¹⁶⁸ Informátor I, rozhovor z 26. 3. 2009.

¹⁶⁹ Informátor I, rozhovor z 26. 3. 2009.

Pakliže si uvědomíme, že řídicím centrem pohybu je právě CNS (Novosad a Švingalová, 2002:32) a pohyb nebudeme vnímat pouze v lokomočním smyslu, ale také jako „sociální sílu motivující lidskou soudržnost a kooperaci na všech úrovních lidské existence“ (tamtéž:91), ukáže se význam nových médií pro lidi s postižením v jasnějším světle. Jak říká Novosad, i člověk se zcela nehybným tělem může své já realizovat v kooperaci s jinými lidmi“ (2002:98). Nová média jakožto extenze člověka vyznačující se interaktivitou pak mohou i lidem s těžkým tělesným postižením umožnit podílet se na běhu světa. Jak říká jeden z informátorů: *„No a dneska mám možnost komunikovat přes internet, kdykoliv a kdekoliv si najít potřebný informace, tak to už je opravdu obrovský skok týhle doby. ... Nejen usnadnil práci, ale víceméně taky otevřel spoustu dveří, do kterých bych se nikdy nedostal, třeba i jenom z prostýho problému vzdálenosti.“*¹⁷⁰

¹⁷⁰ Informátor X, rozhovor z 20. 4. 2009.

5. ZÁVĚR

Rád bych nyní shrnul poznatky, ke kterým jsem v rámci této práce týkající se mediálních aktivit lidí s postižením, dospěl. Nejprve jsem se zabýval tím, jak informátoři vnímají reprezentace lidí s postižením v masových médiích. Zajímalo mě tedy o to, jak příslušníci určité marginalizované skupiny přijímají a interpretují sdělení, která o těchto lidech konstruuje masová média.

Lidem, kteří se na základě nemoci či úrazu dostanou na vozík, se v oblasti mediální recepce postupně mění perspektiva. Procítají ze selektivní slepoty, charakteristické pro naši kulturu, a vnímají mediální obrazy lidí s postižením s větší pozorností a citlivostí. Jak tedy lidé s postižením vnímají „své“ mediální obrazy produkované masovými médii? V tomto směru jsem se ve většině výpovědí setkal s jednotným názorem. Souhrnně lze tvrdit, že informátoři vnímají tyto reprezentace jako stereotypní. Jinými slovy, lidé s postižením jsou v médiích nepřesně zobrazováni jako homogenní celek s určitými typickými charakteristikami. Mediální obraz lidí s postižením se podle informátorů pohybuje převážně mezi dvěma extrémy. Na jedné straně zmiňují soucitné příběhy, zobrazování lidí s postižením jako politováníhodných, nesoběstačných a závislých osob, na straně druhé hrdinské příběhy a chválení schopností, které sami pokládají za banální. Postižení zmíněná v novinových titulcích někdy zbytečně implikuje negativní souvislosti a může být neangažovaným čtenářem vnímáno například jako příčina dopravní nehody. Novináři tak na základě vlastních předpokladů připisují lidem s postižením na základě jedné nedokonalosti nedostatky další.

Jak by tedy měly podle informátorů vypadat vyhovující mediální reprezentace lidí s postižením? Mediální sdělení by především neměla nadbytečně zdůrazňovat postižení a čtenář by se měl o postižení dozvědět přirozenou cestou (například nikoliv prostřednictvím komentáře, ale skrze fotografii člověka na vozíku). Pokud je zdůrazňováno spíše postižení, navíc v negativní souvislosti, jedná se o nálepkování konkrétních jednotlivců, které má velkou moc a může vést ke stereotypnímu vnímání lidí s postižením ze strany neangažované veřejnosti. Každá mediální reprezentace je do značné míry zjednodušující a pravděpodobně tak bude vždy plodit jistou nespokojenost. V případě stereotypních reprezentací však hrozí, že některé atributy budou zdůrazněny na úkor jiných, což může vést ke zkreslenému vnímání lidí s postižením v očích neangažované veřejnosti. V případě lidí s postižením se toto zkreslování projevuje ve

zdůrazňování extrémů: lidé s postižením jsou prezentováni buď jako „chudáci“, nebo jako „hrdinové“.

Lze tedy říci, že informátoři pocítují onu ambivalenci ohledně vlastní identity také na mediální úrovni. Sami sebe vnímají jako plnohodnotné členy společnosti, nepovažují se za „chudáky“ ani za „hrdiny“. Stereotypní mediální reprezentace jim však připomínají, že okolí je může vnímat jinak. Zejména tehdy, zdůrazňují-li novinové titulky neadekvátním způsobem fyzickou vadu, připisují-li osobám s postižením na základě jedné vady další, negativní či pozitivní atributy. Ale také tehdy, hovoří-li novinové titulky o lidech s postižením v množném čísle jako o „nich“. To vše naznačuje, že je okolí nemusí vnímat jako rovnocenné. Na fyzickou vadu, která je nepopíratelným faktem, se tak i v mediální sféře nabalují neadekvátní mýty, jejichž důsledkem mohou být nedorozumění a předsudky na straně neangažované veřejnosti. I na mediální úrovni se tedy setkáváme s postižením (*disability*) ve smyslu konstrukce omezení bránících lidem s postižením v plném společenském přijetí.

Jelikož za stereotypními reprezentacemi lidí s postižením v médiích stojí konkrétní novináři, využil jsem k charakterizování této sféry koncept žurnalistického pole Pierra Bourdieu. Tento prostor popisuje především jako závislý na poptávce, trhu a plebiscitu a vyznačující se uspěchaností. Důsledkem toho mohou být kusá, neúplná a stereotypní mediální sdělení. Pro média (zejména pro televizi, která je dle Pierra Bourdieu pod nadvládou peplemetru) je charakteristický zvláštní druh symbolického násilí, které se projevuje tím, že se v médiích ve snaze vyhovět všem mluví o věcech, které odpoutávají pozornost od skutečně důležitých témat (příkladem je černá kronika). Podle výpovědí informátorů je však možné tvrdit, že tyto postupy masových médií – alespoň pokud jde o reprezentace lidí s postižením – odhalují, čímž tuto logiku symbolického násilí destruuje. Novináři zároveň na základě své příslušnosti k žurnalistickému poli selektují z celku reality pouze některé aspekty, zatímco jiné vynechávají. Jsou si toho vědomy i organizace lidí s postižením, a k prosazování svých témat do médií jsou nuceny využívat praktik PR. Jedná se například o využívání celebrit k tomu, aby se do masových médií dostalo téma bariérové dopravy.

Zabýval jsem se také tím, jak informátoři vnímají reprezentace lidí s postižením ve veřejnoprávních médiích, přičemž byla řeč především o České televizi. Zde jsem se setkal s názorem, že lidé s postižením nedostávají dostatečný prostor a pokud ano, pak spíše v okrajových časech. Jednalo se zejména o nedostatek prostoru věnovaného paralympijským sportům v hlavních zpravodajských relacích nebo o neatraktivní

vysílací čas pořadu Klíč. To může svědčit o jisté tendenci veřejnoprávního média odsunovat lidi s postižením na mediální periferii, kde zůstanou neangažovanou veřejností pravděpodobně nespátřeni. Setkal jsem se také s postřehem, který svědčil o eufemizaci tělesného postižení ve veřejnoprávním médiu. Ta se podle jednoho z informátorů projevila během novoročního přípitku, při kterém byl před mediální oponu vpuštěn paralympijský sportovec, jehož postižení se v pomyslné hierarchii devalvace jeví jako nejméně rušivé. O této tendenci svědčí i výpovědi informátorů Alice Tejkalové a Radka Musílka, podle nichž se kromě působení ve specializovaných pořadech lidé s postižením v roli mediálních profesionálů neobjevují. Prostory veřejnoprávních mediálních institucí jsou přitom bezbariérové a na administrativních či technických pozicích lidé s různými postiženími působí. Svědčí to o nepřipravenosti žurnalistického pole přijmout do svých řad profesionály z řad lidí s postižením. Práci žurnalisty na vozíku může komplikovat i bariérovost veřejných prostranství, je-li nutné pracovat v terénu.

Zaměřil jsem se také na média určená primárně lidem s postižením. Společně s Goffmanem jsem tato média charakterizoval jako prostředky, skrze které se může ve čtenářích upevňovat pocit skutečnosti dané skupiny a jako platformu, na které se konstruuje určitý pohled na svět. Tato média tak mohou sloužit k posilování kolektivní identity, tedy pocitu příslušnosti k určité sociální skupině. Pokusil jsem se ukázat, jak jedno z takto specializovaných periodik vzniká, jak je organizována redakční práce a jaké cíle si tento časopis klade. Jak jsme viděli, cílem časopisu Vozka je především podávat lidem s postižením informace, které nejsou jinými kanály tak snadno dostupné, ať už se jedná o speciální pomůcky či poradenství. Sám časopis mezi své cíle řadí snahu inspirovat a motivovat lidi, kteří se pohybují s pomocí vozíku, k plnohodnotnému životu. Jak řekl sám šéfredaktor, časopis chce lidem s postižením ukázat, že jejich situace není ojedinělá. Během analýzy vybraného čísla magazínu Vozka bylo možné si všimnout příběhů hrdinství ukazujících možnosti lidí s postižením. To lze chápat jako předkládání postojů, jež může potenciální čtenář vzhledem ke svému handicapu zaujmout. Příběhy ostatních lidí pak mohou vést k uvědomění, že tělesné postižení není osobní a izolovanou tragédií, nýbrž situací, v níž je mnoho dalších lidí, s nimiž je možné se identifikovat.

Informátorů jsem se ptal, zda tato média čtou, jaký k nim mají vztah a co v nich hledají. Jako jeden z důvodů, proč se lidé s postižením na tato média obracejí, zazněla důvěryhodnost. Ta pramení z toho, že tato média tvoří lidé, kteří problematice tělesného

postižení rozumí a své zkušenosti zde prezentují lidé se stejným či obdobným postižením. Specializovaná média slouží k hledání zaměstnání, jsou zdrojem informací o volnočasových aktivitách a jsou vhodným místem pro inzerci a poradenství. Lze v nich hledat příběhy ostatních lidí s postižením nebo rady ohledně bezbariérovosti veřejných míst. V období po úraze se v časopise *Vozičkář* jeden z informátorů dozvěděl o možnostech paralympijských sportů.

Jak se ovšem ukázalo, ne všichni lidé po úraze či nemoci s následkem trvalého postižení mají nebo měli k těmto časopisům kladný vztah. Po úraze či nemoci s následkem trvalé paralýzy následuje obvykle různě dlouhé přechodové období, na jehož konci je v nejlepším případě sebezpřijetí v nové situaci. Toto období znamená také hledání nového vztahu k lidem se stejným či podobným postižením a identifikace s nimi může být pro daného jednotlivce zprvu obtížná. Jednou z prvních reakcí na postižení bývá popření. V prvním období po úraze či nemoci hrají roli jako zdroj informací především „našinci“, tedy lidé, kteří se na vozíku pohybují již delší dobu a jsou ochotni se podělit o své zkušenosti. Dalším zdrojem jsou „zasvěcení“, tedy lidé zaměstnaní v nemocnicích a rehabilitačních centrech. Lze tak s pomocí Thompsonovy terminologie říci, že primární roli hraje v tomto období interakce tváří v tvář a hledání informací s pomocí zprostředkované kvaziinterakce je spíše doplňkové nebo přichází později. Sebezpřijetí v nové situaci je úzce spjaté s přijetím těchto časopisů, neboť jejich čtením se jednatel svým způsobem hlásí k příslušnosti k dané marginalizované skupině a přijímá riziko sestupu do „polosvěta“. Jak jsme však viděli na příkladu výpovědí dvou informátorů, nemusí tomu tak být vždy. Význam těmto médiím nemusí přikládat lidé, kteří své postižení nepovažují za základ vlastní sebeidentifikace, a dále ti, kteří na základě každodenního styku se zástupci majority vypadávají z kruhu „svých vlastních“.

V poslední části jsem naznačil téma, které by bylo možné v rámci mediální antropologie dále zkoumat. Jedná se o využitelnost nových médií pro lidi s postižením. Pokusil jsem se ukázat, že McLuhanův koncept médií jakožto extenzí člověka lze využít pro uchopení významu počítačových technologií a sítí pro lidi s tělesným postižením. Na základě výpovědí informátorů jsem naznačil význam počítačů, internetu či mobilních telefonů pro lidi s postižením v oblasti komunikace i zaměstnání.

Literatura

Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.)-(2001): *Handbook of Disability Studies*. Thousand Oaks, Sage.

Allport, Gordon W. (2004): *O povaze předsudků*. Praha, Prostor.

Anderson, B. (2008): *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha, Karolinum.

Askew, Kelly - Wilk, R., R. (2002): *The Anthropology of Media: A Reader*. Malden, Blackwell Publishers.

Barnes, C. – Mercer, G. (2001): *Disability Culture. Assimilation or Inclusion?* In: Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.)-(2001: 515-532).

Bell, Alan - Garrett, Peter (eds.)-(1998): *Approaches to Media Discourse*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.

Berger, Peter L., Luckmann, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno, CDK.

Bourdieu, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha, Karolinum.

Bourdieu, P. (2000): *Nadvláda mužů*. Praha, Karolinum.

Bourdieu, P. (2002): *O televizi*. Brno, Doplněk.

Coman, M. (2005): *Media Anthropology: An Overview*. Media Anthropology Network [online]. [cit. 2009-05-16]. Dostupný z WWW: <http://www.media-anthropology.net/coman_maoverview.pdf>.

Čápková, H. (2003): *Jak snadné je prosadit, že budu psát článek na téma menšin*. In: Pospíšil, F. - Šimáček, M. - Vochocová, L. (eds.)-(2003: 23-24).

Česká televize [online], (2003): *Kodex České televize. Zásady naplňování veřejné služby v oblasti televizního vysílání*. [cit. 2009-06-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct/kodex/obr/kodex.pdf>>.

ČSÚ. Český statistický úřad [online], (2008): *Výsledky výběrového šetření zdravotně postižených osob za rok 2007*. [cit. 2009-06-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/3309-08>>.

Durham, M. G. - Kellner, D. M. (eds.)-(2001): *Media and Cultural Studies Keywords*. Malden, Blackwell Publishers.

Geertz, C. (2000): *Interpretace kultur, Vybrané eseje*. Praha, Slon.

- Gill, C. J. (2001): *Divided Understandings. The Social Experience of Disability*. In: Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.)-(2001: 351-369).
- Ginsburg, F. D. (2005): *Media Anthropology. An Introduction*. In: Rothenbuhler, E. W. - Coman, M. (eds.)-(2005: 17-25).
- Ginsburg, F. D. - Abu-Lughod, L. - Larkin, B. (eds.)-(2002): *Media Worlds: Anthropology of a New Terrain*. London, University of California Press.
- Goffman, E. (2003): *Stigma. Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha, Slon.
- Gwyn, R. (2002): *Communicating Health and Illness*. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Hall, S. (2001): *Encoding/Decoding*. In: Durham, M. G. - Kellner, D. M. (eds.)-(2001: 166-177).
- Howe, P. David (2008): *From Inside the Newsroom. Paralympic Media and the 'Production' of Elite Disability*. In: International Review for the Sociology of Sport, Vol. 43, No. 2, 2008: 135-150.
- Howley, K. (2005): *Community media: people, places, and communication technologies*. Cambridge UK, New York, Cambridge University Press.
- Lilleker, Darren G. (2006): *Key Concepts in Political Communication*. London: Sage.
- Lindolf, T. R. - Taylor, B. C. (2002): *Qualitative communication research methods*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Lule, J. (2005): *News as Myth. Daily News and Eternal Stories*. In: Rothenbuhler, E. W. - Coman, M. (eds.)-(2005: 101-109).
- McLuhan, M. (1991): *Jak rozumět médiím*. Praha, Odeon.
- Mitchell, D. T. – Snyder, S. L. (2001): *Representation and Its Discontents. The Uneasy Home of Disability in Literature and Film*. In: Albrecht, G. L. - Seelman, K. D. - Bury, M. (eds.)-(2001: 195-215).
- Murphy, R. F. (2001): *Umlčené tělo*. Praha, Slon.
- Novosad, L. - Švingalová, D. (2002): *Problém tělesnosti u hendikepovaných osob z hlediska filozofie výchovy. Příspěvky k filozofii výchovy v pomáhajících profesích*. Praha, Pedagogická fakulta UK.
- Oliver, M. (1978): *Medicine and Disability: Steps in the Wrong Direction*. In: International Journal of Medical Engineering and Technology, Vol. 2, No. 3., 1978: 136-138.

- Oliver, M. (1996): *Understanding Disability. From Theory to Practice*. Basingstoke, Macmillan Press.
- Osorio, F. (2005): *Proposal for Mass Media Anthropology*. In: Rothenbuhler, E. W. - Coman, M. (eds.)-(2005: 36-45).
- Pickering, M. (2001): *Stereotyping: the politics of representation*. New York, Palgrave.
- Pospíšil, F. - Šimáček, M. - Vochocová, L. (eds.)-(2003): *Očernění: etnické stereotypy v médiích*. Praha, Člověk v tísní – společnost při České televizi.
- Rabinow, P. (1978): *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley, University of California Press.
- Reifová, I. (ed.)-(2004): *Slovník mediální komunikace*. Praha, Portál.
- Rejzek, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Leda, Voznice.
- Richardson, K. (1998): *Signs and Wonders. Interpreting the Economy through Television*. In: Bell, Alan - Garrett, Peter (eds.)-(1998: 220-250).
- Rothenbuhler, E. W. - Coman, M. (eds.)-(2005): *Media Anthropology*. Sage Publications. London, New Delhi, Thousand Oaks.
- Spitulnik, D. (1993): *Anthropology and Mass Media*. In: Annual Review of Anthropology, Vol. 22, 293 - 315.
- Strauss, A. - Corbinová J. (1999): *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice, Albert.
- Thompson, J. B. (2004): *Média a modernita*. Praha, Karolinum.
- Tuchman, G. (1978): *Making News. A Study in the Construction of Reality*. London, New York, Free Press.
- Turner, Victor W. (2004): *Průběh rituálu*. Brno, Computer Press.
- van Gennep, A. (1997): *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha, Lidové noviny.
- Vozka, Roč. XII., č. 1, 2009.
- Weber, M. (2009): *Metodologie, sociologie, politika*. Praha, Oikoyemh.

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Seznam informátorů
- Příloha č. 2: Dotazník
- Příloha č. 3: Symboly použité při transkripci rozhovorů
- Příloha č. 4: Článek použitý při rozhovorech

Příloha č. 1: Seznam informátorů

Informátor Petr Dzido, 53 let, na vozíku po nemoci, nahráno 10. 4. 2009
(Angažovaný)

Informátor Radek Musílek, 30 let, na vozíku od dětství, nahráno 13. 3. 2009
(Angažovaný)

Informátor Michal Prager, na vozíku od dětství, 28 let, nahráno 18. 12. 2008
(Angažovaný)

Informátorka Alice Tejkalová, bez postižení, 27 let, nahráno 1. 6. 2009
(Angažovaná)

Informátor I – 42 let, na vozíku po úraze, nahráno 26. 3. 2009 (Angažovaný)

Informátor II – 33 let, na vozíku po úraze, nahráno 25. 11. 2008

Informátor III – 25 let, na vozíku od dětství, 19. 11. 2008 (Angažovaný)

Informátorka IV – 67 let, na vozíku po úraze, nahráno 26. 2. 2009 (Angažovaná)

Informátor V – 27 let, na vozíku po úraze, nahráno 28. 1. 2009

Informátorka VI – 38 let, na vozíku po úraze, nahráno 4. 12. 2008

Informátor VII – 60 let, rok po úraze, nahráno 18. 2. 2009

Informátorka VIII – 27 let, rok po úraze, nahráno 18. 2. 2009

Informátor IX – 40 let, na vozíku po úraze, nahráno 27. 4. 2009

Informátor X – 65 let, na vozíku po úraze, nahráno 20. 4. 2009 (Angažovaný)

Informátor XI – 33 let, na vozíku po úraze, 4. 12. 2008

Příloha č. 2: Dotazník

1. Řekněte mi něco o sobě, co děláte, čím se zabýváte. (Informátoři po úraze: Jak jste se s novou situací vyrovnal/a? Kdo nebo co vám pomohlo se v nové situaci zorientovat?)
2. Jaká média používáte a za jakým účelem? (Podrobněji: tištěná média, televize, rozhlas, internet)
3. Informátoři po úraze: Jak jste si všimal/a v médiích lidí s postižením v době před úrazem a jak dnes?
4. Jak jsou podle vás v masových médiích zobrazováni lidé s postižením?
5. S pomocí jakých termínů by se podle vás mělo o lidech s postižením (v médiích) hovořit?
6. Čtete/sledujete specializovaná média pro lidi se zdravotním postižením? Kdy jste je začal/a číst a proč? Co vám jejich používání přináší?
7. Objevujete se v médiích? V jakých? Jak vypadají dotazy novinářů?

Příloha č. 3: Symboly použité při transkripci rozhovorů

teda::: *prodloužení předcházejícího zvuku*

↓oddělení *klesající intonace*

↑No *stoupající intonace*

((není rozumět)) *details z probíhající konverzace, jejichž*

transkripce je obtížná; poznámky k dokreslení situace; poznámky tazatele

(0.5) *časový interval mezi jednotlivými slovy*

No a *důraz*

.hhh *znatelné dýchání*

☺ *vyprávění doprovázené úsměvem*

řidite- řidiče *náhlé přerušeni uprostřed slova*

,to jsou z půlky lži‘ *jednoduché uvozovky používané v případě, cituje-li někoho informátor*

Příloha č. 4: Článek použitý při rozhovorech

Jízda rychlovlakem byla fajn, až na nějaké ty zmatky Vozíčkář 01/2008

Chtěli jsme jet pendolinem. Pro zdravého člověka nic neobvyklého, ale pro vozíčkáře hned několik otazníků. Loni na konci října jsme se jednoho dne vydali rychlovlakem z Prahy-Holešovic do stanice Ostrava-Svinov a druhý den nazpět.

Lístky jsem si hodlal zakoupit pro jistotu už dva týdny předem. Od nás z Chodova jsem dorazil na Hlavní nádraží bez problémů. Nikdy dříve jsem tam nebyl, a tak mě překvapilo, že kromě cestujících a bezdomovců se po nádraží potulují i holubi... Pokladnu jsem zabral na dobrých 40 minut, ale paní mi stejně nakonec vystavila lístek na dětský kočárek místo vozíku. Zaměstnanec nádraží, a neví, co má vozíčkářovi prodat! Manželka a pes to měli v pořádku, jenom já ne.

A tak jsem druhý den jel místenku vyměnit. Podařilo se mi to až po dvou hodinách, během nichž mě každý posílal od čerta k ďáblu.

Jsme ve vlaku. Zaměstnankyně Českých drah i stevardka nás ujišťují, že vše zařídí a ve stanici Ostrava-Svinov bude připravena plošina. Realita byla jiná: kdybychom nevolali tchýni, aby hned na nádraží jela a plošinu zajistila, tak ve vlaku trčím ještě dnes.

V Ostravě jsem si hned zařídil plošinu pro nedělní cestu nazpět. Ale nějaká pokladní na nádraží ji prodala zdravému klukovi místo vozíčkáři. V Pardubicích pak přistoupila holčina na električáku do vagónu pro vozíčkáře, lístek jí však byl prodán do posledního vagónu!

Předpokládal jsem, že když si v 21. století koupím místenku do pendolina, bude mi prodána přes počítač, vytištěna přes tiskárnu a někde na jiném počítači vyjede zpráva: Pozor, 26. října pojede vozíčkář, je nutné zajistit plošinu. Předpokládal jsem špatně. Informace o plošině se normálně píše tužkou do sešitu pro druhou třídu!

Ale jinak byla jízda rychlovlakem fajn. **PŘÍŠTĚ BUDEME CHYTŘEJŠÍ, NÁDRAŽÁCI...**

Tomáš Martinovský

Rejstřík

- aktivismus kulturní, 17
ambivalence, 27, 28, 39, 50, 94
Anderson, Benedict, 12
architektonické bariéry, 42
atribut sekundární, 20
body obratu, 33
Bourdieu, Pierre, 42, 54, 56, 59, 60, 94
Česká televize, 57, 58, 62, 94
éterizace identity, 77
excentricita, 29
frankfurtská škola, 11
Geertz, Clifford, 14, 16
Ginsburg, Faye D., 13, 16
Goffman, Erving, 19, 26, 28, 33, 37, 38, 40, 41, 44, 69, 75, 83, 84, 87, 88, 90, 95
Gwyn, Richard, 29
Hall, Stuart, 11
handicap, 21
hierarchie devalvace, 58
Howe, David P., 62
identita, 17, 25, 29, 31, 35, 39, 41, 43, 70, 94
identita ega, 27
identita kolektivní, 17, 76, 95
identita osobní, 27
identita sociální, 26, 34, 45
ideologie normality, 38
individuální model postižení, 35
interakce tváří v tvář, 15, 20, 26, 90, 96
interakce zprostředkovaná, 15
Klíč (TV pořad), 60, 65, 66, 95
komunikace mediální, 18
komunitní média, 69
kulturální studia, 11, 12
kvaziinterakce zprostředkovaná, 15, 16, 96
liminarita, 44
Lule, Jack, 18
Malinowsky, Bronislaw, 11
masová komunikace, 14
masová média, 7, 8, 12, 47, 49, 93
McLuhan, Marshall, 11, 91, 96
média elektronická, 12
média masová, 14
mediální antropologie, 7, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19
mediální obraz, 7, 47, 48, 58, 93
mediální sdělení, 7, 12, 48, 53
médiu, 13
Murphy, Robert F., 7, 8, 19, 24, 27, 29, 31, 34, 35, 37, 40, 43, 44, 45, 48, 77, 79, 88
našinci, 84, 96
normy, 37, 39, 44
nová média, 88, 91, 96
Oliver, Michael, 8, 19, 21, 33, 34, 37, 38, 42, 43, 44, 70
osoba diskreditovaná, 26, 90
osoba diskreditovatelná, 26, 90
Paralympijský magazín (TV pořad), 59
popření, 33
postižení (disability), 21, 25, 35, 36, 37, 43, 50, 94
Powdermaker, Hortense, 11
PR (public relations), 7, 47, 67, 94
přechodový rituál, 45
přístup emický, 9
Rabinow, Paul, 7
realita subjektivní, 25
recepce, 47, 48
reprezentace, 49, 93
sdělení mediální, 47
segregace, 8
selektivní slepota, 8, 48, 93
sociální choroba, 8
sociální model postižení, 36, 37
specializovaná média, 7, 47, 69, 75, 84, 88, 96
Spitulnik, Debra, 12, 17
sport, 34, 58, 60, 94
stereotyp, 49, 50, 52, 55, 56, 64, 93, 94
stereotypizace, 49, 50, 51
stigma, 26, 38, 44
stigmatizace, 23
symbolické násilí, 56, 94
škola hermeneutická, 16
tělo, 29
tělové schéma, 29
teorie osobní tragédie, 35
Thompson, John B., 14, 15, 26, 58, 96
tištěná média, 12
Tuchmanová, Gaye, 47, 48
Turner, Victor, 45
vada (impairment), 21, 25, 35
van Gennep, Arnold, 34, 45
veřejná doprava, 42
Vozka (časopis), 47, 71, 75, 79, 83, 95

významní druzí, 25, 34
zasvěcení, 84, 96
znevýhodnění, 21

žurnalistické pole, 54, 56, 57, 62, 66,
73, 94